

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних відносин

Кафедра всесвітньої історії

**Розвиток єврейської доброчинності у Російській імперії у другій
половині XIX – на початку XX століття**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, групи 621
Спеціальності 032 Історія та
археологія

Фалькович Ангеліна Сергіївна

Керівник: д-р. іст. наук, доц.

Безаров О.Т.

Рецензент: _____

_____
_____
_____
_____
_____

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 4

від «29» листопада 2021 р.

Зав. кафедри _____ проф. Сич О.І.

Чернівці – 2021

Зміст

Вступ	3
РОЗДІЛ I Загальні засади добродчинної діяльності євреїв у Російській імперії	10
1.1. Місце та роль добродчинності у релігійному та суспільно-економічному житті російських євреїв	10
1.2. Правове регулювання єврейської добродчинності.....	15
РОЗДІЛ II Форми та напрямки єврейської добродчинної діяльності	33
2.1. Єврейські добродчинні організації у Санкт-Петербурзі	33
2.2. Діяльність єврейських добродчинних установ на території смуги осілості.....	51
РОЗДІЛ III Соціокультурний феномен єврейської добродчинності	90
Висновки.....	107
Список використаних джерел та літератури	114

Вступ

Актуальність теми. Соціально-економічні та політичні зміни кінця XX – початку XXI століття зумовили необхідність відновлення традицій доброчинності в Україні на засадах законності, гуманності, гласності, добровільності та самоврядування. Традиція доброчинності, яка у другій половині XIX – на початку XX століття була важливою складовою суспільного життя на території Російської імперії, сьогодні є актуальною як у науковому плані, так і в практичному застосуванні, що спонукає постійно звертатися до її історичного досвіду. Доброчинні організації Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття поділялись на громадські, земські, приватні, церковні та національні. Зберігаючи загальну філософію доброчинності, вони мали певні регіональні, національні та конфесійні відмінності. Саме тому пошук оптимальних шляхів удосконалення та функціонування інструментів доброчинності, стимулювання громадської активності в доброчинному процесі потребує наукового обґрунтування механізмів відродження традиційних та формування нових форм доброчинності.

Досліджуючи діяльність доброчинних організацій у Російській імперії, можна виявити, що чи не найбільша кількість благодійних товариств та закладів була створена представниками єврейської національності. Зацікавленість цією темою також зумовлена тим, що територія європейської частини Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX століття була одним з найбільших у світі ареалів розселення єврейського етносу. Водночас внаслідок особливих умов проживання, економічної діяльності євреї значною мірою вплинули на соціально-культурний розвиток міст та селищ Російської імперії.

Огляд джерел та історіографії. Дослідження даного об'єкту вимагає залучення різного роду джерел. Емпіричну базу дослідження складають насамперед опубліковані та архівні документи, періодичні видання, статті та монографії. Писемних джерел, які містять інформацію присвячену розвитку єврейській доброчинності у Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX століття, досить багато. Головним з них залишається 132-х томне повне зібрання законів Російської імперії, у яких можна простежити як відбувалося правове регулювання єврейської доброчинності. Повне зібрання законів містить всі види законодавчих актів дореволюційної Росії, які стосуються єврейства: маніфести, установи, положення, устави, іменні укази, рекомендації комітетів та Ради Міністрів тощо. Дані джерела дозволяють скласти уявлення про загальні тенденції у політиці верховної влади щодо опіки та благодійної діяльності, про створення, структуру, компетенцію єврейських доброчинних інституцій та їх взаємодію з державними установами.

Окремо необхідно виділити статистичні матеріали підготовлені та опубліковані єврейськими громадськими об'єднаннями загальноімперського та місцевого рівня. Статистичні дані, зібрані Єврейським колонізаційним товариством, проливають світло на формування єврейських доброчинних об'єднань, аналізують їх результати діяльності [90]. Недоліком зібраних даних є нераціональна методика статистичних підрахунків (наприклад, у статистику не входили єврейські благодійні товариства тимчасово-діючі та не зареєстровані офіційно), відтак неповна і недостатньо точна інформація.

Крім того у дослідженні використані релігійні тексти (Біблія [10], Галаха [15]) для з'ясування духовної основи єврейської доброчинності, збірники документів та матеріали про єврейське населення Миколаївської губернії [2, 4], звітні документи благодійних товариств [21, 222, 23].

Дослідження єврейської доброчинності у Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX століття вимагає залучення різного роду джерел. Емпіричну базу дослідження складають насамперед опубліковані та

архівні документи, періодичні видання, статті та монографії. У Російській імперії проблема доброчинності почала розглядатися з середини 50-х рр. XIX століття, коли в країні розгорнулася публічна дискусія з багатьох її аспектів. Загальні риси благодійності, окремі її види та напрями були розглянуті в публікаціях російського історика Ю. Гессена. Особливе місце займають такі праці Гессена, як «Євреї в Росії: нариси правового, громадського і економічного життя» (опублікована 1906 року) [42], «Історія євреїв Росії» [43] «Збірник законів, що стосуються євреїв...» [44]. У своїх працях Гессен акцентує увагу на дослідженні історії євреїв XVIII – XIX ст. на території Російської імперії, їх правовому становищі та суспільному житті. Однак, події кінця XIX століття у роботах даного історика характеризуються суб'єктивним баченням ситуації, в якій перебувало єврейське населення, оскільки робота описувала тогочасні події, свідком яких був автор. Ю. Гессен один з перших істориків, хто намагався розглядати історію східноєвропейських євреїв як невід'ємну складову загальноросійської історії.

Після 1917 року доброчинність в СРСР була визнана явищем класового (буржуазного) суспільства. Тому явище єврейської благодійності за радянських часів істориками досліджувалася з класово-партійних позицій. Всі дореволюційні товариства поділялися на буржуазні, дворянські, робітничі та селянські. А національні відносини у Російській імперії під кутом громадських ініціатив нацменшин в СРСР не вивчалися.

Якісні зміни змісту історичних праць відбулися в 90-х рр. XX століття. В умовах національного, культурного та духовного відродження низки новоутворених держав, колишніх республік Радянського Союзу, дослідники намагалися позбавитися заангажованості та розглядати історичні події об'єктивно, застосовуючи нові масиви інформації. Увагу дослідників привертала ті сторінки історії, які у радянський час невинуватно замовчувались або дослідження яких знаходилося під впливом політичної кон'юнктури. Предметами наукових студій стали історії національних спільнот, релігії, благодійності тощо, внаслідок чого значно розширився і

спектр вивчення історії євреїв. Розкриваючи загальні питання історії єврейського народу на території Російської імперії, Б. Ананьїч [25], О. Донік [48] та В. Ковалинський [64] неодмінно торкалися і питань доброчинності як невід'ємної частини життя єврейської громади. Так, наприклад, радянський та російський історик, фахівець в області економічної та політичної історії Російської імперії професор Б. Ананьїч свою роботу присвятив історії приватної банківської справи в Російській імперії у другій половині XIX – початку XX століть. Дана праця написана у вигляді нарису про найбільші банкірські дома, що мали великий вплив на розвиток економіки країни і посідали важливе місце у її фінансовій системі. Робота містить важливий фактологічний матеріал про доброчинну діяльність єврейських родин банкірів та підприємців, зокрема Гінцбургів та Полякових.

Активна доброчинна діяльність єврейських громад також цікавила дослідників початку XXI століття, які намагалися знайти пояснення цьому суспільному феномену (В. Хітерер [97], Н. Сейко [92] та ін.). Характеризуючи єврейську благодійність, автори давали їй полярні оцінки, але були солідарними у тому, що благодійність сприяла збереженню національної ідентичності, а її коріння слід шукати в традиціоналізмі, солідарності та специфічному духовному розвитку єврейської нації.

Сучасна українська історія вивчає доброчинність як невід'ємну частину життя суспільства XIX ст., акцентуючи увагу на розкритті питань становлення й функціонування мережі єврейських доброчинних товариств в Російській імперії, вивчаючи специфіку благодійних організацій, враховуючи і краєзнавчий і національний аспекти (М. Златіна [59; 60], Г. Макушина [70] та Ю. Прокоп [84]).

Дослідженням єврейської доброчинності окремого регіону (Херсонської та Миколаївської губерній) займалися українські історики краєзнавці В. Щукін у співпраці з А. Павлюком [102] та М. Шитюком [101]. Вони вперше здійснили фундаментальне дослідження історії єврейської громади міста Миколаєва у період з кінця XVIII – до початку XX століття.

Автори у своїй праці опублікували масу даних, які характеризували життя міст у всіх його проявах. Дослідники лише епізодично охарактеризували та надали оцінку добродійній діяльності єврейської громади та приватної благодійності, у їх доробках використані раніше неопубліковані документи (журнали зібрань, засідань, протоколи та постанови земських та міських управлінь, звіти, кошториси прибутків і видатків, розпорядження, службове листування, прохання, клопотання).

Недоліком досліджень сучасних українських істориків є те, що вони поверхневі. Повноцінної монографії на тему єврейської добродійності у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., написаної українськими науковцями, немає.

Значну увагу добродійності як явищу суспільного життя присвятили російські автори Є. Певзнер [79; 80; 81] та А. Ребель [86]. Дослідники переосмислили загальні принципи державної політики з цього питання, проаналізували значення та роль добродійності в житті суспільства в різні історичні періоди в контексті загальної історії єврейського населення імперії.

Серед сучасних досліджень зарубіжних істориків можна виділити працю Н. Меїра [107]. У монографії простежено еволюцію єврейського життя в Києві: від початків у невеликій громаді до виникнення єврейської метрополії та громадського суспільства. У шостій главі Н. Меїр дослідив одне з головних громадських явищ – єврейську філантропію. В останній чверті XIX століття у середовищі розмаїтого київського єврейства виникла нова форма об'єднання, яку автор книги називає «єврейським громадським суспільством». Багато мігрантів, які вирішили перебратися до Києва, переходили від традиційної форми організації єврейської спільноти до такої, яка, в умовах формування нової єврейської ідентичності, взяла на себе обов'язок з вирішення соціально-економічних, політичних та релігійних потреб життя. Тому головну увагу у цьому дослідженні Н. Меїр зосередив на питанні благодійності. Іншою вагомою роботою можна зазначити доробок

Б. Горовіца [104], що в основному присвячена меценатам єврейського походження у пізньоімперський час.

Об'єкт дослідження: єврейська доброчинність.

Предмет дослідження: розвиток єврейської доброчинності у Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX століття.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі наукового аналізу конкретного історичного матеріалу з'ясувати причини, форми, характерні риси та особливості єврейської доброчинності у Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX століть. Визначити місце та роль єврейської доброчинності у соціально-економічному і культурному житті Російської імперії.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких основних дослідницьких завдань:

- з'ясувати, що собою являла єврейська доброчинність та дослідити, які існували правові засади діяльності та релігійна основа єврейської доброчинності у другій половині XIX – на початку XX століття у Російській імперії;
- визначити та проаналізувати місце та роль єврейської доброчинності у суспільному житті Російській імперії;
- висвітлити результати доброчинної діяльності російських євреїв.

Методами дослідження виступають методи конкретно-історичних досліджень на засадах принципу історизму, об'єктивності, систематичності наукового аналізу, які дозволили розглянути факти історії розвитку єврейської доброчинності у взаємообумовленості та взаємозв'язку. Історико-пошуковий метод застосовувався для виявлення необхідної інформації з досліджуваної теми. З метою об'єктивного осмислення теми використовувалися історико-порівняльні та описові методи пізнання, метод історичного аналізу і синтезу. Структурно-типологічний метод використовувався для структурування роботи за розділами.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що було проаналізовано результати та здобутки, які були зроблені дослідниками у імперський та сучасний періоди, визначено особливості розвитку єврейської доброчинності у Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX століття. У роботі на основі низки джерел здійснено дослідження ролі меценатів єврейського походження у соціально-економічному та культурному розвитку міст та містечок, в яких вони проживали.

Хронологічні межі дослідження: друга половина XIX – початок XX ст. А точніше від 1844 до 1917 року. Нижня межа дослідження пояснюється тим, що даного року імперський уряд вирішив підпорядкувати єврейську доброчинність під загальне законодавство і були видані положення, що контролювали та визначали єврейську доброчинність. А верхня межа – завершенням існування Російської імперії.

Територіальні межі дослідження європейська частина Російської імперії.

Практичне значення роботи полягає у тому, що її результати можна використати для поглибленого дослідження окремих аспектів єврейської доброчинної діяльності в Російській імперії в другій половині XIX – початку XX століть.

Структура дослідження складається зі Вступу, трьох розділів (4 підрозділів), Висновків і Списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ I

Загальні засади доброчинної діяльності євреїв у Російській імперії

1.1. Місце та роль доброчинності у релігійному та суспільно-економічному житті російських євреїв

Доброчинність була і залишається однією із складових багатьох релігій світу. Основа доброчинності полягає у турботі про ближнього, що потребує допомоги. Пожертвування на доброчинність в іудаїзмі є однією із заповідей. У Торі написано: «Але відкрий йому руку твою і дай в борг, враховуючи його потребу» (15:8) [10, с. 207]. У Талмуді благодійність позначається словом цдака і означає «праведність» або «справедливість» [85, с. 582]. Турбота про бідного чи хворого регламентувалася і описувалася єврейським релігійним законом – Галахою [15]. У дореволюційний час благодійність означала прояв співчуття до ближнього свого та моральний обов'язок того, хто має, тому, хто не має. У середовищі національних громад імперії благодійність заохочувалася. Вона була частиною релігійних традицій та невід'ємною складовою культури. То ж єврейська благодійність мала не лише соціальний контекст, а й релігійний. Хасидизм же в культурі цадика вбачав месіанство, яке так шкодило євреям та іудаїзму в цілому.

Отож, виходячи із релігійних традицій, у євреїв завжди було прагнення робити доброчинність. Навіть єврейські релігійні свята цьому свідчать. Наприклад, згідно з віровченням, в дні Рош-а-Шана записується, а в день Відпущення стверджується: кому відійти, а кому з'явитися на світ; кому жити, а кому померти...кому спокій, а кому поневіряння; кому благополуччя, а кому муки; кому бідність, а кому багатство; кому приниження, а кому велич. «Але тшува, тфила та цдака (каяття, молитва та доброчинність) відмінюють зле приречення» [67, с. 273]. Такою була єврейська повчальна мудрість, що переконувала – жити можна радісно, безтурботно та довго, головне робити добро собі та ближньому.

Поняття «гмілус-хаседім» (добрі справи) значно ширше – це будь-яка безкорислива допомога, окрім матеріальної. Звідси і виходить поняття «хесед» (милосердя), що виходить за рамки обов'язку та боргу надавати добротинність. Отож цдакою вважається роздача бідним грошей або збір приданого нареченій із бідної сім'ї. А гмілус-хаседім – це піклування про хворих, підтримка учнів чи студентів, організація похорон, допомога у викупі з полону, збір одягу для бідних, роздача їжі голодним, допомога літнім людям та багато чого іншого. Істинно благочестиві євреї завжди намагалися допомогти потребувачому таємно (звісно, не тим хто відкрито просив пожертву, а тим хто намагався приховати свою бідність). На думку євреїв, найбільшу цінність допомога (навіть якщо вона була невеликою) мала тоді, коли її дано від душі. Євреї були переконані, що важливіше було бажання допомогти ближньому, а не сама допомога. Також існувало певне правило – не можна було віддавати на благодійність більше одної п'ятої доходу, адже тоді сам благодійник може перетворитися у потребувачого.

Вирізняють вісім видів цдаки: 1 – найбільш висока ступінь полягає у запропонуванні потребувачому позички або частки у власному ділі; 2 – цдака надається таємно (тобто той хто дає цдаку не знає хто її отримує, а той хто отримує у свою чергу також не знає від кого вона надається); 3 – той, хто дає цдаку, знає, кому дає, а той, хто отримує, не знає благодійника; 4 – попередній пункт, але навпаки; 5 – цдака надається перед тим, як нужденний попросить; 6 – цдака надається після того, як попросить потребувачий; 7 – той хто дає цдаку, дає менше ніж може віддати (однак дає щиро); 8 – найнижча ступінь полягає у наданні цдаки без бажання. Зрозуміло, що всі вищезгадані види цдаки так чи інакше існували на території Російської імперії.

Відомий єврейський юрист М. Моргуліс зазначив: «За нашим законом, окрім податків та зборів, які стягувалися з євреїв у зв'язку з проживанням у місті чи селі, для них ще був установлений особливий збір під назвою коробковий або кружковий. Він призначений на громадські потреби євреїв,

на оплату громадського боргу, на заснуванням та утримання училищ, на допомогу євреям, що стають землеробами, на об'єкти громадського піклування та благодійність» [75, с. 68]. Постанова щодо порядку нагляду за стягування коробкового збору була ухвалена у 1818 році [3, с. 457]. А вже 1829 року було дозволено використовувати зібрані кошти на оплату витрат, що відносяться до різного роду єврейських звичаїв та обрядів [1, с. 683]. При цьому норми і способи стягування цього збору у різних місцях Російської імперії були не визначені. Тільки в 1839 році імперським урядом було затверджено «Положення про коробковий збір», яким було введено загальні правила збору на всій території смуги осілості [5, с. 480]. Нове положення 1844 року уточнювало призначення коробкового збору, а саме, на громадські потреби єврейства [11, с. 887-890]. При цьому законодавець, визначаючи перелік потреб, не поцікавився думкою єврейського населення. Цікаво, що у число потреб ввійшли й погашення боргів державі, місцевим податковим службам та збір з єврейського населення.

Положення 1844 року досить чітко виділяло об'єкти оподаткування. До них відносилися: забій худоби (із кожної туші), різаної птиці (також з кожної), продаж кошерного м'яса (з кожного фунта). Також існувало додаткове оподаткування, а саме: податок з торгівлі та податок за право носіння національного єврейського одягу. Окрім того, також мав місце свічковий збір, тобто податок за свічку, яку запалювали на свято Шабату [28, с. 224]. Але основним загальним податком все ж був податок на вживання євреями м'яса.

Право кошерного забою надавалося спеціальним різникам (шохейтам), які повинні були отримати посвідчення від рабина або духовного керівника синагоги, що у свою чергу офіційно затверджувалися державою. Окремо посвідчення видавалося продавцям кошерного м'яса. При складанні норми, якій повинна відповідати продукція, що поставляється, та при складанні кошторису по коробковому збору встановлювалися норми акцизних виплат в

коробковий збір за послуги кошерних різників. Також міська влада щорічно утверджувала єдину ціну на все кошерне м'ясо [102, с. 169].

Отож, ті, хто платив коробковий збір, були разом з тим і споживачами кошерного м'яса, тобто це була більшість єврейського населення, незалежно від їхнього соціального статусу. Кошти від коробкового збору поступали у розпорядження міської Думи (згодом у розпорядження міської управи) [107, р. 222-223]. У межах міського громадського управління був започаткований «спеціальний стіл по єврейським справам при міській управі». Варто зазначити, що дане рішення все ж було погоджено з представниками єврейської громади. Завідуючий «єврейським столом» не міг бути євреєм, тому що євреї не мали права займати відповідальні посади у міському управлінні. Цікаво, що частку міських доходів становили і кошти на утримання «єврейського столу», завідуючий якого теж отримував нарахування за свою роботу від коробкового збору. Сума нарахувань від коробкового збору постійно зростала. Наприклад, у Херсоні за 1898-1899 рік було нараховано 600 рублів, тоді як у 1908 році сума вже складала 1360 рублів [102, с. 169]. Отже, міста не просто не витрачали кошти на вирішення єврейських проблем, але й навпаки отримували від них прибуток.

При «єврейському столі» і міському рабині діяла комісія з розподілу коштів коробкового збору. Її члени назначалися міським урядом із ряду найбільш впливових та заможних представників єврейської громади. Розпорядники коробкового збору іноді практикували роздачу бідним євреям не тільки грошей, але й продуктів харчування. Списки витрат коштів коробкового збору були суворо регламентовані імперською владою нормативними актами, контроль виконання яких покладался на Міністерство внутрішніх справ [107, р. 214].

Те, як жорстко контролювалися витрати, можна простежити на прикладі, який описує В. Щукін. Так, 15 грудня 1869 року миколаївська міська дума звернулася до військового губернатора у зв'язку з тим, що місцеві євреї-купці просили надати рабину М. Когону 200 рублів із залишків

коробкового збору. Кошти рабину потрібні були на купівлю бідним єврейським сім'ям палива у зв'язку з холодною зимою. 17 грудня М.Манганарі, який на той час виконував обов'язки військового губернатора, відповів «... пропоную Думі донести мені: чи немає яких-небудь неоплачених податків у євреїв-міщан...». Через два дні міська дума відповіла, що ніяких недоплат за повинностями за місцевими євреями не значиться. Після цього 22 грудня М. Манганарі подав рапорт Новоросійському та Бессарабському генерал-губернатору, в якому прохав звернутися до міністра внутрішніх справ щодо дозволу видати згадані вище гроші. 24 березня 1870 року Новоросійський генерал-губернатор повідомив, що обговорював дане питання з представником міністерства внутрішніх справ. Однак замістик міністра погодившись із міністром фінансів зробив висновок, що «не знаходить можливим задовільнити дане прохання». Це означало, що видані гроші повинні були повернутися. 4 квітня цього ж року військовий губернатор присилає миколаївській думі розпорядження, в якому вимагає повернути єврейській громаді видані їм кошти протягом тижня. І тільки 9 січня 1871 року міський голова повідомив про повернення коштів єврейською громадою [102, с. 170]. У приведеному інциденті не може не дивувати кількість місцевих та вищих адміністративних чиновників, що задіяні до такого дрібного питання, як видача євреям грошей із їхнього ж збору коштів. Для вирішення такого питання можна було б обійтися рівнем місцевої адміністрації.

Таким чином, доброчинність – один із головних принципів в іудаїзмі, тобто прояв співчуття до ближнього свого шляхом матеріальної та моральної підтримки. Бідний має право отримувати, а благодійник зобов'язаний давати; навіть той, хто потребує допомоги, повинен допомагати тим, хто бідніший за нього – ось основні правила єврейської благодійності. Тривалий час у Російській імперії час основним проявом єврейської доброчинності залишався коробковий збір, який діяв як під наглядом синагоги чи молитовного будинку, так і керувався місцевими органами

влади. Доброчинність у світському житті засновується на понятті справедливості – цдака, тобто матеріальна допомога тому, хто потребує її. Згідно із концепцією єврейської благодійності, допомагаючи людині, важливо не принизити, не образити, не зачепити її самолюбство, адже тоді така допомога перестає мати будь-яку ціну.

1.2. Правове регулювання єврейської доброчинності

До середини XIX століття у якості єврейських доброчинних товариств на території смуги осілості у Російській імперії виступали братства (а у випадку з євреями – кагал), які в цілому не підтримували державну регламентацію імперії. Братства об'єднували в собі практично всіх членів общини, а існували вони виключно завдяки внескам кожного представника общини [12, с. 731-737]. Варто зазначити, що діяльність братств обмежувалася допомогою бідним, старим, сиротам чи допомогою у поховальних обрядах.

До 1835 року євреї в Російській імперії у своєму внутрішньому релігійно-громадському житті були вільні від державного нагляду і керівництва. А це у свою чергу означало, що справа єврейської благодійності повністю знаходилася у руках самих же євреїв. Ця самостійність залишалася і після ухвалення закону в 1835 році Миколою I. [13, с. 308-311, 316-318]. Закон, «Становище євреїв», у певній мірі регламентувало єврейське громадське життя. В законі зокрема було офіційно дозволено євреям займатися турботою про бідних, старих та хворих, запобігати бродяжництву своїх єдиновірців. Також було євреям дозволено мати лікарні та богадільні. Отож, доброчинність, яка була для євреїв релігійною традицією і здійснювалася за власним бажанням, стала для євреїв обов'язком. Але це було лише формально. На ділі, імперська влада не

примушувала до благодійності, не підтримувала цю справу матеріально та й навіть не контролювала діяльність єврейських благодійних утворень.

Так було до 1844 року, коли імперський уряд вирішив підпорядкувати єврейські благодійні об'єднання під загальне законодавство [11, с. 887-890]. Міністру внутрішніх справ було доручено розробити єдині правила для єврейських благодійних закладів як у відношенні справи ведення благодійності, так і у відношенні оформлення звітності. Тоді ж російський уряд дійшов до висновку, що кагали є невігідними їм, оскільки вони сприяють відокремленню євреїв від громадського життя Російської імперії (тобто зовсім протилежне до того, чого бажав уряд). Між іншим, разом із ліквідацією кагалів, було введено вже згадуване положення про коробковий збір. Що стосується завідування благодійних закладів, то через декілька років справа нагляду за ними була покладена на управління при молитовних будинках. Згадуваному управлінню також було доручено керувати внутрішнім влаштуванням та господарством синагог, молитовних шкіл та благодійних закладів у яких вони діють. У зв'язку з цим, траплялося, що навіть ті благодійні об'єднання, які засновувалися завдяки приватним особам та не причетні до структури синагоги, офіційно значилися існуючими при синагозі. Зазвичай правління синагоги передавало благодійні функції окремому комітету із свого середовища і лише іноді запрошувало сторонніх осіб. Але єврейські духовні осередки зовсім не були концентрацією благодійності. Багато добродійних закладів продовжували своє самостійне незалежне існування. Наглядний комітет при синагозі не перешкоджав незалежному існуванню єврейських добродійних установ, адже отримував невеликі суми із коробкового збору і тому не міг взяти на себе повний контроль над добродійністю .

Після того, як законодавство у сфері благодійництва змінилося, виникла проблема – засновані раніше єврейські благодійні товариства продовжували існувати, а от нові було неможливо офіційно зареєструвати. І так продовжувалося протягом наступних сорока років. Найбільш

поширеними благодійними об'єднаннями того часу були похоронні братства. Функціонування поховальних братств були різними. Так, в одних братствах членів вибирала громада, в інших – членами обиралися особи, що самі зголосилися на таку роботу; в одних братствах члени набиралися на невизначений час, тоді як в інших – був встановлений термін. Часто траплялося, що член поховального братства отримував посаду в спадок. Іноді контроль за поховальним братством належав рабину або обраному спеціальному ревізору, однак у переважній більшості братства нікому не надавали звіти своєї діяльності. Відсутність звітів часто призводила до непорозуміння та до суперечок поховального братства з громадою. Траплялися випадки, коли керівники похоронних братств та їх члени займалися розтратою громадських коштів на власні потреби, а також займалися вимаганням, спекуляцією місцями на цвинтарі та якнайшвидшим похованням, вимагаючи за свої послуги кошти, які значно перевищували встановлені тарифи іноді в 10 і більше разів [85, с. 583].

Нарівні з поховальними братствами, як показують відомості Міністерства внутрішніх справ, існувало досить мало товариств, які займалися лише благодійністю і нічим іншим. До них входять, наприклад, товариства відвідування хворих, допомоги нареченим, виховання сиріт, притулки для мандрівників та багато інших, в основному, вузькоспеціалізованих благодійних товариств. У такі товариства частіше всього вступали без будь-яких виборів, а їхніми справами завідував спеціальний старійшина або обраний членами благодійного товариства комітет. Цікаво, що разом із своїми прямими завданнями, ці благодійні товариства могли виконувати також функції поховального братства (поховання бідних, сплата чиншу).

Ознайомившись із різноманіттям функцій єврейських добродійних об'єднань та із їх устроєм, Міністр внутрішніх справ дійшов висновку, що неможливо розробити загальні правила, як того бажав раніше Комітет становища єврейського. Міністерство внутрішніх справ запропонувало

підпорядкувати всі єврейські благодійні заклади загальноімперським вказівкам. У той же час в міністерство стали надходити скарги від євреїв про зловживання у єврейських благодійних закладах. Імперський уряд, всупереч порадам Міністерства внутрішніх справ, розпочав затверджувати статuti поховальних братств, що безпосередньо визначали порядок надходження та витрат благодійних коштів, а також затверджував звітність. Однак згодом уряд призупинив затвердження статутів, так як виникла ціла низка питань: чи потрібні взагалі єврейські благодійні об'єднання; чи потрібно сприяти їх заснуванню, якщо вони у більшій чи меншій мірі стають причиною відособленості євреїв від іншого населення імперії; чи не потрібно встановити окремі правила нагляду за єврейськими благодійними об'єднаннями. Зрештою більшість генерал-губернаторів, які давали відповіді на вищезгадані питання, виступили проти спеціальних єврейських благодійних об'єднань. Водночас вони розуміли, що ліквідувати їх неможливо, адже уряд не в силах взяти на себе їх утримання.

Нова віха у розвитку законодавчого підґрунття єврейської благодійності припала на період впровадження «Тимчасових правил» у 1882 році і роботи спеціально створеної Вищої комісії для перегляду чинного законодавства щодо євреїв у період між 1883 по 1888 роки [9, с. 181]. Дана комісія у своєму обліку не враховувала братства, малі єврейські товариства та багато інших несуттєвих, як вважали урядовці, благодійних організацій, а також не враховувалися неофіційно діючі благодійні об'єднання. За зібраними даними Вищої комісії найбільш поширеною формою доброчинності у той період для євреїв була «складка», із якої (окрім виплати податків, які збиралися із бідняків) даються кошти для суботнього дня, видаються грошові допомоги на переселення та на купівлю певних дозволів на право дрібної торгівлі. У свідченнях комісії також стверджувалося, що у «складку» жертвують навіть ті, хто ледь заробляє для свого власного життя.

Що стосується єврейських доброчинних товариств організаційного характеру, то тут як і раніше найбільш розповсюдженими були поховальні

братства. Далі йшли благодійні товариства, що організовували дешеві їдальні, та товариства допомоги бідним, породіллям, благодійні товариства, що видавали безвідсоткові позики, засновували сирітські притулки із ремісничими класами та інші менш поширенні благодійні об'єднання.

Однак швидкий розвиток єврейської доброчинності не зміг зупинити збільшення бідності, якої раніше в смузі осілості євреї майже не мали. Жебраки переважно склалися із євреїв, що були вимушені покинути місце свого проживання через «Тимчасові правила» 1882 року [9, с. 181]. Таким євреям-жебракам не відмовляли в допомозі навіть бідні прошарки єврейського населення. У зв'язку з цим, були випущені спеціальні марки цінністю в 1/5 або 1/10 копійок. Марки можна було придбати, а потім роздавати жебракам. Згодом ці марки прирівнювались до монет. Єврейські благодійні товариства, у зв'язку із відмовою зі сторони уряду затверджувати їхні статuti, були вимушені діяти нелегально та безконтрольно. Тому від єврейської благодійності того часу залишилося досить мало статистичних даних.

Тож згідно наявним даним Вищої комісії у Російській імперії, у межах смуги осілості у 1886 році нараховувалося 201 товариство (було досліджено 200 міст та тисячу містечок), які здійснювали свою діяльність за рахунок членських внесків, пожертв і коробкового зборів у розмірі 458 тисяч рублів [42, с. 102]. Цікаво, що з цієї суми тільки близько 32 тис. рублів витрачалося на допомогу бідним та на їх поховання, а також на утримання єврейських бань та мікв. Відсутність звітності та неможливість існувати офіційно через відмову Міністерства внутрішніх справ затверджувати статuti благодійних товариств значно загальмували процес розвитку діяльності єврейських доброчинних установ. А відсутність звітності та неможливість існувати офіційно у свою чергу збуджувало недовіру до доброчинних установ, які не могли користуватися деякими іншими джерелами прибутку (разові приватні пожертви, членські внески).

Коробковий збір також відігравати важливу роль у житті євреїв. А особливо в тих містах, де євреї відстоювали на право на справедливе розподілення зібраних коштів. Треба зауважити, що контроль за витратами коштів коробкового збору був дещо ослаблений наприкінці XIX століття. Це було пов'язано з тим, що здебільшого військовий губернатор або інша уповноважена особа отримувала право самостійно розпоряджатися питаннями виплат із коробкового збору на території губернії. Однак, частіше за все старий порядок не порушувався і все діяло, як і до ослаблення контролю за коробковим збором. Про це свідчать події 1891 року, описані миколаївським істориком В. Щукіним [102, с. 171]. Зміст їх полягає в тому, що того року міський голова Миколаєва звернувся до військового губернатора у зв'язку з тим, що у комісію по роздачі допомоги бідним та скаліченим євреям зверталися сотні осіб, які не мали джерел для існування. Градоначальник просив дозволу видати наявні 1400 рублів із залишку коробкового збору для роздачі найбільш потребуючим особам миколаївської єврейської громади напередодні наступаючої зими. Однак на документі рукою начальника канцелярії була зроблена приписка: «Нинішнє клопотання може бути дозволено Вашим Превосходительством, але за установленим порядком такі клопотання завжди надавалися на розгляд пана міністра внутрішніх справ, тим більше, судячи з газетних новин, міністерство фінансів на залишки коробкового збору має свої плани» [102, с. 170]. Справа завершилася тим, що військовий губернатор повідомив, що не бачить можливості видати потрібні гроші бідним та знедоленим євреям.

Взагалі при розподілі коштів коробкового збору не завжди враховувалися реальні потреби єврейської бідноти. З приводу постійних скарг євреїв та довготривалого вирішення проблеми виплат із коробкового збору часто висловлювали своє невдоволення навіть високопоставлені представники адміністрації Російської імперії. Наприклад, Новоросійський генерал-губернатор граф О. Строганов зазначив: «Хіба справедливо примушувати бідняка-єврея за допомогою коробкового збору давати

допомогу на богоугодний заклад, тобто давати допомогу бідним того, хто сам ним являється? Чи справедливо вимагати від незаможної людини пожертви на побудову досить дорогого будинку синагоги, возведення якого придумали представники громади – люди з достатньо великими статками» [102, с. 172].

В єврейській пресі неодноразово висвітлювалося невдоволення реальним станом розподілення коштів коробкового збору. Так на утримання синагог витрачалося значно більше коштів, ніж на утримання, наприклад, тих же молитовних будинків [73, с. 137]. Варто звернути увагу на те, що прихожанами синагог зазвичай були найбільш заможні представники єврейської громади, на відміну від тих же молитовних будинків. Тому у цьому випадку можна простежити і певну дискримінацію бідних заможним населенням у єврейському середовищі.

Не варто також забувати, що комісія по розподілу коштів коробкового збору формувалася міським керівництвом і жодних виборів до складу цієї комісії серед єврейської громади не проводилося. Зібраними коштами під час коробкового збору розпоряджалася міська управа, але найбільшою проблемою у цьому було те, що організація збору була для міської влади ділом другорядним.

Взагалі місцева влада не обтяжувала себе збором коробкової благодійності, так як згідно імперського законодавства даний вид податку віддавався єврейським купцям на відкуп на чотири роки. Очевидно, що збирання такого податку було вкрай вигідною справою. Кожні чотири роки міська управа разом з представниками єврейської общини складали кондиції по коробковому зборі та проводився конкурс на право отримання відкупу. Попередньо складався й кошторис теж терміном на чотири роки. Сума витрат мала тенденцію до зростання, оскільки кількість єврейського населення все збільшувалася. Переможцем права на відкуп був той купець, який пропонував найбільшу суму, що він може дати у розпорядження управи [102, с. 173]. Порядок зіставлення кошторису та кондиції часто утискав інтереси більшої частини єврейського населення.

Як вже зазначалося, міська управа щорічно регламентувала єдину ціну на будь-який вид кошерного м'яса. Відкупщики коробкового збору, у свою чергу, штучно скорочували різників та торговців кошерним м'ясом. Це створювало сприятливі умови для будь-якого роду порушень та для недобросовісної конкуренції, з якою часто мусила боротися поліція.

Одним із перших важливих документів, що врегулював вузькопрофільні благодійні товариства, можна вважати циркуляр Міністерства внутрішніх справ від 1895 року Положення «Про заснування малого кредиту» [14, с. 354-355]. Це положення урегулювало позичково-ощадні організації, що виступали у єврейському середовищі одними із головних джерел надання благодійної допомоги у вигляді видачі безвідсоткових позик. Безвідсоткові позики були старим традиційним способом надання допомоги та способом боротьби із лихварями. За даними 1898 року Єврейського колонізаційного товариства існувало близько 253 позичково-ощадних кас, більшість із яких передбачувано розміщувалася у Південно-західному краї смуги осілості [90, с. 237].

Варто зауважити, що позикові каси теж мали свої проблеми. Як правило, євреї у смузі осілості часто займалися торгівлею, лихварством, посередництвом або окремими видами ремесла. Ці заняття потребували початкового капіталу і наступних регулярних інвестицій. А це було майже не можливо в умовах відсутності закладів, які б видавали кредити всім класам населення. Банки і будівлі громадської допомоги у дореформений час видавали кредити привілейованим класам, іноді відомим російським купцям. Звичайний єврей не мав змоги отримати такий кредит. А от новосформовані позикові каси мали змогу надавати ремісникам та торговцям безвідсоткові або із малим відсотком позики.

Взагалі витoki кредитно-фінансової системи у невеликих містах імперії тісно пов'язані із єврейськими благодійними закладами. Так при синагогах видавалися безвідсоткові кредити, які найчастіше не перевищували 15 рублів і видавалися на рік. Оборотний капітал в середньому складав 500 рублів і

формувався він із добровільних пожертв, заповітів, коробкового збору та сум зібраних на благодійних вечорах. Також обіговий капітал складався і з членських внесків у розмірі від 25 копійок до 5 рублів у рік [90, с. 241]. Основними клієнтами таких кас були дрібні торговці та бідні євреї. Розміри позик в середньому складали від 8 до 15 рублів. Іноді каси брали застави, а у випадках з порукою вводився вексель (якщо позика становила 50-100 рублів). Деякі такі каси діяли нелегально близько 30, а іноді й впродовж 40 років допоки не було російського законодавства, яке б регламентувало роботу видачі дрібного кредиту. Організація діяльності єврейських позичково-ощадних кас була досить простою. Так, наприклад, на її чолі було 2-3 скарбників, що безконтрольно збирали внески і видавали позики. Така організація діяльності передбачувано призводила до непродуктивності роботи кас та до поступового їх закриття. Така ситуація зберігалася до моменту затвердження законів, які були прийняті аж у 1904 році. У той час на території Російської імперії вже налічувалося 350 Гмілус Хеседів [34, с. 255]. Легалізація кас в результаті призвела до їх успішної діяльності. Однак після прийняття законодавства окремі позикові каси перетворилися на кредитні кооперативи, ломбарди або ж на благодійні товариства.

Згодом, 10 червня 1897 р., Міністерством внутрішніх справ було затверджений «Примірний статут товариства піклування за бідними», згідно з яким губернатори могли засновувати дані товариства без згоди Міністерства внутрішніх справ [44, с. 45]. Але умовою заснування добродійних товариств було попереднє погодження з «Примірним статутом» представниками товариства піклування. Члени таких товариств могли бути трьох типів: почесні, дійсні та змагальні. «Примірний статут» надавав широкі можливості для діяльності благодійних товариств, яким дозволялося не лише надавати матеріальну допомогу у різноманітних формах, але й поширювати літературу морального спрямування. Сума членських внесків складала від одного до дванадцяти рублів. Органом управління призначалося загальне зібрання, яке відбувалося не рідше одного разу у рік. Майже весь час

управління товариством здійснювалося групою осіб із 12-15-ти чоловік, а також – спеціальною комісією з окремих питань [44, с. 54]. Водночас законодавством передбачалися щорічні звіти, ревізія та бухгалтерський облік. Саме за наведеною вище схемою після 1897 року створювалися більшість єврейських благодійних товариств у Російській імперії. Варто зауважити, що «Примірний статут» 1897 року сприяв швидкому виникненню єврейських товариств допомоги бідним, які вже не знаходилися у залежності від правління синагог, молитовних будинків чи від поховальних братств.

Точної кількості єврейських благодійних закладів того періоду невідомо. Але можна з впевненістю сказати, що досягала чисельність єврейських добродійних товариств декількох тисяч, так як у всіх пунктах єврейського проживання в Російській імперії (а таких було близько 1300-1400) нараховувалося по декілька благодійних закладів. Загалом єврейське населення в смузі осілості можна поділити на два види: благодійники з одного боку, і ті, хто цю благодійну допомогу отримує. За даними Єврейського колонізаційного товариства за 1898 рік у 1200 досліджуваних населених пунктах виявили від 25 до 37,7% потребуючих євреїв [90, с. 235-236]. Такі показники можна пояснити економічною кризою, низкою погромів кінця 1880-х рр., еміграцією та наслідками революційних рухів. Також за даними колонізаційного товариства відсоток потребуючих євреїв у наступні десять років мав лише зростати.

Матеріальні джерела єврейських добродійних закладів, їх загальна сума прибутку загалом не піддається обліку. Відомо, що сума складалася із членських внесків, одноразових пожертв (пожертви від окремої особи, коробковий збір, дарча записка), прибутків від різних заходів (театральні вистави, благодійні вечори, аукціони) та окремо асигнувань із коробкового збору. Отож, не дивлячись на відсутність права примусового збору, платоспроможні євреї на добровільній основі віддавали кошти на добродійність. На початку ХХ століття єврейські добродійні об'єднання у своїй організації були тісно пов'язані із синагогами, тому не дивно, що

доброчинні об'єднання схилилися до благодійності релігійного спрямування, тобто допомога на свята, влаштування лазень, організація безкоштовного поховання, піклування за поширенням просвіти (талмуд-тори, професійні та інші школи, допомога бібліотекам та читальням) [78, с. 138-140]. Також на початку ХХ століття, у зв'язку із відділенням добродчинних товариств від громадської організації, починають з'являтися цілі інститути кооперації, взаємодопомоги та окремо трудової допомоги. З'являються єврейські благодійні товариства, метою яких стало подолання наслідків погромів 1905-1907 рр. та допомога в еміграції з Російської імперії.

Єврейські благодійні організації поділялися на ті, які займалися лише однією формою допомоги або направляли свою діяльність відразу у різні сторони (тобто були загальними). За тими ж таки даними Єврейського колонізаційного товариства від 1898 року виділялися такі види та кількість єврейських благодійних товариств: товариства допомоги хворим (665), безвідсоткові позикові каси (350), благодійні заклади загального характеру (291), нічліжні заклади (180), богадільні та притулки для жебраків (126), лікарні (112), товариства грошової допомоги (86), допомоги одягом (72), дешеві їдальні (56), допомоги нареченим (56). Була складена статистика колонізаційним товариством з даними про єврейську добродчинність із 15 губерній смуги осілості та з 10 губерній Королівства Польського [90, с. 239-283]. У дану статистику не входили благодійні заклади тимчасової дії (допомога паливом взимку, допомога на свята).

Після погромного періоду у 1905-1907 рр. зросла кількість благодійних товариств, які прийняли «Примірний статут товариства піклування за бідними» [42, с. 342]. Такі товариства займали одне із перших місць серед єврейських благодійних товариств в Російській імперії. Зокрема Єврейський комітет допомоги також здійснив детальне дослідження благодійних організацій за окремими районами імперії. Найбільшу кількість єврейських благодійних організацій було виявлено у Північно-західному краї (947), найменшу – у Південному (193). Щодо кількості сімей, які користувалися

благодійною допомогою, то тут найбільший відсоток, а саме 20%, мав Південно-Західний край, найменший (16,9 %) – Королівство Польське [90, с. 237-238]. Такі показники пов'язані, по-перше, з тим, що єврейських благодійних товариств не було багато у Південному краї смуги осілості через те, що тут нараховувалася найменша кількість міст та містечок, де проживало єврейське населення. У той час як у Південно-західному краї було також все пропорційно – кількість єврейського населення, міст і містечок тут була найбільшою, тому й кількість єврейських благодійних організацій та потребує єврейських сімей також була високою. По-друге, у Польщі проживала велика кількість єврейства, але простежується найменша кількість нужденних євреїв. Це можна пояснити економічним становищем польського єврейства, яке, маючи вигідне територіальне положення, проводило активну торгівлю.

Характер організації єврейського благодійного товариства формувався у залежності від розміру громади та її релігійного та культурного рівня, а також і від офіційного статусу (мається на увазі легально діяло товариство чи ні). Єврейські добродійні об'єднання кожного населеного пункту зосереджувалися зазвичай біля правління синагоги, але при цьому вони мали автономне управління та свою власну назву. Ті добродійні об'єднання, що мали офіційне існування, мали громадсько-планомірний характер діяльності, тобто велася звітність. У інших випадках громадського характеру діяльність була майже повністю відсутня, а управління здійснювалося незлагоджено та примітивно двома-трьома особами. До кінця XIX століття майже всі існуючі єврейські добродійні організації діяли самостійно, однак із початком нового століття все більше проявлялася тенденція централізації та об'єднання зусиль.

Остаточне урегулювання формування благодійних товариств було здійснено у 1906 році після ухвалення Статуту про товариства та союзи [16, с. 78-88]. Згідно із ним діяльність всіх єврейських товариств в імперії регламентувалася саме на загальних основах. Після зазначених вище

законодавчих документів в імперії відбулося зростання кількості офіційно заснованих єврейських благодійних товариств. Показовою у цьому випадку є статистика щодо єврейських благодійних організацій на території білоруських губерній, подана Єврейським колонізаційним товариством у 1898 році [90, с. 17]. Так, наприклад, лише у Вітебській губернії існувало три організації піклування за бідними євреями, 18 благодійних утворень загального характеру, 13 позикових кас (в тому числі Гмілус Хесед), два будинки для прочан та безхатків, дві лікарні і 30 різних товариств, що займалися допомогою бідним. За цими ж даними, лише у 1898 році єврейські благодійні об'єднання надали допомогу різного характеру близько 18 % єврейських сімей Вітебської губернії.

У Мінській губернії за вищезгаданий рік звернулося за допомогою 15 % від усього єврейського населення губернії. Однак треба зазначити, що тільки в Мінську нараховувалося більше 200 єврейських благодійних організацій. Серед них можна виділити 9 товариств допомоги бідним, 32 благодійних об'єднань загального характеру, 37 позикових кас, 16 будинків для безхатків та хворих, 9 закладів харчування, 12 будинків допомоги інвалідам та людям без можливості працювати, 8 лікарень, 70 товариств допомоги хворим та одне товариство сприяння бідним нареченим [96, с. 7]. За кількістю бідного населення, що користувалося єврейською благодійною допомогою, за функціями та характером благодійних товариств інші губернії, що входили до смуги осілости, майже не відрізнялися.

Показовою деталлю добродійних товариств є членство. Існували засновники, почесні члени (внесок яких складав більше 100 рублів), дійсні (пожертви ними здійснювалися регулярно) та змагальні члени (сума внеску яких складала не менше трьох рублів). Згідно законодавства членами організацій не могли бути: особи, що перебували на війсьній службі (нижчі чини); особи, що були під судом та слідством; особи, що перебувають на навчанні у військових, морських чи духовних закладах освіти. У цілому єврейські благодійні товариства в містечках та невеликих повітових містах

були небагаті. Найчастіше доходи цих добродійних організацій не перевищували декілька сотень рублів. У містах-центрах губерній, таких, як от: Вітебськ, Єкатеринослав, Одеса, відрізнявся навіть склад засновників, які в основному відносилися до першої гільдії купців і «несли на собі» більшу частину витрат. Містечкові благодійні товариства функціонували завдяки внескам місцевих міщанських об'єднань або окремих громадян, тому їх бюджет був вкрай обмежений [90, с. 220].

Вся діяльність єврейських благодійних організацій знаходилася під патронатом Міністерства внутрішніх справ. Місцева влада та поліція контролювала їх діяльність досить поверхнево. Але у більшості випадків будь-які збори членів товариства або засідання правління мали проходити за попередньо отриманого дозволу від канцелярії градоначальника. У дозволі обов'язково мав вказуватися час проведення та питання, які будуть обговорюватися на заході. Всі члени правління та посадові особи, що обиралися єврейською громадою, обов'язково затверджувалися градоначальником чи іншою високопоставленою особою у місті після детального вивчення їхньої біографії. Отже, влада намагалася попередити будь-яку можливість виникнення політичних мотивів у діяльності благодійних організацій. Таким же ретельним був контроль міської адміністрації за проведенням масових благодійних заходів. На їх проведення також запрошувався дозвіл у градоначальника. Організатори повинні були надати переконливий аргумент, що демонстрував би гостру необхідність проведення такого заходу. Зазвичай після проведення благодійного вечора чи іншого заходу із збирання коштів на добродійність складався фінансовий звіт, який здавався градоначальнику чи іншій уповноваженій особі, що мала обов'язки із контролю за благодійністю. У зв'язку із революційними подіями 1905 року пильність та підозрілість влади тільки ще більше посилилася.

Необхідно зазначити, що уряд часто підозрював за організацією благодійних товариств не надання допомоги нужденним, а прикриття для революційної діяльності. Наприклад, у 1903 році Міністерство внутрішніх

справ здійснило перевірку благодійного товариства «Лінес Гацеден», яке за донесенням інформаторів було таємним, з політичним нахилом і мало на меті збагачення засновників товариства. Врешті-решт було доведено, що дане благодійне об'єднання не причетне до будь-яких вищезгаданих звинувачень. Версії про таємні єврейські політичні організації, які діяли під прикриттям благодійності, були вкрай вигідні місцевій адміністрації [96, с. 9]. У таких спосіб місцевою владою виправдовувалася довготривала реєстрація новоутворених товариств. Звичайно не можна з повною впевненістю відкидати версію про можливість існування політичних благодійних товариств, адже непрямі докази існування таких організацій надавалися місцевою владою Міністерству внутрішніх справ [96, с. 10]. Отже, багато товариств розпочинало свою діяльність, так і не діставши офіційного дозволу. Окрім того, існування незареєстрованих товариств можна пояснити і відсутністю достатньо великого бюджету для офіційного відкриття організації. Тому єврейська благодійність часто відбувалася без будь-якого офіційного засвідчення.

На противагу від іншим благодійним товариствам імперії, представниками яких були християни, мусульмани, купці і тощо, єврейські товариства вирізнялися тим, що їх часто засновували євреї-підприємці. А от засновниками християнських благодійних організацій виступали державні органи, члени царської родини, церкви й іноді представники великого підприємництва (християнського віросповідання). Благодійні утворення інших конфесій зазвичай створювалися лише у зв'язку із надзвичайними ситуаціями, такими як пожежа, повінь, голод, епідемія та ін. Єврейська благодійність також відрізнялася тим, що була направлена на повсякденні потреби.

Усі єврейські товариства мали досить велику перспективу розвитку. Досліджуючи їхню діяльність, можна простежити наскільки різновекторна допомога надавалася. У багатьох випадках допомога була направлена не лише на бідних чи хворих євреїв, але й на покращення життя здорового та

працездатного єврейського населення. Тоді як неєврейські благодійні товариства обмежувалися наданням нужденним грошей та харчів. У російських євреїв кінця XIX – початку XX століття не так часто зустрічалися товариства створені при культурних закладах, таких як синагога. Водночас християнські товариства найчастіше функціонували при церквах, костелах чи монастирях. Велика різниця і між кількістю єврейських і християнських благодійних утворень. Так, лише у білоруських губерніях (Вітебська, Віленська, Могильовська, Мінська) налічувалося 835 єврейських і не більше 150 християнських благодійних товариств [90, с. 235-236].

Особливістю єврейської доброчинності була значно менша частка допомоги особам, що займалися сільським господарством. Спільною рисою як для єврейських так і для неєврейських благодійних організацій було те, що вони сконцентровувалися переважно в містах. Для єврейської благодійності це пояснюється тим, що майже половина євреїв проживала у містах. Небагатьом єврейським благодійним товариствам надавалася допомога від місцевої влади. Наприклад, у 1915 році Мінська міська дума надала 900 рублів Благодійному братолюбному товариству [96, с. 10]. Треба зазначити, що державні органи не просто не підтримували єврейську благодійність, а найчастіше навпаки перешкоджали її розвитку. Варто згадати лише тривалу реєстрацію. Часто у ній відмовляли у зв'язку із «відсутністю необхідності» [41, с. 24]. Із цього можна було прослідкувати існуючу тенденцію гальмування розвитку єврейської благодійності. Така тенденція особливо була відчутна у період Першої світової.

До факторів, що перешкоджали активному здійсненню єврейської доброчинності, можна віднести те, що на початку XIX століття імперський уряд приймав низку законів, що обмежували права та привілеї єврейського населення країни. Дискримінаційна політика виражалася прийняттям таких законів та постанов, як встановлення «смуги осілості», указ про рекрутську повинність євреїв, введення відсоткової норми для вступу євреїв у навчальні заклади, встановлення обмеження участі євреїв в роботі міських і земських

органів самоуправління, фактичне відсторонення євреїв від роботи в магістратах, думах, ратушах та багато чого іншого. Це призводило до зниження матеріально стану та до зубожіння більшості єврейського населення Російської імперії. Окрім того, місцева влада перешкоджала і створенню єврейських благодійних товариств, що можна пояснити стереотипним баченням єврейства та антисемітизмом. З іншого боку, ліквідацією наслідків єврейських погромів в 1880-1910-х роках у Російській імперії місцева влада не займалася, а покладала всю роботу по ліквідації наслідків на самих же євреїв [80, с. 142- 154]. Не зважаючи на чисельні перешкоди, система єврейських благодійних утворень на території смуги осілості була велика, багатофункціональна і для багатьох родин залишалася єдиним засобом до існування.

Єврейська громада вважала себе однією родиною і жила згідно з традиціями та культурою. Це у свою чергу не заважало, а навпаки доповнювало суспільну самосвідомість і взаємодопомогу. В тяжкі часи євреї ділилися із своїм ближнім та були переконані, що цим вони надають нужденному дух щедрості і що рано чи пізно це принесе користь і їм. Так, починаючи з другої половини XIX століття і до 1917 року, в єврейській доброчинності сформувалися основні вектори діяльності: - громадська благодійність або внутрішні пожертвування (традиційний вид пожертвування, який існував протягом багатьох віків, і як правило у вигляді коробкового збору в синагогах та молитовних будинках); - організація спеціальних закладів для безхатків та сиріт, безоплатних їдалень чи будинків для престарілих («хекдеш»); - пожертвування направлені на підтримку єврейських учбових закладів різного рівня та спеціалізації (виділення коштів для талмуд-тори, метою якої була освіта дітей-сиріт та бідних; створення спеціалізованих ремісничих училищ, де могли навчатися діти із бідних сімей; допомога євреям-вчителям); - організація внутрішньо-громадських товариств соціального характеру (установи, що видавали позики бідним євреям; товариства взаємодопомоги та безвідсоткові благодійні

ощадно-позичкові каси); - єврейська благодійність в контексті загальноімперської системи благодійності (меценатська діяльність в сфері всеросійської освіти; допомога представникам інших конфесій грошима, одягом, харчами, побутовими речами; проведення масштабних акцій для допомоги постраждалим при землетрусах, потопах, неврожаї, війнах чи інших надзвичайних ситуаціях); - організація соціальної допомоги жінкам та дітям (товариства допомоги бідним породіллям; різного роду допомога удовам, бідним дівчатам, сиротам та дітям); - пожертвування на користь національно-культурного розвитку (організація музеїв, бібліотек, гуртків чи інших культурних закладів та передача в їхнє володіння артефактів, рукописів, книг, навчального обладнання та інше); - допомога євреям Палестини (збір коштів за допомогою особливих чаш – «пушке» та передача їх посланцями).

Таким чином, єврейська доброчинність у Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX століття була показником соціально-економічного становища єврейського населення. Єврейська доброчинність спиралася на релігійні заповіді, зазначені в Торі та Талмуді. Діяла доброчинність у межах надання допомоги у вигляді їжі, одягу, грошей, безкоштовного надання медичних послуг та будь-якої іншої необхідної допомоги. Спочатку єврейські благодійні організації мали на меті боротьбу із бідністю та голодом, згодом розпочали допомагати у розвитку приватної ініціативи та малого підприємництва у вигляді безвідсоткових позик. На початку XX століття виникають організації, які опікувалися працевлаштуванням і зайнятістю єврейського населення. Єврейська доброчинність постійно відстоювала свої права на існування, оскільки місцеві органи влади часто відмовляли або затримували реєстрацію благодійних товариств.

РОЗДІЛ II

Форми та напрямки єврейської доброчинної діяльності

2.1. Єврейські доброчинні організації у Санкт-Петербурзі

Від середини XIX століття і до 1917 року найбільш значну роль в єврейській доброчинності відігравала єврейська громада Санкт-Петербурга. Тогочасний Санкт-Петербург зосереджував найбільш впливових і найбагатших представників єврейства імперії. У цьому місті засновувалися та розміщувалися центральні відділи більшості авторитетних та найрезультативніших єврейських благодійних організацій, які мали розгалужену систему відділів по всій Російській імперії.

У Петербурзі євреї поселилися маже відразу після його заснування [40, с. 8]. Це були спеціалісти, яких потребували в той час армія та царський двір: лікарі, купці та фінансисти. Під час правління Катерини II євреї отримали статус: вони були інтегровані у всеросійську класову систему [55, с. 150-151]. Згідно із законом, заможні євреї зараховувалися до класу купців, інші в основному до класу міщан. Це відповідно захищало їх від кріпацької залежності та надавало права класів, до яких їх зараховували. Треба зауважити, що оскільки в Російській імперії існувала смуга осілості, то гарантією перебування євреїв у Петербурзі була зміна віросповідання або підкуп уповноважених осіб. До кінця XIX століття в Санкт-Петербурзі офіційно проживало близько 20 тисяч євреїв [26, с. 50]. Імперська влада відносилася до євреїв неоднозначно. З одного боку робилося все для інтеграції євреїв у суспільне життя країни, а з іншого – повні політичні права надавалися лише хрещеним православним євреям.

Одна із перших згадок у пінкасі про єврейську громаду Санкт-Петербурга датована 1804 роком [93, с. 10]. В пінкасі (актова книга громади) сповіщалося, що на Волковському цвинтарі у лютеран було придбано

частину землі для поховання євреїв міста. Після цього довгий час в пінкасі не добавлялися записи, з чого можна зробити висновок, що єврейська громада була малою і неактивною. Під час царювання Олександра II в Петербурзі з'явилась достатня кількість заможних та інтелігентних євреїв, які забажали побудувати власну повноцінну синагогу та замислилися про більш активне залучення євреїв міста у громадське життя. Було обрано нового освіченого рабина та обрано керівника громади, якими стали відповідно доктор філософії А. Нейман та Е. Гінцбург [68, с. 10]. Цікаво, що саме доктор філософії став рабином, тобто особа з світською освітою. Це свідчить про те, що єврейська громада Санкт-Петербурга була прогресивною та прагнула до якісних змін. В 1868 році було подано звернення щодо побудови хоральної синагоги. Дозвіл був отриманий через рік, а от будівництво тривало аж до 1893 року і коштувало воно 500 тисяч рублів [40, с. 15-22]. Більшу частину суми пожертвував Г. Гінцбург [26, с. 28].

Чи не найстаріша велика єврейська організація – Товариство поширення просвіти серед євреїв Росії (прийнята аббревіатура ОПЕ – Общество для распространения просвещения между евреями в России) засноване 1863 році – мало великий бюджет та було відомим серед євреїв у багатьох містах та містечках Російської імперії [40, с. 98]. Ідея організації центру для поширення та розвитку освіти серед євреїв, поширення російської мови та залученням євреїв до російської культури виникла серед заможних фінансистів та підприємців єврейського походження на початку 60-х років XIX століття. Ініціатором створення товариства став банкір Е. Гінцбург [68, с. 11]. Метою товариства мало стати створення нової системи єврейського навчання, яке б об'єднувало світську освіту із традиційною єврейською освітою. Серед керівників ОПЕ відомі та заможні євреї – Г. Гінцбург, Д. Гінцбург, Д. Полякова, М. Варшавський та І. Вавельберг, а також інтелігенти та особи з наукового кола – Л. Каценельсон, Я. Гальперн, І. Гордон, А. Гаркаві та М. Кулішер [40, с. 99-100]. Такий склад засновників був найпродуктивнішим. З одного боку - фінансове забезпечення, з іншого -

просвіта серед єврейського населення. Список же благодійників складався із сотень імен.

Кожен із згадуваних єврейських громадських діячів так чи інакше займався благодійністю. Ось, наприклад, сім'я петербурзьких євреїв Варшавських була тісно пов'язана із єврейською громадою столиці. Родоначальник сім'ї А. Варшавський, як і багато інших євреїв, переселився у Санкт-Петербург у ліберальні 1860-ті роки [25, с. 73]. Згодом здобув свої статки на будівництві залізничних доріг, відомий також як фінансист та банкір, А. Варшавський входив до комітету до вище згаданого Товариства поширення просвіти та побудував школу для сільських дітей на території свого помістя у Полтавській губернії. Син М. Варшавський також займався меценатством. Він був керівником господарського відділу єврейської громади Санкт-Петербурга, на його кошти побудовано зал відспівування на Преображенському цвинтарі [26, с. 105].

Добродійність у петербурзькій єврейській громаді слідувала встановленими традиціями благодійництва і здобувала лише нових форм. Так, наприклад, Товариство поширення освіти серед євреїв створювалося під впливом єврейського культурного руху Гаскалі, який сформувався в кінці XVIII століття. Тому у мету товариства входило також поширення виданих ними ж книг про єврейську культуру та історію; фінансування наукових досліджень в області іудаїки, яке згодом використовувалося як база до єврейських підручників; надання допомоги бідним євреям-студентам; поширення світських знань серед євреїв; розроблення навчальних планів для єврейських шкіл. У подальшому на кошти товариства була організована система підготовки вчителів для нововідкритих єврейських шкіл. Необхідність знання російської мови та отримання світської освіти ставала дедалі важливішою серед євреїв Російської імперії. Це можна пояснити тим, що для отримання гідної роботи або успіхів у своїй справі, потрібні були певні навички та знання російської мови. Окрім того, асиміляція була гарним способом як уникнути проблем антисемітизму, так і способом виживання.

Навіть, найконсервативніші та малоосвічені євреї розуміли, що знання російської мови та отримання світської освіти – це велика перевага, а російська влада вбачала в цьому швидкий спосіб залучення євреїв до християнства.

Для більшої доступності освіти спочатку єврейська громада в Петербурзі відкрила школу для хлопчиків. Згодом євреї - відставні солдати звернулися до ОПЕ з проханням відкрити таку ж школу тільки для дівчат. У 1895 році ці школи перетворили в училища, які продовжували діяти під керівництвом товариства [100, с. 185].

При ОПЕ організовувалися й інші товариства, такі як історико-етнографічне та товариство заохочення до вищих знань. Товариство мало десятки відділень по всій Російській імперії, однак керівництво все ж знаходилося у столиці. Так, наприклад, відділення були в Одесі, Москві, Єкатеринославі, Ковні та інших містах. Цікаво, що Єврейське історико-етнографічне товариство при ОПЕ (засноване 1908 року) існувало лише в Санкт-Петербурзі [40, с. 101]. Подібних до нього єврейських товариств на той час не існувало. У Першу світову війну ОПЕ надавало освіту дітям єврейських біженців. За період від 1914 до 1917 року товариство відкрило 370 шкіл для близько 30-ти тисяч учнів із бюджетом в один мільйон у рік [26, с. 28-29]. Продовжувало працювати Товариство поширення просвіти і після Жовтневого перевороту 1917 року.

Наслідком діяльності Товариства поширення просвіти стало те, що частина молодих євреїв під впливом світської освіти відмовлялися від будь-яких зв'язків із єврейською культурою. Окрім цього, займаючись по суті реформаторськими діями, товариство збільшило асиміляторські настрої серед своїх же активістів. Також наслідком діяльності Товариства поширення просвіти стало зібрання статистичних даних про життя євреїв у часи діяльності товариства; ряд культурних заходів, які поширювали світські знання серед євреїв; виховання цілого покоління євреїв – інтелігентів нового покоління, які підняли на нову висоту єврейську науку та мистецтво.

Іншими важливими закладами, що існували завдяки єврейським благодійним коштам, були чоловіче та жіноче ремісниче училище Товариства поширення просвіти серед євреїв у Росії (ОПЕ) та єврейська громадська бібліотека. 1902 року у ремісничому училищі навчалося 208 дівчат та 211 хлопців. Коштувало навчання від 7-ми до 18-ти рублів у рік, однак із бідних сімей (а таких була більшість) плату не брали [40, с. 90-91]. Хлопців навчали слюсарній та сталеварній справі, дівчат – швейній та кравецькій справі, а також навчали виготовленню штучних квітів. Окрім навчання, студенти училища мали змогу ходити на екскурсії в музеї, фабрики, заводи, а літом відправитися у дитячий табір, де їжа та медична допомога була безкоштовна. Великою перевагою закінчення даного ремісничого училища була можливість проживати поза смугою осілості. Тому претендентів на вступ було надзвичайно багато. Взагалі сам процес вступу був тривалий, адже кожного студента училища мав затвердити уповноважений представник із Міністерства внутрішніх справ. Дані дії влада виправдовувала як контроль за недопущення «революційних елементів» у Петербург під виглядом дітей-євреїв, що приїхали на навчання [26, с. 28, 30].

Згадуючи навчання, не можна оминати увагою й приватну єврейську гімназію, засновану 1906 року І. Ейзенбетом [100, с. 184]. Варто згадати, що найчастіше єврейські школи працювали при синагогах та дитячих будинках. Останні відіграли важливу роль на початку ХХ століття. У буремні часи війни та революції, сюди звозили єврейських дітей-сиріт із західних територій імперії. Отримати знання у неєврейській світській школі для євреїв було вкрай проблематично. Для цього потрібні були як певний соціальний статус так і фінансове забезпечення. Відкриття ж окремих єврейських шкіл чи гімназій було значною подією для єврейської громади. Однак, все ж не всі євреї могли дозволити собі отримати знання у навіть таких закладах освіти. Тому будь-яка допомога благодійників в отриманні навчання вважалася вкрай необхідною.

Окрім цього, варто зазначити, що до середини XIX століття у євреїв існувало два способи отримання знань. Перший включав в себе навчання в хедерах, талмуд-торах та в єшивах, в яких вивчалися священні книги та закони. Такі види шкіл існували при синагогах. Викладали там іврит, Тору, Талмуд та інші дисципліни пов'язані з релігією. Інший спосіб отримання знань – світське навчання, яке передбачало, окрім традиційних предметів, вивчення російської мови, математики, хімії, фізики, біології, астрономії та інших. Євреї, які отримували світську освіту, мали право проживати будь-де, а їхній строк військової служби скорочувався або взагалі відмінявся. Такі переваги при закінченні світських шкіл не впливали на рішення єврейських батьків віддавати дитину на навчання. Адже плата була високою, а також батькам не подобалося, що діти знаходилися без постійного нагляду вихователів.

Взагалі, як можна помітити, в основному єврейська доброчинність здійснювалася на общинному рівні, через єврейські громадські організації. Її метою було зокрема підтримання і подальший розвиток релігійного життя євреїв. Наприклад, при Товаристві поширення просвіти серед євреїв також існувала окрема комісія, що займалася поширенням івриту та літератури на даній мові серед євреїв. Після 1907 року ця комісія відділилася від Товариства поширення просвіти і стала називатися Товариство шанувальників давньоєврейської мови [40, с. 101]. У своїй практичній діяльності товариство піклувалося про забезпечення достатнього рівня викладання івриту в початкових школах, вищих релігійних та приватних навчальних закладах. Товариство шанувальників давньоєврейської мови видавало твори письменників на івриті, фінансувало педагогічний журнал в Палестині, допомагало єврейським бібліотекам. На 1910 рік товариство мало 60 відділень по всій імперії [104, р. 160].

Цікавою є діяльність літніх дитячих колоній за сприянням Товариства поширення просвіти між євреями Росії (ОПЕ). Власне кажучи, дане товариство займалося проблемами не лише освіти, а й здоров'я єврейських

дітей. Займалися дітьми із бідних сімей, які проживали у несприятливих умовах та часто не мали їжі, в результаті чого були виснажені та мали хронічні хвороби. Для оздоровлення деякі відділення Товариства поширення просвіти між євреями, а саме: Одеське, Ризьке, Санкт-Петербурзьке та Бакинське влаштовувало літні табори [81, с. 300]. Кількість дітей, яких могли взяти у табір, була обмеженою, тому вибирали із дітей найбідніших сімей. Наприклад, в Одеському жіночому літньому таборі у 1893 році відпочивало 30 дітей, тоді як у 1897 році – 126, а в 1914 – нараховувалося вже 195 дітей [104, р. 115-116]. Подібні ситуації були як в Санкт-Петербурзькій, так і в Ризькій літніх таборах. Кількість дітей у цих закладах з кожним роком лише збільшувалася. За літо у таборі бувало дві зміни, які відпочивали по 5-6 тижнів. Табори розміщувалися в орендованих будинках. Одеське відділення ОПЕ знімало приватну дачу поблизу села Дерibasівка, що недалеко від моря. У 1909 році Одеське відділення придбало дачу і здійснило ремонт. У літні табори приймали дітей віком від 6 до 17-18 років [81, с. 302]. У таборах діти отримували п'ятиразове харчування, необхідне лікування, їм влаштовували концерти та екскурсії. Не дивлячись на поодинокі випадки захворюваності, літні табори мали позитивний вплив на фізичний та емоційний стан дітей.

Разом з ОПЕ одним із найстаріших єврейських товариств у Російській імперії було Товариство ремісничої та сільськогосподарської праці євреїв Росії (прийнята аббревіатура ОТР – Общество ремесленного и земледельческого труда среди евреев в России). Створені обидва товариства під впливом популярної на той час ідеї Гаскалі. Якщо ОПЕ фокусувало увагу на культурно-просвітницькій діяльності, то ОТР – на соціально-економічній. Гасло Товариства ремісничої та сільськогосподарської праці логічно походило із тодішнього становища євреїв імперії – «від торгівлі та посередництва до ремесла та сільського господарства» [32, с. 3, 10]. Товариство ремісничої та сільськогосподарської праці утворилося завдяки зусиллям єврейського підприємця С. Полякова в 1890 році у Санкт-Петербурзі [26, с. 110]. За пів століття роботи ОТР надало значний поштовх у

соціально-економічний розвиток єврейства. На початку свого існування Товариство надавало професійну підготовку, згодом почало видавати позики ремісникам та сільським господарникам, допомагало створювати невеликі господарства, розвивало систему ремісничих училищ, курсів та класів при початкових єврейських школах. Популярність ОТР була високою, оскільки його диплом надав можливість проживати поза смугою осілості.

Для розширення діяльності товариство у 1914 році відкрило позичкову касу імені Я. Гальперна (колишній керівник ОТР), яка видавала безвідсотковий кредит єврейським ремісникам столиці [40, с. 104]. Цікаво, що річний бюджет товариства складав досить велику на ті часи суму – в середньому 25-50 тисяч рублів [26, с. 111]. Під час Першої світової війни всі свої сили товариство направило на надання допомоги євреям, які постраждали в результаті погромів та військових дій. Разом із Єврейським комітетом допомоги постраждалим під час війни та Єврейським колонізаційним товариством організувалася система бюро праці та промислових виробництв для безробітних. Було відкрито 72 бюро та 23 майстерні. В 1917 році центральний комітет ОТР переїздить у Берлін, а товариство стає міжнародним [26, с. 112].

Окремої уваги заслуговує діяльність Єврейського колонізаційного товариства (прийнята аббревіатура ЕКО – Еврейское колонизационное общество). Витоки заснування даної організації слід шукати ще у 80-х роках ХІХ століття, що виявилися для євреїв Російської імперії переломними. Все розпочалося з того, що початок правління Олександра ІІІ розпочався масовими погромами по всій країні. Політика переслідування євреїв все посилювалася. Багато не бачили перспектив життя в такій країні, тому робили ставку на еміграції. Деякі євреї, надихнувшись сіоністськими ідеями, вирушили в Палестину, інші – в таку привітну тоді Америку. Тільки за 1892 рік із Російської імперії в Сполучені Штати емігрувало близько 76 тисяч євреїв [104, р. 119]. Однак переселення було справою непростюю. Еміграції перешкоджали бідність, велика сім'я, відсутність професійної підготовки та

освіти, до того ж будь-де євреїв не чекали із «відкритими обіймами». Російська влада сприяла еміграції, оскільки в цьому вбачала часткове вирішення так званої єврейської проблеми.

Наприкінці XIX століття у Лондоні було створено Єврейське колонізаційне товариство. Ініціатором його створення став німецький мільярдер, єврейський філантроп барон М. де Гірш [49, с. 48]. Вивчаючи стан життя євреїв, він дійшов висновку, що в Російській імперії у євреїв немає майбутнього. Експерти М. де Гірша вказали на Аргентину, як країну де можуть жити і працювати євреї [104, р. 118]. Колонізаційне товариство випустило 20 тисяч акцій, з яких 19 990 акцій купив сам Гірш. Варто сказати, що загальна сума акцій складала два мільйона фунтів стерлінгів [26, с. 33].

У Санкт-Петербурзі відділення Єврейського колонізаційного товариства відкрилося в 1893 році, очолив його барон Г. Гінцбург [36, с. 103-107]. Кабінет міністрів підтримав ідею ЕКО вивести із Російської імперії за 25 років три з чвертю мільйона євреїв [49, с. 49]. Російська влада була лише рада такій ініціативі і всіляко її підтримувала. Переселенців звільняли від військової служби і навіть безкоштовно видавали дозвіл на виїзд. Для них був встановлений пільговий тариф на проїзд по залізничних шляхах, а морський міністр запропонував платити декілька рублів кожному єврею, який покидав країну. У цій ситуації детально можна простежити всю глибину антисемітських настроїв у державі.

Коштів на переселення євреїв витрачалося немало, однак результат був невеликий. В перші три роки після початку діяльності петербурзького відділення ЕКО із Російської імперії в Аргентину прибуло лише 6 тисяч переселенців [29, с. 38-39]. Вже по прибуттю виникали труднощі: євреї, незвичайно фізично працювати, мушили вести сільське господарство, а постійні посухи призводили до зниження врожайності. Але, не дивлячись на проблеми, Єврейське колонізаційне товариство значно полегшувало життя переселенців. Вже в 1906 році послугами колонізаційного товариства скористалося 19 тисяч емігрантів, в 1909 році – 33 тисячі. Згодом товариство

поширило ареал переселення. Євреї з допомогою ЕКО мали змогу переїхати у США чи у Палестину [49, с. 50].

Окрім цього, товариство розширило свою сферу діяльності – розпочало займатися професійною підготовкою та навчанням євреїв. Наприклад, при ЕКО із 1900 року працювало Товариство гігієнічних дешевих квартир для єврейського населення. Керівником його, як і багатьох інших організацій, був Г.Гінцбург [68, с. 12]. Останнє згадане Товариство, частково фінансоване благодійними фондами, допомагало небагатим євреям-ремісникам із західних губерній знайти квартири із майстернями і при можливості із невеликою ділянкою під городину чи садок. Таким чином, засновники товариства намагалися зменшити кількість євреїв без постійних доходів та полегшити житлову проблему для євреїв із містечок. Звісно, у умовах безправ'я щодо євреїв це було зробити майже неможливо, однак «не спробувавши – не зрозумієш», – таким гаслом користувалися засновники благодійних товариств.

Іншою знаковою благодійною установою Санкт-Петербурга було Товариство допомоги бідним євреям (прийнята аббревіатура ОПБ – Общество помощи бедным евреям), при якому діяв дешевий заклад харчування і міква (спеціальне приміщення для ритуального омивання) [40, с. 81]. Як відомо допомога бідним у євреїв вважається не сентиментальним актом, а релігійною потребою. Кожному єврею належить допомагати бідним чи хворим, бути присутнім на похоронах, втішати родину померлого, обов'язково сприяти викупу полонених та інше. У священних для єврейства книгах заповідають робити добродійність із «відкритою душею» та за можливості непомітно, так, щоб не образити самолюбство потребуючого. Благодійні вчинки у євреї вважаються такими ж корисними як для того, хто дає, так і для того, хто отримує. Товариство допомоги бідним було зразковим у цьому відношенні.

Розпочати варто з того, що ще до заснування в квітні 1907 року Товариства допомоги бідним євреям, даного виду добродійність у Санкт-

Петербурзі знаходилася під заступництвом ряду громадських організацій різного спрямування. Так, при синагозі існував «Біккур Хойлім», що займався відвідуванням хворих, та загального спрямування благодійне об'єднання «Цдоко-гдейло». Також в Петербурзі працювала спеціальна комісія «Моєс хітім», що роздавала бідним мацу (прісний хлібець) напередодні Песаху та мала декілька дешевих закладів харчування [26, с. 34].

Новоутворене Товариство допомоги бідним мало на меті продовжити добродійну діяльність попередніх, а також консолідувати кошти благодійників та покращити надання допомоги потребуючим євреям столиці. В управлінні ОПБ входили такі відомі єврейські діячі, як Б. Каменка (банк'єр, один із найбагатших людей в Російській імперії початку ХХ століття) та Г. Гінцбург (був обраний головою ОПБ) [40, с. 82]. Їх допомогу в управлінні ОПБ важко переоцінити.

Діяльність товариства була масштабною. Наприклад, до кінця 1907 року старим, хворим та калікам було надано 213 пенсій на загальну суму в 916 рублів. Кожного місяця 981 людина отримувала тимчасову грошову допомогу, загальна сума якої складала 5309 рублів [26, с. 35]. Хворих (особливо якщо вони були не з міста) Товариство допомоги бідним забезпечувало кошерною їжею. За спеціальними рецептами товариства 20 єврейських аптекарів міста видавали ліки безкоштовно або за половину вартості [104, с. 137]. ОПБ допомагало повернутися додому євреям, що залишилися без засобів існування у Петербурзі. Ув'язнені євреї отримували три рублі напередодні кожного єврейського свята.

Вже згадувана петербурзька дешева їдальня почала своє існування в 1879 році. Ще до переходу в управління в ОПБ їдальня вже мала своїх постійних благодійниць, серед яких була баронеса М. Гінцбург, В. Гур'ян, О. Соловейчик. Кожну п'ятницю та суботу безкоштовні обіди отримували євреї-солдати, а на кожне велике єврейське свято такий обід могли отримати всі бажаючі. Відомо також, що солдатам-євреям, учасникам російсько-

японської війни, висилалася із Санкт-Петербурга кошерна їжа та маца на свято Песаху.

Єврейська добродійність позначилася і на організаціях, заснованих не лише повністю євреями і не лише повністю для євреїв. Однією з таких організацій було Російське товариство захисту жінок, основною метою якого стала боротьба з проституцією [27, с. 163]. Членами товариства могли стати особи як чоловічої, так і жіночої статі незалежно від їхнього звання, соціального класу та віросповідання. Комітет товариства в якості російського національного комітету здійснював посередництво між російськими товариства та такими ж іноземними. Дане товариство було ініціатором у розробці законодавства, направлено на покращення стану жінок у країні та на встановлення гендерного рівноправ'я.

Російське товариство захисту жінок мало набагато більші права ніж подібні їй організації. Особливий статус товариства можна помітити і по його складу. Головою товариства була принцеса Є. Ольденбургська, керівником комітету – принцеса Є. Саксен-Альтенбургська [21, с. 3]. Серед членів товариства були представники єврейського походження: виконувач обов'язків обер-прокурора першого департаменту Правлячого Сенату В.Бауер, чиновник судового департаменту Правлячого Сенату Я. Гурлянд, ординатор лікарні Святої Ольги А. Зельгейм, діловоди Міністерства іноземних справ Б. Андреев та В. Граве, відомий директор правління Ленського золотопромислового товариства та аукціонного товариства «Платина» барон Е. Гінцбург, стоматолог Я. Рабінович, вчителька єврейського сирітського притулку Д. Зісканд та багато інших [22, с. 118].

Організаторами товариства був розроблений перспективний план роботи, який передбачав заходи по запобіганню залучення дівчат та жінок у проституцію, а також певні дії по поверненню «згубних» жінок до чесної праці шляхом морально-етичної бесіди. З появою нових завдань Російське товариство захисту жінок стало створювати спеціальні відділи, які діяли незалежно від вищого керівництва. Так був утворений у 1905 році окремий

відділ допомоги єврейським дівчатам. У різний час його очолювали Д.Зісканда та Є. Гінцбург. Віце-президентом була баронеса Р. Гінцбург, скарбником – Б. Гінзбург [100, с. 182]. Відділ надавав грошову, медичну та трудову допомогу єврейським дівчатам, які не розмовляли російською мовою та через віросповідання не мали змоги проживати у гуртожитках Російського товариства захисту жінок. Робота даного відділу полягала у соціалізації дівчат та у наданні їм належної освіти. Для єврейських дівчат був відкритий спеціальний гуртожиток, де могли проживати від 28 до 62 дівчат [100, с. 183]. Іншим завданням відділу допомоги єврейським дівчатам стала культурна адаптація: дівчатам влаштовували музичні та літературні вечори, організовували бесіди та ігри. При гуртожитку працювала бібліотека та читальня. Під керівництвом дівчат проводилися екскурсії у музеї та влаштовувалися прогулянки за місто. Єврейських дівчат навчали німецької, російської та єврейської мови, арифметиці, вони займалися гімнастикою, танцями, рукоділлям, хором співом. Діяв при гуртожитку літературно-музичний гурток.

Як вже зазначалося, метою єврейської доброчинності було надання допомоги потребувачому, і не важливо чи це була допомога дівчатам та жінкам у виході із скрутної життєвої ситуації, такої як проституція, чи надання допомоги у вигляді їжі, одягу чи безкоштовної медицини. У мету доброчинності входило також і надання кращих умов для життя та догляд за хворими чи старими. Саме для виконання останньої мети у Санкт-Петербурзі працювала богадільня, яку побудував у 1911 році М. Гінсбург, що розбагатів на продовольчих поставках під час російсько-японської війни [26, с. 90]. Свою лікарську практику у єврейській богадільні вів відомий наслідний лікар Г. Дембо, який співпрацював також із Товариством охорони здоров'я єврейського населення та у єврейському дитячому притулку у Петербурзі [26, с. 91]. У богадільні проживали інваліди, жертви погромів, безпритульні, старі немічні люди, що не мали засобів для існування. Бюджет даного закладу складався із приватних пожертв або коштів, зібраних під час

проведення благодійних вечорів, де виступали майбутні відомі єврейські артисти чи проводилися аукціони, де звичайні речі продавалися за величезні суми. Богадільня продовжувала своє існування і після Жовтневого перевороту 1917 року.

Даного виду доброчинність, тобто богадільня та вище згадуване Товариство допомоги бідним євреям, була безкорисна, тобто плату або якусь вигоду від них не можна було отримати. Інше діло – вкладання благодійних коштів в освіту. Так, наприклад, Г. Гінцбург був переконаний, що євреї, які стають юристами чи лікарями і які мають досить великі заробітки, повинні повернути громадські кошти, що витрачалися для їх навчання [40, с. 81]. Звісно, даних про таке повернення коштів немає. Однак поширювати та застосовувати свої знання для блага громади такі особи (що навчалися за рахунок благодійних коштів) мали у першу чергу. Результатом такого бачення стану речей та низки інших факторів (у тому числі відсутність доступності євреїв до навчання у вищих навчальних закладах імперії) стало заснування першого в імперії суто єврейського вищого навчального закладу. У листопаді 1906 року в будинку Г. Гінцбурга зібралися майбутні засновники навчального закладу – Інституту єврейських знань (запропонована євреями назва вищого навчального закладу). На зібранні були присутні сам барон Г. Гінцбург, його син Д. Гінцбург, доктор Л.Каценельсон, історик С. Дубнов та інші відомі єврейські діячі Санкт-Петербурга [40, с. 95]. Лише через рік Міністерство вищої освіти дозволило єврейській громаді започаткувати вищу школу єврейських знань, але під назвою «Курси сходознавства» [26, с. 93]. Вищезгаданий приклад показує, що імперська влада не бажала бачити не тільки в назві вищого навчального закладу слово «єврейський», але й не хотіла, щоб серед євреїв з'являлося більше освічених, які б могли в майбутньому активніше виступати за права євреїв в імперії.

Засновники ж вищого навчального закладу поставили на меті створити інтелігентні особистості серед єврейства, які б відповідали духовним і

науковим потребам євреїв Російської імперії та служили б інтересам єврейства в якості громадського рабина або вчителя, який сприяв би збереженню традицій минулого. Засновники «Курсу сходознавства» були і його викладачами. Так, наприклад, Д. Гінцбург був на посаді ректора та викладача. На курсах викладали найкращі у місті єврейські історики, сходознавці, лінгвісти, літературознавці – І. Маркон, М. Гольдштейн, С.Дубнов, Г. Сліозберг, А. Зарзовський, А. Каменецький [104, р. 216-220]. Студенти зараховувалися в основному із самоучок чи екстернів, які вже мали певні загальні знання. Точної кількості слухачів курсу невідомо. Відомо, що в ньому навчалися майбутній президент Ізраїлю З. Шазар, фахівець по Тапаху та філософії І. Кауфман, відомий ізраїльський письменник та критик Ц. Войцлавський [26, с. 94]. У більшості своїй студенти були дуже бідними. Не маючи дозвіл від поліції, проживали нелегально на так званих «дворянських правах» (тобто платили хабар двірнику гуртожитку, в якому селилися).

Після смерті Д. Гінцбурга ректором курсів став Л. Каценельсон. Однак разом із смертю заможного ректора, не стало і фінансового забезпечення. Курівництво насилу збирало потрібні суми на оплату приміщень та допомогу бідним студентам. Професори працювали взагалі безкоштовно. Хоч цей невеликий приватний вищий учбовий заклад, який існував на кошти сім'ї Гінцбургів та інших меценатів, проіснував недовго, однак здійснив вагомий просвітницький внесок у розвиток єврейського громадського життя імперії.

Щодо єврейського культурного життя, яке часто фінансувалося заможними євреями, то тут варто згадати і про Єврейське товариство заохочення мистецтв, засноване 1915 році відомим скульптором І.Гінцбургом та під керівництвом юриста, політичного діяча М. Вінавера [26, с. 99]. Не показавши свій потенціал (було організовано лише декілька виставок та конкурсів), Товариство заохочення мистецтв перестало існувати після від'їзду за кордон головного мецената – М. Вінавера, який, між іншим,

перший придбав роботи Марка Шагала та спонсорував його навчання у Парижі [71, с. 134-138].

Також заслуговує на увагу Єврейський музей, що діяв при Єврейському історико-етнографічному товаристві. Працював музей під керівництвом відомого єврейського письменника С. Раппопорта (С. Ан-ський). У 1911 – 1914 роках С. Ан-ський очолив етнографічну комісію у Подільську, Волинську та Київську губернії [94, с. 175-176]. Організована комісія була на кошти сім'ї баронів Гінцбургів. А вже 1916 року із матеріалів, зібраних експедицією, було створено Єврейський музей, який мав етнографічний, історичний, музичний та мистецький відділи. В ньому було зібрано більше тисячі експонатів. Цікаво, що розміщувався музей в тому ж будинку, що і богадільня, «Курси сходознавства» та історико-етнографічне товариство. Треба сказати, що проблема розміщення будь-яких єврейських установ була досить гострою. Не скрізь давали дозволи, а іноді самі жителі столиці не бажали «сусідства» з євреями.

Вкрай важливою для євреїв благодійною організацією у роки Першої світової війни було Товариство охорони здоров'я єврейського населення (прийнята аббревіатура ОЗЕ - Общество здравоохранения еврейского населения), засноване в 1912 році у Санкт-Петербурзі єврейськими лікарями та громадськими діячами [79, с. 194]. Товариство охорони здоров'я, на противагу іншим російським благодійним організаціям, продовжило існування і після Жовтневого перевороту 1917 року.

Офіційною метою діяльності товариства згідно з статутом було: «...вивчення санітарно-гігієнічних умов життя євреїв, поширювати серед них правильні гігієнічні відомості, сприяти науковій постановці громадсько-лікарської справи, і взагалі сприяти збереженню здоров'я єврейського населення» [53, с. 411]. Тобто окрім лікувальної справи, ОЗЕ займалося також і просвітництвом.

Особливу увагу Товариство охорони здоров'я єврейського приділяло підростаючому поколінню. ОЗЕ розробив та впроваджував спеціальні

гімнастичні заняття в єврейських школах, а у Санкт-Петербурзі організував спортивно-гімнастичний гурток, який працював як для дітей, так і для дорослих. Також для оздоровлення дітей відкривалися дитячі літні табори. Вже через рік після заснування товариства такі табори були, наприклад, у Вітебську та Бердичеві [60, с. 46]. На майданчиках проводилася фізкультура, ігри, велися освітньо-виховні бесіди, екскурсії та надавалася медична допомога. Облаштовувалися такі майданчики і під час війни. У 1917 році майданчиків було вже 45 і відвідувало їх приблизно 20 тисяч дітей. В 1918 році у Харкові було відкрито два літніх майданчики: один безпосередньо за участі Харківської ОЗЕ, інший – на кошти єврейського кооперативу та єврейського демократичного союзу вчителів [53, с. 412]. Згідно із довідкою про «Санітарно-медичну та дитячу допомогу» станом до початку 1920 року працювало 105 дитячих майданчиків у 78 населених пунктах та відвідувало їх до 50 тисяч дітей [79, с. 195].

ОЗЕ працював як безпосередньо, так із допомогою різних комісій (санітарно-статистичної, фінансової, літературно-бібліотечної, юридичної, лікувально-санітарної чи фізично-виховної). Лікар С. Кауфман керував фінансовою комісією, метою якої було залучення осіб, які б могли фінансово підтримувати ОЗЕ [82, с. 90-109]. До моменту зіставлення першого звіту роботи товариства було вже залучено більше 30 осіб із загальною сумою річних внесків більш як 6000 рублів [81, с. 301].

На початку Першої світової війни завдання Товариства охорони здоров'я дещо змінюються. На перший план постає проблема допомоги постраждалим в результаті війни та погромів. Товариство надсилає у Польщу та інші прифронтові райони медично-санітарні загони, які не лише надавали власне медичну допомогу, але й постачали їжу та відкривали дитячі їдальні. Треба зауважити, що ці дитячі їдальні не просто годували дітей, вони були багатофункціональні, там також лікували, мили, одягали та навчали дітей.

У 1916 році товариство почало організовувати літні дитячі табори, які були надзвичайно необхідні учням шкіл для біженців. Наприклад, у 1916 році

таких таборів налічувалося 26 у 21 населеному пункті. Такі табори були розраховані у середньому на 50-60 дітей та мали дві зміни дітей за літо [104, с. 118-124]. Навіть у політично та фінансово нестабільний 1917 рік Товариство охорони здоров'я єврейського населення відкрило 14 дитячих літніх таборів [79, с. 196]. В основному виховання у таборах складалося із спільного ведення господарства, природознавства, облаштування саду та городу, ручної праці та інших занять. Один чи два рази на літо влаштовували святкування, де діти могли проявити свою творчість. Для роботи у закладах ОЗЕ готувалися спеціалізовані працівники, які мусли проходити декількатижневі курси.

Примітно, що Товариство охорони здоров'я єврейського населення опікувалося не лише фізичним станом, але й звертало увагу на ментальне і духовне здоров'я. Товариство виробило велику програму видавничої діяльності, яка передбачала видання для єврейського населення популярних медичних брошур на ідиші на санітарні-гігієнічні теми (плакати про догляд за дітьми, листівки про заразні хвороби та про загальну гігієну). Окремо вийшли друком інструкції для організації загальнодоступних лекцій з медицини та гігієни для єврейського населення, з організації дитячих літніх майданчиків, правила спортивно-гімнастичного гуртка та все інше, що було пов'язано безпосередньо із діяльністю ОЗЕ. Після Лютневої революції стала виходити власна преса товариства «*Известия ОЗЕ*» [40, с. 143]. Всього з 1913 року товариство видало близько 25 книг та брошур загальною кількістю в 295 екземплярів [79, с. 199-200]. Окрім цього, при ОЗЕ діяла також бібліотека та музей.

У 1916 р. Товариство здоров'я єврейського являло собою єврейську громадську організацію з великим впливом у всіх сферах життя євреїв, із розгалуженою системою закладів на всій території Російської імперії від фронту на заході до Сибіру на сході. Товариство мало великий кадровий склад громадських діячів і працівників, велику систему медико-санітарних і

дитячих закладів, які обслуговували широкі кола єврейського населення і в першу чергу постраждалих внаслідок війни.

Отже, доброчинність у столичній єврейській громаді слідувала встановленими єврейськими традиціями, але водночас набирала нових форм. Список благодійників на різноманітні доброчинні потреби складався часто із сотень імен. Потреби були найрізноманітніші – від роздачі маци та грошей для бідних до збирання приданого для нареченої із бідної сім'ї. Серед основних єврейських благодійних організацій, заснованих та діючих у Санкт-Петербурзі, можна виділити Товариство поширення просвіти серед євреїв Росії (ОПЕ), Товариство допомоги бідним євреям Петербургу та Товариство ремісничої та сільськогосподарської праці серед євреїв Росії (ОТР). Петербург у розвитку системи єврейської доброчинності вирізнялася тим, що саме тут було відкрито за сприяння єврейської громади та на кошти родини Гінцбургів єврейський вищий навчальний заклад – «Курси сходознавства». Особливе місце у системі єврейської доброчинності займало Товариство охорони здоров'я єврейського населення, що займалося не лише дослідженням санітарних умов життя євреїв та організацією медичної допомоги, але й приділяло увагу фізичному, гігієнічному та естетичному вихованню дітей, видавало популярні брошури та літературу. Товариство мало розгалужену систему своїх закладів по всій Російській імперії у місцях найбільшого скупчення єврейського населення.

2.2. Діяльність єврейських доброчинних установ на території смуги осілості

Важливим суспільним явищем у Російській імперії в XIX – початку XX століття по праву можна назвати доброчинність. З останньої третини XIX століття в імперії сталися досить значні зміни у соціально-економічному житті, що переважно сталися в результаті низки реформ Олександра II. Це

призвело і до розвитку єврейської доброчинності, яка характеризувалася сплеском соціальної активності, різноманіттям організаційних форм та напрямків застосування благодійності, особистими прагненнями меценатів.

На прикладі окремого краю простежимо, як же розвивалася доброчинність у містах, де поселялися євреї. Вартий уваги розвиток доброчинності євреїв, що проживали на півдні сучасної України, зокрема на території Херсонщини, Миколаївщини та Одещини. Єврейське населення у кінці XVIII – на початку XIX століття переселилося сюди з інших регіонів Російської імперії. Упродовж двох століть євреї склали значну частину в етнічному складі населення південних губерній, поступаючи місцем лише українцям та росіянам. Не маючи жодних обмежень, євреї, що прибували у південні губернії із колишньої території Речі Посполитої чи з австрійської Галіції, були допущені у всі сфери життя, а також могли вести активне громадське життя, проживати будь-де та об'єднуватися у певні доброчинні товариства.

Так, наприклад, чи не найперше у єврейській громаді будь-якого міста, де проживали євреї, мало функціонувати поховальне братство («хевра кадиш»), що відало єврейським цвинтарем та займалося похованням померлих. Окрім цього, поховальні братства відповідали за оренду землі для синагоги і цвинтаря, а також допомагали хворим та старим.

Іншою важливою сферою життя, якій також у першу чергу приділяла увагу єврейська громада, була освіта. Виходячи із релігійних традицій, євреї завжди тяжіли до отримання знань, високо цінували осіб, які читали молитви та Талмуди. Ще в середині XIX і до початку XX століття основними закладами єврейської освіти на периферії виступали хедери і талмуд-тори. Однак таких закладів навчання було небагато. У хедери зазвичай ходила невелика кількість дітей, а заняття могли відбуватися навіть у будинку вчителя-меламеда. Сироти та діти із бідних родин вчилися переважно саме у хедерах та талмуд-тора. Талмуд-тори та хедери існували головним чином завдяки коштам приватних осіб, в той час як коробковий збір не складав

досить помітну частку у бюджетах даних навчальних закладів. Виходячи із цього, очевидно, що діяльність талмуд-тори та хедерів не знаходилася у руках офіційних представників громади.

Відмінністю Одеси та інших великих міст (таких як Санкт-Петербург, Київ, Варшава) від невеликих містечок було те, що тут єврейська громада, благодійні товариства та єврейські меценати вкладали кошти у заснування та діяльність світських закладів освіти, у той час хедери і талмуд-тори продовжували своє існування. У 1845 році в Одесі єврей із Австрійської імперії М. Гурович разом з дружиною відкрив із дозволу міністра народного просвітництва жіночий єврейський пансіон [84, с. 77]. Треба зауважити, що це далеко не перший навчальний заклад в Одесі, який запрацював завдяки єврейській благодійності [39, с. 22-23]. Жіночий єврейський пансіон ставив собі за мету зближення євреїв під час здобуття освіти та навчав співжиттю з представниками інших національностей у місті. Пансіон від інших відрізнявся високим рівнем освіченості та низькою платою за навчання, а бідні сироти навчалися у жіночому пансіоні безкоштовно. За прикладом Гуровичів жіночі єврейські заклади навчання були відкриті у Херсоні й Катеринославі. Крім цього, М. Гурович розробив проект шкільної реформи для єврейських таборів, а також відкрив разом з іншими активними євреями одеської громади училища у Новому Бериславлі, Львові та інших сільськогосподарських колоніях Херсонської губернії [30, с. 59].

Взагалі одеська єврейська громада славилася своєю добродійною діяльністю. Одним із напрямків добродійності була допомога єдиновірцям, переселеним у землеробські колонії в Херсонській губернії. Такий вид добродійності був корисний як самим євреям, так і державі. Оскільки цим самим з уряду знімалися всі зобов'язання по облаштуванню євреїв у колоніях. Так, наприклад, у 1849 році група одеських купців-євреїв пожертвувала велику суму коштів та речей бідним євреїв містечка Ефінгар [84, с. 78].

Треба сказати, що єврейська громада Одеси була другою за чисельністю після варшавської у Російській імперії. Одеська громада від інших громад на території смуги осілості відрізнялася більш сучасними поглядами на світ. Наприклад, для неї було характерно приділяти більше значення особистості та її участі у діяльності громади, ніж ставити на перше місце релігійні погляди. Вагомий внесок у розвиток єврейської громади Одеси внесли переселенці із Галіції (або як їх називали бродські євреї) [32, с. 10]. Незадоволені безладом, що відбувався у головній одеській синагозі, яка існувала з перших років заснування міста, бродські євреї відкрили свою власну синагогу, що стала першою реформованою хоральною синагогою в імперії. Будівля синагоги бродських євреїв була зведена у 1860-х роках, а орган сюди було привезено у 1909 році [30, с. 60]. Синагога функціонувала не коштом громади (як було до цього), а на кошти прихожан, серед яких було багато вихідців із сучасної Польщі та Західної України.

Взагалі економічні успіхи одеської єврейської громади у 1850-1860-х роках дали можливість для розвитку різного роду добродійних організацій. У той час добродійність була нормою життя для заможних. Особливо це було характерно для єврейської громади, яка мала чи не найбільшу кількість філантропічних товариств та об'єднань та першою звертала увагу на будь-які проблеми в соціально-політичному житті єврейства. За інформацією, що опублікована у 1893 року у популярній газеті «*Одесский листок*», загальна сума благодійних витрат неєврейських приватних товариств та закладів становила майже 208 тисяч рублів. Тоді як єврейських 225 тисячі рублів [27, с. 138]. Напередодні революції 1905 року річні витрати благодійних єврейських організацій становила вже 800 тисяч рублів [83, с. 187].

Довготривалий шлях пройшла єврейська громада до покращення соціальних стандартів свого життя. У середині XIX століття була відсутня організована допомога зі сторони держави або громадських структур, почали виникати професійні організації взаємодопомоги, а однією з дієвих організацій стали товариства прикажчиків. Національно-корпоративне

Товариство взаємної допомоги прикажчиків-євреїв в Одесі, засноване 1863 року, і було однією з перших в імперії подібних організацій [30, с. 61]. Почавши свою діяльність із невеликого капіталу у 210 рублів, товариство за чверть століття збільшило його до 94 тисяч рублів [83, с. 170-171]. З роками капітал та кількість членів тільки зростали. Зрештою фінансовий успіх дозволив товариству побудувати свої власні корпуси для роботи у 1884 та 1900 роках [27, с. 139]. Завданням товариства було надання матеріальної допомоги у вигляді безвідсоткових кредитів (у випадку хвороби та втрати годувальника сім'ї матеріальна допомога надавалася без повернення), видачі пенсій, оплати навчання у початкових та середніх навчальних закладах освіти сиротам та бідним, працевлаштування безробітних членів товариства. Медична допомога членам товариства надавалася безкоштовно. Політика товариства, направлена на фінансову підтримку нових підприємців, дозволила отримати громадське визнання та авторитет даного благодійного об'єднання.

При Товаристві взаємної допомоги прикажчиків-євреїв діяла велика бібліотека, що дозволяла за невелику плату молодим євреям користуватися підручниками. Варто відзначити, що бібліотека була створена завдяки голові товариства С. Бернфельда у 1872 році [27, с. 140]. Не маючи жодної підтримки від більшості членів правління, він почав сам збирати книги та пожертвування на них. А вже через три роки запрацювала повноцінна бібліотека із обов'язковим членським внеском у 3 рубля на рік.

Концентрація високого рівня освічених осіб на невеликій території призвела до утворення культурно-освітнього та наукового центру. Одеське відділення Товариство поширення просвіти серед євреїв Росії запрацювало в 1867 році [31, с. 129]. Окремо слід звернути увагу на рік заснування Одеського відділення ОПЕ, що набагато десятиліть випереджає заснування відділів Товариства поширення просвіти в інших містах Російської імперії. Зокрема Ризьке відділення ОПЕ було засноване у 1898 році. Крім того, Одеське відділення могло дозволити собі різного роду суперечки з головним

відділення. Наприклад, Петербурзьке головне відділення ОПЕ виділяло кошти бідним студентам, в той час як одеське основну увагу приділяло початковій освіті. Одеські керівники товариства вважали, що краще за все є культурний обмін між народами. Тоді як столичний відділ мав зовсім протилежну позицію. Це привело до протистояння між одеським та петербурзьким відділом ОПЕ. На жаль, період суперечок Одеського та Петербурзького відділень ОПЕ припав на час фінансової кризи першого, через що одеське відділення вимушено було закритися.

Інші відділення Товариства поширення просвіти мусили дотримуватися вказівок головного відділу товариства – Петербурзького. Зокрема Ризьке відділення ОПЕ ставило собі головним завданням ліквідацію єврейської культурної самоізоляції, підвищення рівня єврейської освіченості та поєднання традиції єврейства та модернізацію. Діяльність благодійного товариства також була тісно пов'язана з єврейськими ремісничими училищами, літніми та вечірніми курсами, післяобідньою школою та бібліотекою, видачею субсидій талановитим, бідним учням та різноманітним освітнім закладам. Також Ризький відділ ОПЕ підтримував сіоністський рух та викладання івритом з використанням книг на відповідній мові.

Одеське відділення ОПЕ знову відновило свою роботу у 1883 році [31, с. 130]. Але все ж ідеологічна та організаційна боротьба з головним відділом не покинула одеський відділ ОПЕ. Цього разу між традиційними та прогресивними представниками товариства. Однак суперечності не заважали товариству проводити свою діяльність. Так, до жовтня 1917 року в одеському відділі нараховувалося більше 1000 членів-жертводавців та близько 150 членів-працівників, які в основному були місцевими євреями-вчителями [50, с. 126].

У «Кратком обзоре деятельности Одесского отделения», направленного у Відділ з національних справ Одеської Ради Робочих депутатів відмічається, що «Користувалося *de facto* великою автономією і у багатьох питання розходиться із центром, Відділення, однак, підтримувало живий

зв'язок з ним, беручи участь у всеросійських з'їздах, у спільній розробці та проведенні в дію заходів загального характеру (організація курсів, видавнича діяльність тощо) ... упродовж багатьох років Відділення було одним із важливих центрів єврейської громади в Одесі та прилеглих до неї регіонів, що охоплюють місцями Херсонську, Бессарабську та Таврійську губернію» [27, с. 146].

Керівники Одеського філіалу ОПЕ обрали шлях витіснення хедерів світськими школами. У 1889 році за участю підприємця Г. Вейнштейна було організовано чоловіче загальноосвітнє професійне училище лікаря Л. Гольда для дітей із найбільш бідних сімей, програма якого передбачала навчання російською мовою. Основним джерелом існування училища Гольда, школи сестер Зайлігер та Я. Зільберберга стали грошові субсидії, що надавалися Г.Вейнштейном, який з 1891 по 1917 рік очолював Одеський відділ ОПЕ [83, с. 232]. В той час на забезпеченні одеського філіалу Товариства поширення просвіти серед євреїв перебували учні із таких закладів освіти, як: вечірня чоловіча школа при училищі Б.Гольдштейн, дві суботні школи для жінок при училищах А.Сігал та М.Глазер, чотири чоловічі училища та три професійні жіночі училища.

Єврейський меценат, підприємець, власник борошномельних заводів Г.Вейнштейн багато сил та коштів вкладав у майбутнє свого народу – організацію та поліпшення навчання єврейських дітей та молодого покоління, збільшення видання єврейської літератури. Г. Вейнштейн близько 30 років очолював Одеський відділ Товариства поширення просвіти серед євреїв [27, с. 143]. Він зумів залучити до роботи в товаристві авторитетних представників єврейського народу та інтелектуальну еліту краю. Вейнштейн подарував Одеському відділенню ОПЕ чотири сусідні ділянки землі для побудови літніх таборів для слабких та бідних дітей. Також він жертвував кошти на заснування таборів для хлопчиків – учнів початкових єврейських училищ. Впродовж життя Г. Вейнштейн турбувався не лише благодійними товариствами Одеси, але й сусідніми з нею містами (Херсон, Миколаїв).

Окрім єврейських благодійних товариств, Вейнштейн брав активну участь і у неєврейських добродійних організаціях. Наприклад, він був у складі керівників та благодійників Імператорського Новоросійського Університету. Г. Вейнштейн виділяв певну суму з благодійних коштів Товариства поширення просвіти серед євреїв та цілеспрямовано видавав її на допомогу єврейським студентам. Г. Вейнштейн надавав не тільки матеріальну, але й організаційну допомогу керівництву Новоросійського університету.

Старша сестра Вейнштейна М. Сакер турбувалася правами жінок-євреїв. Так за її участю було засноване перше жіноче єврейське професійне другого розряду училище у Російській імперії, а також вона входила до складу Опікунської ради училища. Варто зазначити, що дане училище із 1883 року стало знаходитися під патронатом Одеського відділу ОПЕ [27, с. 19].

Одним із основних напрямків роботи ОПЕ було сприяння вивченню історії євреїв. Одеський відділ на чолі з Г. Вейнштейном субсидював роботу та видання історика та письменника С. Дубнова [50, с. 125]. Також Вейнштейн матеріально допомагав іншим авторам та дослідникам. Тим більше, що він був членом Комітету Товариства для наукових єврейських видань [27, с. 149].

Отож, загальний рівень освіченості серед єврейських дітей та молодого покоління був різним, але внесок, здійснений ОПЕ, полягав у тому, що товариство та його відділи по всій імперії надали можливість вчити як загальноосвітні предмети, так й іврит, який являвся невід'ємною частиною єврейського самоусвідомлення. Робочим молодим людям була надана можливість не тільки якісно засвоїти певні ремесла, але й паралельно підвищувати свій рівень знань, вивчати як єврейську так і російську мову на рівні з іншими предметами.

Окремо слід згадати училище, що діяло під товариством «Труд» для розповсюдження ремісних вмінь між євреями Одеси. Засноване училище у 1864 році і спочатку воно діяло під наглядом Міністерства внутрішніх справ

[27, с. 151]. Після закінчення училища випускники могли отримати звання підмайстра, а після трьох років роботи від педагогічної ради могли отримати звання майстра. Навчання в училищі було безкоштовне, а найкращі студенти могли отримувати стипендію. Випускники училища працювали як у різних містах країни, так і за кордоном. Із єврейських предметів в училищі вивчалася історія єврейського народу, іврит та Тора, однак все ж найбільше уваги приділялося професійній підготовці. Щоправда, впродовж існування училища навчальна програма зазнавала змін. Однією із складових бюджету училища стала робота на замовлення. Цікаво, що саме цьому училищу дали замовлення на відливку фонтанів для пам'ятника О. Пушкіну на Приморському бульварі [76, с. 166-169]. При училищі також існували однорічні курси для дорослих – ремісничих, майстрів, підмайстрів та практикантів.

Крім благодійництва, орієнтованого на організацію та покращення навчання євреїв, існували й іншого напрямку добродійні об'єднання. Так, після погромів 1880-х років відбулася переоцінка цінностей у середовищі єврейської інтелігенції, дедалі популярнішими стали палестинські та сіоністські ідеї [37, с. 82-83]. Одеса стала одним із центрів палестинського руху, а в лютому 1890 року тут було створено Одеський (Палестинський) Комітет, що став єдиною офіційно зареєстрованою у Російській імперії організацією сіоністичного характеру [43, с. 222, 230]. Основним завданням палестинського руху була організація переселення євреїв на їх історичну батьківщину до Ізраїлю і подальше їх облаштування там шляхом розвитку сільського господарства, ремісництва, будівництва нових і підтримка старих єврейських поселень на території Османської імперії. Перше зібрання Палестинського Комітету відбулося в тій таки Одесі у 1890 році. На ньому було присутні представники руху Ховевей Ціон (сіоністський рух за утворення держави євреїв на території Палестини) із різних міст Російської імперії [104, р. 17]. На цьому ж зібранні була визначена мета Одеського Комітету – заохочення поселених у Сирії та Палестині євреїв

до виробничої (в основному сільськогосподарській) праці. Першим головою Палестинського Комітету був обраний Л. Пінскер, який раніше був прихильником асиміляції, але як і більшість інтелігенції після погромів 1880-х років змінив свої погляди [27, с. 156].

Еміграція із Російської імперії в Ерець-Ізраїль відбувалася через Одесу, яку навіть почали називати «ворота в Сіон» [29, с. 37]. У червні 1882 року із одеського порту вийшло перше судно із євреями-емігрантами. Палестинським Комітетом в Ерець-Ізраїлі були засновані сільськогосподарські колонії Реховот і Хедера [30, с. 62]. Товариство надавало допомогу переселенцям у вигляді коштів та необхідних ремісничих чи сільськогосподарських знарядь праці. Значна сума коштів Комітету розподілялася на відкриття та підтримку в містах та сільськогосподарських колоніях Палестини виховних, учбових і просвітницьких закладів. Г.Вейнштейн та Я. Висоцький пожертвували на побудову школи в Яффе майже 4 тисячі рублів. Великі суми, зібрані Одеським Комітетом, отримувала художня школа Бацелель в Єрусалимі. Палестинський Комітет зробив перший внесок на придбання земельної ділянки під будівництво в Єрусалимі Єврейського університету [27, с. 157]. Комітет займався і видавничою діяльністю: випустив серію книг та брошур про Ерець-Ізраїль, збірник «Сіон» російською мовою [37, с. 136].

Іншою великою єврейською благодійною організацією в Одесі можна вважати відділ Товариства охорони здоров'я євреїв (ОЗЕ), що ставило собі за ціль сприяння охорони здоров'я єврейського населення шляхом надання безпосередньо медичної допомоги та профілактики захворювань. Треба зазначити, що у багатьох єврейських громадах в Російській імперії на той час існували товариства «Бікур хойлим» («Відвідування хворих»), що утримували лікарні та аптеки. Вони також наймали лікарів та медсестер, роздавали безкоштовні ліки, доглядали за хворими і за потреби відправляли їх на лікування у інші міста. Відкриття ОЗЕ зазвичай майже нічого не змінювало, а тим паче в Одесі, окрім того хіба що ОЗЕ намагалося створити

єдину загальноімперську єврейську громадську службу охорони здоров'я, включаючи вже існуючі громадські благодійні організації та незначну кількість сучасних медичних установ. Окрім того, що ОЗЕ займалося активною профілактичною програмою покращення санітарно-гігієнічних умов життя єврейського населення. Запрацювало Одеське відділення ОЗЕ 1914 року [53, с. 412]. На той час Одеса вже була великим медичним центром, в якому працювала достатня кількість лікарів єврейського походження. Тож засновуючи відділення в Одесі, ОЗЕ мало достатньо підґрунття для розгортання широкої оздоровчої діяльності. Члени ОЗЕ входили і до Одеської центрально-лікарської ради, що займалася протиепідеміологічними заходами та поширенням знань про різні епідемії, в тому числі чумою та туберкульозом. Після початку Першої світової війни ОЗЕ по суті перетворилося у медико-санітарний відділ Єврейського комітету допомоги жертвам війни. Тільки в Одесі у 1916 році перебувало близько 7 тисяч біженців [27, с. 158-159].

Чим більше у місті проживало євреїв, тим більше в ньому була розвинена єврейська доброчинність. Наприклад, єврейська громада у Києві утримувала безкоштовну лікарню, амбулаторію та хірургічне відділення. Благодійні єврейські товариства м. Києва піклувалися про утримання санаторію для туберкульозних та санаторію для хворих дітей. Тут, як і всюди в Російській імперії, надавали допомогу бідним роділлям та удовам із дітьми, надавали догляд хворим та паливо на зиму бідним родинам, утримували школу для безпритульних дітей та допомагали євреям, що втратили працездатність.

У невеликих містах та містечках єврейська доброчинність вирізнялася хібащо меншим масштабом, засновниками, значно повільнішим впровадженням нових видів благодійності (мається на увазі заснування товариств, що збирали та розподіляли приватні пожертви).

Наприклад, на території сучасних білоруських земель, у Полоцьку, ще у 1851 році було засноване Товариство піклування про бідних євреїв [96, с.

8]. Функціонувало воно на прикладі кагалів. Відрізняло Товариство піклування від діючих раніше громадських об'єднань те, що воно було засноване на кошти купця, тобто по суті було приватним і могло не контролюватися державою. Товариство піклування про бідних євреїв збирало благодійні кошти, які потім розподілялися на різні потреби бідного єврейства міста Полоцьк.

Потрібно нагадати, що у Російській імперії довгий час кагал був певним громадським автономним самоуправлінням та виконував функцію доброчинності. Однак ще під час правління імператора Миколи I кагали були ліквідовані, а на зміну їм постав повний контроль держави над всіма сферами життя євреїв, у тому числі й над доброчинністю. Наприклад, євреї не могли самостійно збирати навіть коробковий збір, а тим більше розпоряджатися ним. Варто згадати, що коробковий збір збирався на власні потреби єврейської громади, тому логічніше було б залишити управління ним самій же єврейській громаді. Але імперська влада вирішила, що будь якій єврейській відособленості не може бути й місця, тому передала управління збором і розподілом коштів коробкового збору місцевій адміністрації. Так коробковий збір, який збирався лише із євреїв, став використовуватися на благоустрій у місті (встановлення ліхтарів, виклад бруківки), на утримання пожежної частини та поліції, на віспощеплення та боротьбу проти холери тощо. І лише після того, як місцева влада стягувала з коробкового збору кошти на потреби міста, залишок від коробкового збору розподілявся на утримання єврейських шкіл, хедерів, синагог, богаділень, лікарень та на інші потреби єврейської громади. В такій ситуації грошей, звісно ж, постійно не вистачало, тому все більше і більше громадське життя євреїв підтримували приватні пожертви.

У Миколаївській губернії, як і всюди на території Російської імперії, де проживали євреї, до початку XX століття поширений був коробковий збір, кошти з якого йшли частково на доброчинність, на утримання благодійних та навчальних установ. Вперше питання про заснування коробкового збору у

місті постало незабаром після отримання дозволу проживати окремим категоріям євреїв у Миколаєві. Із схваленням військовим губернатором пропозиції започаткувати коробковий збір розпочалася розробка проекту кошторису, який був готовий, наприклад, у Миколаєві в 1860 році. Даний проект витрат на 1860-1864 роки передбачав такі пункти: на утримання синагоги (1100 рублів) та молитовного будинку (550 рублів), на ремонт синагоги (150 рублів), на утримання єврейської бані із копанням колодязя (250), на ремонтування огорожі єврейського кладовища (150 рублів), на оренду двох крамниць для продажу кошерного м'яса (200 рублів), для накопичення коштів на побудову двох м'ясних крамниць (200 рублів) [102, с. 174]. Однак задуманого Новоросійським генерал-губернатором єврейською громадою не було схвалено. Тому незабаром було доповнено кошторис. До нього ввійшли нові статті: на утримання талмуд-тори (200 рублів), на оренду будинку для безхатків та хворих (100 рублів), на допомогу євреям, що стають сільськими господарниками (20 рублів), на поховання померлих (20 рублів) [102, с. 175].

Судячи з кількості учасників на торгах за право проведення відкупу, можна сказати, що справа ця була вкрай вигідною. Нерідко відкупників єврейська громада звинувачувала у зловживанні своїм становищем.

Восени 1869 року відбувся конфлікт між міською миколаївською думою та представниками єврейської громади щодо коробкового збору. Все розпочалося з того, що 6 листопада до військового губернатора (який на той час був головним керуючим по коробковому зборі у Миколаєві) звернулися члени єврейських духовних управлінь і благодійних закладів. Звернулися вони із скаргою, що міський голова заборонив їм видавати кошти із коробкового збору на утримання синагог та добродійних організацій наперед за третину року як це було досі. У результаті, писалося, згадані заклади опинилися за крок до закриття [102, с. 173].

У відповідь міською думою було складено рапорт, в якому зазначалося, що дійсно гроші видавалися до цього за третину року. При цьому ж

відмічалось, що якщо військовий губернатор все ж пред'явить відповідне розпорядження, гроші все ж будуть видані. Останній, у свою чергу, став на сторону представників єврейської громади. Дана ситуація показує наскільки кошти із коробкового збору не належали єврейській громаді. Вони не могли ними розпоряджатися на власний розсуд, а прохання про видачу їм зібраних ними ж коштів часто затримувалися, відхилялися або ж взагалі не розглядалися. Із цього можна зробити висновок, що коробковий збір був вкрай обтяжливим для єврейської громади і не лише для єврейської громади Миколаєва.

А на початку 1874 року представники миколаївської єврейської громади взагалі звернулися до військового губернатора та до міської управи з пропозицією звільнити євреїв міста від коробкового збору [102, с. 172]. Натомість пропонували заснувати для утримання єврейських богоугодних закладів єврейські благодійні товариства. Губернатор відмовив у реалізації цієї ідеї, посилаючись на відсутність законних підстав і повноважень у міської влади для такого рішення, хоча й запропонував вивчити досвід інших міст у даному питанні.

Ситуація із коробковим збором погіршувалася і тому, що єврейське населення міста все зростало і разом із цим збільшувався об'єм продажу кошерного м'яса. Це означало, що й сума коробкового збору теж зростала. У відкупників теж виникли через це проблеми. Вони іноді не могли зібрати обіцяну суму. А тим часом міська управа, окружний суд чи інша судова палата, військовий губернатор та Сенат вимагали від відкупників надати обіцяну суму, але перед цим її навіть збільшили через невчасно внесену плату. На початку ХХ століття зберігалася тенденція зростання витрат із коробкового збору.

Вищезгадані ситуації, пов'язані із коробковим збором, показують наскільки бюрократичною була ситуація із розподілом коштів та наскільки, здавалось би, такий звичайний спосіб збирання коштів на благодійні потреби для євреїв може перетворитися на обтяжливий і непотрібний збір.

Кошти, зібрані коробковим збором у Миколаєві, віддавалися зокрема Комітету єврейського цвинтаря та єврейській громадській бані, яка, до речі, була найстарішим єврейським закладом у місті [8, с. 60-61]. Одним же із перших єврейських благодійних закладів у Миколаєві була єврейська дешева їдальня, яка розпочала свою офіційну діяльність у 1885 році [2, с. 125-126]. Забігаючи наперед, варто сказати, що це був найефективніший та найстабільніший добротинний проект єврейської громади міста. Їдальня існувала за рахунок пожертв єврейського населення міста. Варто зазначити, що сума, яка відпускалася із коробкового збору на утримання дешевої єврейської їдальні, майже щорічно зростала [6, с. 145-146].

Єврейські дешеві їдальні у Російській імперії довгий час діяли не офіційно (приклад цьому вищезгадана миколаївська дешева їдальня). Іноді зустрічалися навіть примітивні форми їдалень – організація їх у себе вдома. У великих містах дешеві їдальні мали власну нерухомість та фонди. З початком ХХ століття єврейські дешеві їдальні перейшли у контроль до товариств допомоги бідним. Теж саме сталося із благодійними об'єднаннями, які допомагали одягом в основному учням талмуд-торів.

Створення єврейських благодійних товариств у Миколаєві проходило на 2-5 років пізніше, ніж в Одесі або у сусідньому Херсоні. Це можна пояснити консерватизмом місцевих військових губернаторів, які не бажали обтяжувати себе складною процедурою дозволу через відповідний департамент Міністерства внутрішніх справ. Можливість створити свої власні благодійні організації у миколаївських євреїв з'явилася лише у кінці ХІХ століття з появою Миколаївського градоначальства [70, с. 226-227].

Подібну ситуацію із збором благодійних коштів як у Миколаєві можна було побачити і у більш північніших губерніях. Наприклад, у Чернігівській губернії проживало у 1897 році більше 114 тисяч євреїв, що складало 5 % від загальної кількості населення даної губернії. В самому Чернігові відсоток євреїв складав більше ніж у губернії (29%). Наприкінці ХІХ століття тут нараховувалося більше 70 єврейських благодійних товариств. Для організації

допомоги у міську управу на чотири роки обиралися уповноважені єврейського товариства для завідування училищем талмуд-тори, богадільнею, громадською лазнею та цвинтарем. Існувало також Товариство допомоги бідним євреям, Жіноче товариство бідним хворим євреям з дешевою їдальнею. Товариство «Труд» субсидіювало бідних учениць із єврейського жіночого ремісничого училища. При єврейській богадільні працювала лікарня, пральня та синагога.

Отже, у кожному місті, де проживала єврейська громада, засновувалися та діяли товариства з подібною метою, функціями та способами діяльності. Всюди були товариства виховання сиріт та будинки для їхнього проживання, працювали богадільні або притулки для безхатків чи хворих, здійснювалася допомога старим та бідним, влаштовувалися дешеві їдальні, роздавалися одяг, їжа, паливо та гроші, відбувалася ліквідація наслідків погромів, надавалися безвідсоткові позики та багато іншої добродійної діяльності.

До низки найбільш активних єврейських організацій Миколаєва початку ХХ століття можна віднести Товариство допомоги бідним євреям, яке створене 1901 року [20, с. 323]. На початку своєї діяльності товариство зіткнулося із величезною економічною проблемою, що була пов'язана із неврожаєм та послідуєчим голодом, занепадом торгівлі та ремісництва. Допомога харчами бідним надавалася так швидко і хаотично, що про продуктивність даної роботи не було і мови. Благодійні кошти збиралися швидко і так само швидко й витрачалися. Багато аспектів життя, які потребували допомоги, були не помічені. Нужденних було настільки багато, що багатьом доводилося відмовляти у допомозі. Однак у наступні роки існування, організація Товариства допомоги бідним прийшла у норму і було виділено вектори надання допомоги. Був створений тимчасовий притулок для єврейських дівчат-сиріт та фонди на утримання дівчат, що навчалися в місцевому училищі Ф. Вуліх [70, с. 225]. Також був утворений фонд на користь робітників та дрібних ремісників, на користь родин чи осіб, які випадково опинилися в бідності (їм надавалася лише трудова допомога).

Всіма фондами керували відповідні опікунські відділи, які мали достатньо самостійності [102, с. 182].

У планах товариства було відкриття дешевих їдалень та чайних, купівля та здача дешевих квартир, гуртожитків, створення будинків працелюбності, лікарень та багато іншого. Але все це було зупинено через рішення керівництва товариства, яке вважало, що таким чином благодійні кошти буде розпилено на багато різних проектів, а реального результату так і не буде. Діяльність Товариство допомоги бідним міста Миколаєва було наскільки відомим, що про неї знали не лише у місті, але й у столиці.

Тяжким для товариства став 1905 рік. Ось що писалося про цей рік у звіті товариства: «Звітний 1905 рік повинен бути найбільш тяжким із всіх минулих, пережитих нашим Товариством. Продовження воєнних дій на Далекому Сході на початку року і пов'язана з цим підтримка Товариства 150 сімей запасних, годувальники яких боролися на полях Маньчжурії, цілий ряд політичних страйків... події жовтневих днів, які перетворили значну частину добродійців на потреби Товариства у бідняків, які самі потребують допомоги зі сторони Товариства... Застій у торгівлі, починаючи з серпня, і погроми у жовтні майже зовсім припинили потік пожертвувань у касу Товариства настільки, що не тільки не було ресурсів задовольнити допомогою потребуючих, але й не було ніяких ресурсів для підтримання існування громадських закладів, таких як школи та притулки. Товариству допоміг місцевий комітет з надання допомоги особам, що постраждали від погромів. Він отримав із Петербургу суми на допомогу постраждалим» [102, с. 183]. Варто зазначити, що не лише ця благодійна організація опинилася у такому скрутному становищі у 1905 році. І не лише у Миколаєві було відчутно наслідки революційних подій. В інших провінційних містах із іншими добродійними єврейськими організаціями теж була дещо схожа ситуація. Взагалі, вектори діяльності єврейських благодійних організацій часто збігалися із тогочасними загальноімперським проблемами. Наприклад, 1911 рік був неврожайним у результаті чого відбувся економічний застій, а до

Миколаїв прибула велика кількість нужденних. Однак цього разу Товариство допомоги бідним євреям змогло підтримати більшість потребуючих.

Як уже зазначалося, Товариство допомоги бідним євреям утримувало спеціальний фонд для утримання професійного училища Ф. Вуліх та школи Л. Баскіної. Саме кошти, зібрані товариством, склали основу фінансування даних навчальних закладів, в яких навчалися дівчата із бідних сімей та сироти. Товариством також забезпечувався один із хедерів міста. Інші хедери Миколаєва не отримали субсидіювання від товариства скоріш за все через те, що вони не мали статусу громадського. Інший заклад, який майже повністю утримувався на кошти товариства, притулок для дівчаток Мешуресів (дана сім'я заповіла капітал на його утримання) [70, с. 230]. Притулок розпочав своє існування у грудні 1900 року. На 1913 рік у притулку виховувалося 35 дівчат-сиріт, у подальшому їх кількість зросла до 40. Проблемою притулку для дівчаток було те, що він не міг взяти на виховання більше дівчат ніж вже вказана кількість. Це було пов'язано з тим, що і приміщення, у якому він перебував, теж мало не надто великі розміри. Основними витратами у притулку була купівля одягу. Денне утримання однієї вихованки в 1902 році складало 29 копійок, 13,9 яких йшли на харчування [102, с. 185].

Сирітські притулки були досить поширеними та організованими єврейськими закладами в Російській імперії. Діяли вони легально та були досить корисними, адже виконували освітню та виховну функцію. Такими ж поширеними були дитячі ясла, що були певним нововведенням для євреїв того часу, адже до цього маленьких дітей зазвичай віддавали у хедери або талмуд-тори. Існували дитячі ясла завдяки членським внескам.

Основним джерелом фінансування Товариства допомоги бідним також були членські внески. Кількість членів даного товариства у Миколаєві мала тенденцію зменшуватися, відповідно зменшувалася і загальна сума внесків. Тому все частіше керівництво товариством намагалося знаходити нові джерела фінансування. Все більш значними пожертвами були надходження

від приватних осіб (цікаво, що у списку жертводавців було й сімейство градоначальника) та від організацій (правління хлібної біржі, банки та інші). Товариство приймало пожертвування як грошима, так і продуктами харчування та товарами.

Від коробкового збору Товариство допомоги отримувало кошти на утримання притулку та навчальних закладів, однак ці кошти не склали значну частину фінансування даних закладів. Іноді для продовження їхньої роботи доводилося збирати гроші буквально «по крихтах». Значна сума надходжень у бюджет товариства приходила в результаті організованих благодійних вечорів чи спектаклів. Дані заходи були значною подією для культурного життя міста, а найбільш заможні верстви населення та міська верхівка вважала за престижне бути присутнім на таких закладах. Про активність правління товариства говорить такий факт – тільки впродовж 1911 року було організовано чотири благодійні вечори на користь різних закладів, якими опікувалося товариство. На цих чотирьох вечорах було зібрано вісім тисяч рублів, що складало третину від всіх грошових надходжень [102, с. 188]. У цілому ж, будучи найбільшою та авторитетною єврейською благодійною організацією, миколаївське товариство так і не змогло досягнути всіх поставлених перед ним завдань.

Для порівняння результату діяльності Товариства допомоги бідним м. Миколаєва та пов'язаними із цим товариством благодійних закладів слід розглянути загальний стан такого типу єврейської благодійності (а саме богадільні, нічліжні будинки, сирітські притулки) на території смуги осілости. За даними 1897 року Єврейського колонізаційного товариства, на території смуги осілости нараховувалося 126 богаділень [90, с. 142]. Найбільша кількість їх зосереджувалася у Південно-західному краї смуги осілости (в який входив і досліджуваний Миколаїв), найменше – на територію Королівства Польського (10 богаділень). Більша частина богаділень, в яких перебувало в середньому від 20 до 200 осіб, знаходилася у містах. Працювати вони мали обов'язково офіційно, адже джерелом фінансування їх

у більшості були коробкові збори, а ті, у свою чергу як вже згадувалося, контролювалися місцевою адміністрацією і мали звітність.

Самостійним інститутом були традиційні для єврейства «гекдеші» або російська їх назва «странноприимные дома». Дані заклади представляли собою комплекс простих приміщень, без будь-яких меблів та зазвичай з антисанітарними умовами. Там жебраки та бідні євреї могли проживати безстроково. За даними Єврейського колонізаційного товариства гекедешів у Російській імперії нараховувалося 180, однак неофіційно їх існувало значно більше [90, с. 143]. Діяли гекдеші завдяки приватному пожертвуванню. Із часом, якщо такий заклад не перетворювався на інститут трудової допомоги або на інший корисний об'єкт, гекдеш закривався.

Досить спірними являються результати діяльності Товариства допомоги бідним євреям, комерційним службовцям та дрібним торговцям м. Миколаєва, яке було засновано 1904 року [46, с. 178]. Очевидно, що прототипами для створення даної організації були Одеське товариство взаємної допомоги прикажчиків-євреїв та Херсонське товариство прикажчиків «Допомога». Метою миколаївського товариства була матеріальна допомога прикажчикам, дрібним торговцям та сім'ям померлих службовців. Головною особливістю було те, що засновники товариства у майбутньому бажали перетворити товариство на касу взаємодопомоги. Цікаво, що частину отриманої грошової допомоги засновники направляли на купівлю цінних паперів (4% ренти Державного банку та інше), доходи від яких, за задумом організаторів, в перспективі повинні забезпечити фінансову стабільність благодійного товариства.

Погромний 1905 рік приніс тяжку економічну ситуацію: безробіття, застій у торгівлі, скорочення членів товариства та один рубль пожертви від приватної особи. Все це змусило продати цінні папери сумою у 1500 рублів [102, с. 194]. Кількість членів товариства навіть у рік його заснування не охоплювала більшість того контингенту робітників, яким вони мали намір допомогти, що вже казати про кризовий рік.

Причинами безрезультативності товариства прикажчиків можна виділити і його слабку організаційну роботу правління, а також досить невелику, у порівнянні з іншими благодійними організаціями, практичну роботу. Кількість осіб, які отримували допомогу була невеликою і мала тенденцію до зниження, як, між іншим, й суми грошової допомоги. Частина допомоги видавалася із умовою подальшого його повернення, але повертали все ж небагато осіб.

Однією особливістю Херсонського товариства прикажчиків були високі організаційні та накладні витрати. Наприклад, у 1913 році працівникам було видано зарплату у сумі 171 рублів, на діловодство витрачено 360 рублів, на канцелярські витрати ще 130 рублів, на оренду приміщення – 150 рублів, на загальні витрати – 50 рублів. Всього сума накладних витрат складала 861 рубель, тоді як сума виданої допомоги – 246 рублів [102, с. 196]. Таких показників не дозволяло собі жодне єврейське благодійне товариства міста.

Результати діяльності товариства були далекими від очікувань, що заявляли і самі ж керівники Товариства допомоги бідним євреям службовцям та дрібним робітникам. До причин провалу діяльності товариства можна віднести слабку організаційну роботу членів правління, більшість із яких відносилися до числа міської інтелігенції. Хоч вони і мали на меті внести якісні зміни, однак мало розбиралися у реальних потребах і психології тієї соціальної групи, яку вони намагалися опікувати. Члени правління дуже скоро перегоріли своєї ідеєю допомоги єврейству і стали байдужі до діяльності створеного ними товариства.

Особливістю єврейської благодійності у Миколаєві була її неорганізованість. І це, на жаль, було притаманно не лише миколаївській єврейській громаді. Відсутність єдиного координаційного центру, який би дозволив об'єднати зусилля, більш раціонально розподілити допомогу, уникнути дублювання, яке було неминучим в умовах існування великої кількості благодійних організацій у межах досить таки невеликої єврейської

общини, – все це були перешкоди до злагодженої системи благодійництва. Очевидно першою спробою якось об'єднати добродійні прагнення громади «зверху» стало створення у 1892 році Миколаївської комісії з роздачі грошової допомоги бідним євреям. Комісія складалася із 8 членів, які обиралися через кожні 3 роки місцевою єврейською громадою [102, с. 201]. У склад комісії обов'язково мав входити миколаївський міський рабин. Потім кандидати мали затверджуватися військовим губернатором та градоначальником. Дані особи могли зробити якісь зміни у складі комісії не завжди прислухаючись до думки громади. Завданнями комісії була турбота про надання допомоги бідним та хворим євреям, що проживають у Миколаєві; збір для них пожертви (лише після дозволу військового губернатора); розподіл та призначення грошової допомоги бідним євреям із коробкового збору та із приватних пожертв; доставляння їжі бідним арештантам та нижнім чинам у свята; розподіл грошової допомоги між бідними учнями із спеціально виділених для цього коштів.

Для визначення потребуючих комісія повинна була щорічно вимагати від синагог та молитовних будинків списки потребуючих прихожан [4, с. 132-135]. Згідно із цими списками виготовлялися спеціальні талони, за якими згодом скарбник видавав грошову допомогу. Комісія також надавала право єврейським жінкам збирати пожертви для придбання одягу, оплати харчування сиріт та для оплати навчання дітей бідних батьків. Згодом збиранням таких пожертв стали займатися не лише жінки.

Комісія отримала із сум коробкового збору 12 тисяч рублів [20, с. 323]. Вказана сума набагато більша за ті, що видавалися цим же джерелом іншим єврейськими благодійним організаціям і закладам. Це наводить на думку, що дана комісія була так званим посередником між міською управою та іншими організаціями, серед яких вона безпосередньо розподіляла виділені кошти. Грошову допомогу Комісія видавала біднякам, які мають або шукають роботу. Саме для цієї цілі було створено у 1892 році «Список чорноробів євреїв, що проживають у Миколаєві». До списку входило 68 чорноробів із

вказуванням кількості членів їхньої родини (зазвичай від 3 до 7) [102, с. 202]. Відомі випадки, коли у грошовій допомозі відмовляла Комісія та рабин через те, що особа, яка претендувала на грошову допомогу не працевлаштовувалася. Хоча причини відсутності працевлаштування були пов'язані із хворобою або каліцтвом, однак Комісія не звертала на це уваги. А іноді таких людей ще й звинувачували у «професійному жебрацтві». Такий підхід до справедливого розподілення грошової допомоги вказує на те, що серед членів комісії навряд були ті, хто дійсно розумів життя і потреби бідних, що лише підтверджує вислів «ситий рідко може зрозуміти голодного».

Окрім вищезгаданих єврейських благодійних товариств у Миколаєві в 1908 році був затверджений статут Миколаївського єврейського людинолюбного товариства [102, с. 204]. Створення даної організації продовжувалося декілька років і відображало боротьбу за лідерство у єврейській громаді міста. Благодійність перетворювалася у досить престижне заняття, і з'являлося все більше і більше бажаючих підвищити свій соціальний статус з її допомогою. Засновники людинолюбного товариства мали за мету об'єднати всю існуючу єврейську благодійність в Миколаєві. Разом з тим єврейська інтелігенція відносилася до товариства досить прохолодно та не брала участь у її діяльності. Амбіційні плани засновників товариства так і не були здійсненні. Сама ж благодійна організація проіснувала не довго і зникла непомітно.

Крім благодійних товариств, організацією збору коштів займалися й за власною ініціативою заможні представники єврейської громади. На будь-яку такого роду діяльність треба було обов'язково отримати дозвіл від військового губернатора і від рабина. Треба зауважити, що 1900 рік видався неврожайним, тому кількість нужденних значно зросла [52, с. 100]. Якщо зазвичай у даному регіоні налічувалося 150-200 нужденних єврейських сімей, то того року пожертви отримали 600 сімей.

Як вже зазначалося, євреї брали досить активну участь і у різних загальноміських благодійних організаціях та заходах. Так участь євреїв Миколаєва можна відслідкувати у діяльності Товариства допомоги відставним чинам, що призвані на військову службу, та Товариства з охорони народного здоров'я.

Вартої окремої уваги історія участі євреїв у встановленні системи охорони здоров'я. Єврейські благодійні заклади охорони здоров'я були представлені двома видами – лікарні та товариства піклування. За даними 1898 року Єврейського колонізаційного товариства на території смуги осілості загалом існувало 112 єврейських лікарень та 665 товариств піклування [90, с. 221]. Для того щоб цілісно простежити вклад єврейської благодійності у сферу охорони здоров'я, достатньо ознайомитися з історією становлення даної сфери життя в одному місті. Продовжуючи приклад міста Миколаєва, можемо з впевненістю стверджувати, що становлення міської охорони здоров'я у місті у другій половині XIX століття важко уявити без активної участі євреїв. Розпочнемо з того, що в 1852 році у Миколаїв прибув І.Каменецький, що став першим у місті лікарем із вільною практикою. Він брав активну участь у благодійному житті міста. Був піклувальником єврейської лікарні, а після смерті заповів 40 тисяч рублів на благодійність та подарував два будинки добродійним організаціям [102, с. 207]. Лікарі досить активно брали участь у розвитку благодійності не лише у Миколаєві, але й у інших містах імперії. Хоч їхні суми пожертв були не такими великими, як євреїв-підприємців, однак добрі справи вони творили своєю роботою (часто безкоштовно приймали хворих євреїв, були членами багатьох благодійних товариств).

Як і у будь-якому великому місті із збільшенням кількості єврейського населення з середини XIX століття постала потреба у заснуванні доступної лікарні для всіх євреїв різного статку. Однак дана ідея заснування доступної лікарні довгий час відкладалася у зв'язку із відсутністю достатньої кількості коштів. Однак вже у кінці 1865 року єврейська громада Миколаєва

звернулася до міської влади з проханням заснувати лікарню. Після низки отриманих дозволів почався збір коштів для облаштування єврейської лікарні. Наприклад, із коробкового збору було виділено 800 рублів на початкове облаштування закладу та 1400 рублів сріблом наперед для утримання хворих [102, с. 216]. Взагалі лікарню фінансувала й імперія, але основним джерелом фінансування все ж був коробковий збір [56, с. 46].

Із перших же місяців свого існування єврейська лікарня надавала більшу частину медичних послуг безкоштовно [2, с. 125-126]. Довгий час єврейська лікарня не отримувала ніяких грошових субсидій, хоча прохання надання допомоги неодноразово йшли на адресу міської влади. Хоч євреї, як і інша частина населення, платили податки, однак влада не вважала за потрібне допомагати їм, навіть у таких «нешкідливих» проектах як єврейська лікарня.

У Миколаєві взагалі ситуація із єврейською лікарнею було досить складною. Із неї можна зрозуміти, чи все ж могла єврейська громада витратити зібрані благодійні кошти за власним бажанням. Спочатку лікарня мусила часто змінювати свої місцезнаходження, оскільки не мала власного приміщення. А для того щоб воно з'явилося, потрібні були кошти, які військовий губернатор та міністр фінансів не хотіли видавати навіть із коробкового збору. Проявивши наполегливість і послідовність єврейська громада, домоглася отримання коштів із контрольованого владою коробкового збору на облаштування купленого будинку для єврейської лікарні аж у 1882 році [19, с. 319]. Згодом з'явилися євреї-благодійники, які за власний кошт будували те чи інше приміщення при лікарні. Наприклад, сім'я Мешуресів в 1899 році побудувала у подарунок єврейській лікарні амбулаторію [102, с. 220]. Звичайно, у такій ситуації місцева влада не могла змінити бажання голови сім'ї купця Е. Мешуреса та не дати дозвіл на побудову приміщення. Інший представник сім'ї Л. Мешурес брав участь у спорудженні єврейської богадільні, якій він виділив 1500 рублів [7, с. 159-160].

Одну із найбільш відомих та популярних аптек у Миколаєві було засновано євреєм С. Ландаумом. Дана аптека безкоштовно відпускала ліки бідним пацієнтам єврейської лікарні, богадільні, дитячим притулкам та іншим благодійним організаціям. В 1902 році єврейський лікар І. Айнберг звернувся до градоначальника з пропозицією відкрити лікарню для лікування зубних хвороб, де б бідні могли б отримувати лікування порожнини рота за невелику суму (у той час лише заможні мали можливість такого лікування у приватних лікарнях). А вже 1903 року дана лікарня розпочала свою діяльність. Цього ж року до градоначальника звернулися лікар І. Покрасов та дантист С. Мальт із пропозицією відкрити лікарні для лікування зубних, внутрішніх та дитячих хвороб [56, с. 45]. Основою роботи даної лікарні стало прагнення до того, щоб зробити медичну допомогу доступною для єврейства середнього достатку та бідного населення міста. А вже 1904 року міністр внутрішніх справ затвердив прохання про заснування доступної для єврейської бідноти лікарню, і яка згодом розпочала свою діяльність [102, с. 212-213].

Єврейських меценатів у такому губерньському місті, як Миколаїв, так і у інших невеликих осередків єврейства, було не так вже й багато. Вони були не такими заможними, але кошти, які вони віддавали на благодійність, приносили не менше користі ніж великі суми заможних євреїв-благодійників. Завдяки приватній пожертві у шість тисяч рублів у Миколаєві було споруджено хірургічний корпус при лікарні. Цікаво, що будівництво корпусу завершилося у 1915 році, і тому незабаром там розміщувався лазарет для військових, яким єврейська лікарня надавала безкоштовну медичну допомогу.

Опікунська рада Миколаївської єврейської лікарні, у зв'язку із постійним дефіцитом коштів, неодноразово брала у борг, прохала про виділення субсидій із міського бюджету на утримання лікарні. Однак дані прохання завжди залишалися без відповіді. Боротьба за виділення коштів постійно супроводжувала Миколаївську єврейську лікарню.

Треба зауважити, що в Миколаєві у 1894 році для всього населення міста, зокрема і для євреїв, вводився так званий «лікарняний» податок у розмірі 1 рубль у рік з кожного дорослого. Платники такого податку мали право на безкоштовну медичну допомогу у неєврейських лікарнях міста. Євреї ж зверталися, звісно, у свою лікарню. Немало християн також отримували необхідну допомогу у єврейській лікарні. Наприклад, у деякі роки кількість породіль християнського віросповідання складала більшість у згадуваній лікарні. І це ще не кажучи про інші напрямки медичної допомоги. Виходило так, що, сплачуючи «лікарняний» податок євреї не отримували від цих коштів ніякої допомоги для своєї лікарні. В 1902 році опікунська рада єврейської лікарні повідомила, що у разі не отримання коштів від міської влади, вони (підкувальники лікарні) будуть вимушені відмовляти хворим-християнам у допомозі. У таких умовах міська Дума була вимушена у 1903 році виділити субсидію єврейській лікарні сумою в одну тисячу рублів [102, с. 221].

Аргумент підкувальників був досить вагомий, адже кількість християн, що зверталися у єврейську лікарню, тільки збільшувалася. За своїми масштабами лікарня поступалася лише Миколаївській міській лікарні, а за показниками своєї лікарської діяльності іноді її навіть перевершувала. В 1912 році на лікуванні в стаціонарі знаходилося 1910 хворих, із них християн 815, тобто близько 41%. У 1914 році цей відсоток складав вже 55 [102, с. 222]. Таким чином, міська влада повністю не могла покрити витрати на лікування хворих-християн, тому із цього виходить, що хворі-християни багато в чому лікувалися за рахунок коробкового збору.

Отже, єврейські лікарні були у більшій мірі зазвичай у містах і засновувалися завдяки великим внескам меценатів. Єврейські лікарні мали свої власні приміщення і працювали завдяки коробковому збору. Іншим джерелом прибутку для лікарень були внески від почесних членів. За статутами в лікарню могли звертатися всі місцеві євреї, а при наявності вільних місць та часу у лікарів – до закладу могли звертатися і не євреї та не

місцеві жителі. Найбільші єврейські лікарні знаходилися у Варшаві (що могла прийняти 5 тисяч стаціонарних хворих та 5 тисяч амбулаторних у рік), Києві, Одесі, Лодзі, Бердичеві, це пояснюється тим, що саме тут були найбільші осередки єврейського населення [90, с. 208].

Єврейські товариства піклування за хворими були різноманітного типу. Наприклад, існували такі, що співпрацювали із місцевими лікарями, домовлялися про безкоштовні або із великою знижкою ліки, направляли хворих у інші міста для лікування, організовували догляд за хворими та видужуючими, надавали допомогу породіллям. На відміну від лікарень, товариства піклування за хворими могли працювати і у невеликих містах та містечках. Однак якщо у великих містах такі товариства діяли офіційно і утворювали велике громадське об'єднання, то у невеликих містах та містечках – діяли неофіційно та не згадано.

Як видно із вищезгаданих прикладів, лікарі-євреї активно брали участь у єврейських та загальноміських благодійних проектах. У статутах єврейських благодійних товариств спеціально вказувалося, що для лікарів-благодійників необхідність сплати членських внесків або внесення грошових пожертв замінювалася на безкоштовну лікарську допомогу потребуючим. Без активної допомоги лікарів неможливо уявити собі роботу таких закладів, як єврейська богадільня, дитячі притулки; безкоштовна лікарська допомога надавалася у талмуд-торі, учням училищ та шкіл, у яких навчалися діти єврейських бідних сімей. При тому, що лікарям-євреям доводилося стикатися із дискримінацією. Їм не дозволялося навчатися у тих чи інших медичних закладах, бути в тій чи іншій спілці чи угрупованні лікарів. Для того, щоб бути шанованим лікарем і щоб до тебе ходили на лікування не лише євреї, але й християни, лікар-єврей мусив своїми знаннями та вміннями набагато перевершувати свого колегу християнського віросповідання.

Охорона здоров'я у простих невеликих губернських містах не змогла б повністю задовольнити потреби хворих без участі євреїв лікарів. Часто саме вони були ініціаторами відкриття нових медичних закладів, впроваджували

нові прогресивні методи лікування, вели активну благодійну діяльність. Надаючи медичну допомогу, вони, як правило, не визначали різниці між євреями та не євреями, між бідними та заможними. У міських бюджетах традиційно не передбачалося виділення коштів на утримання ні єврейської лікарні, ні інших медичних закладів для євреїв.

Цікавою видається історія Миколаївського комітету товариства охорони здоров'я єврейського населення зі збору пожертв на користь біженців євреїв. Очевидно, що ініціатором його створення був Петербурзький комітет товариства охорони здоров'я єврейського. Впродовж 1915 року миколаївське товариство трансформувалося у загальноімперську благодійну організацію [102, с. 196]. Таким чином, дане товариство стало першою у Миколаєві єврейською благодійною організацією, яка стала частиною загальноімперської. Своєю ціллю товариство визначило безпосередню турботу за розселенням та утриманням біженців.

Власне кажучи, Перша світова війна та ідея перемоги Російської імперії над Німеччиною та Австро-Угорщиною вплинула на активізацію консолідації різних етнічних меншин. В такій ситуації лідери єврейських общин розуміли, що потрібно проявити лояльність як до існуючого стану, так і до державних настроїв у суспільстві. В газетах у перші дні війни досить часто з'являлися новини про демонстрацію підтримки імператора та уряду. Наприклад, єврейська газета, яка видавалася у Бердичеві, організувала збір пожертв [98, с. 207]. Широкі кола єврейського населення брали участь у цій акції, зазначалося на шпальтах часопису. В середніх та малих містах єврейська громада намагалися створити комітети допомоги всім потребуючим не залежно від віросповідання

З початком Першої світової війни у Російській імперії розпочалося біженство. Як результат, практично відразу активізували свою роботу вже існуючі товариства і стали утворюватися нові благодійні товариства, які надавали допомогу жертвам війни. На початку війни гегемонію у цій справі тримали державні благодійні заклади. Однак у 1915 році настав пік біженства

у зв'язку із відступом війська Російської імперії [51, с. 30]. Не маючи змоги справитися із великою кількістю людей, що потребували допомоги, російський уряд почав звертатися до різних благодійних товариств етнічних меншин. В тому числі було створено окрему організацію Особливої наради щодо влаштування біженців [59, с. 31]. У складі Особливої наради був представник від центрального Єврейського комітету допомоги жертвам війни (прийнята аббревіатура ЕКОПО – Еврейский комитет помощи жертвам войны), відомий діяч єврейської петербурзької общини Г. Сліозберг [58, с. 155].

Варто додати, що у період роботи Особливої наради Г. Сліозберг неодноразово вибирався у склад різних комісій [98, с. 208]. Одна із таких комісій займалася розподілом коштів, і саме від неї залежало, чи будуть утверджені прохання єврейських комітетів допомоги жертвам війни щодо надання грошових субсидій євреям біженцям чи переселенцям. Окрім цього, Г. Сліозберг домагався встановлення правил та норм видачі продовольства безробітним або недієздатним біженцям, намагався вирішити проблему відкриття та функціонування приватних єврейських шкіл за смугою осілості, а в період Лютневої революції брав участь у дебатах щодо подальшої долі благодійних закладів, що займалися біженцями та переселенцями [58, с. 156].

Варто також сказати і про історичний контекст, у якому діяв ЕКОПО. В перші дні війни верховний головнокомандуючий російської армії заборонив євреям перебувати в районі розміщення армії та вимагав їх виселення із прифронтової зони. Євреям було дозволено переселятися лише у певні виділені райони. Ще до початку переселення, яке неминуче мало перетворитися на стихійне лихо, Г. Сліозберг запропонував єврейській громаді (в основному петербурзькій) зайнятися організацією створення комітету, який би допомагав біженцям. Як і слід було очікувати, деякі представники громади співчували біженцям, однак були переконані, що ініціатива створення комітету провалиться. Адже для організованого переселення потрібні були величезні кошти, які, як вважала петербурзька

єврейська громада, неможливо було зібрати. Однак вже 18 серпня 1914 року за сприяння керівництва Петроградської синагоги було зібрано впливових представників єврейської громади міста [59, с. 32]. Результатом зібрання стало обрання членів комітету. Головою його став керівник господарчого відділу петроградської синагоги М. Варшавський (згодом його на цій посаді змінив Г. Гінцбург). Загалом у склад комітету ввійшли 46 осіб, серед них можна виділити: барона А. Гінцбурга, члена IV Думи М. Бомаша, присяжних повірених О. Грузенберга та Н. Фрідмана, колишніх членів Думи присяжних повірених Л. Брамсона та М. Вінавера, інженера Л. Рабіновича. А після того як комітету було дозволено розширити кількість членів, до нього увійшли ще 53 особи, в тому числі член Державної Ради Г. Вейнштейн [51, с. 31]. 3 жовтня 1914 року комітет було легалізовано, після чого розпочалася активна робота з вирішення проблем біженців [80, с. 142].

Прибуваючих біженців зустрічали на вокзалі, їм надавалася перша допомога (організовані обіди, бані, медична допомога). Всі біженці направлялися до місць проживання, там їх розселяли по квартирах і видавали грошові допомоги на продукти харчування. Деякі біженці прибували у міста стихійно й різними способами осідали там. До цього більшість єврейських громад не зіштовхувалися із такою проблемою, коли потрібно не лише дати кошти на харчі чи допомогти у працевлаштуванні, а потрібно ще й надати квартири та забезпечити біженців всіма іншими необхідними побутовими речами.

Як вже вище зауважувалося, єврейські благодійні організації приділяли значну увагу вихованню дітей навіть у найбільш буремні часи. Не виключенням стало й ЕКОПО, яке, окрім першочергової необхідної допомоги біженцям, займалося й організацією шкіл для дітей та курсів для дорослих.

Крім того, біженцям надавалася медична, продовольча, речова, судова, юридична та будь-яка інша можлива допомога. Їм надавали роботу та

професійну освіту (якщо звісно був час), організовувалися притулки для дітей-сиріт, хедери та інші види закладів навчання для єврейських дітей.

Для того щоб забезпечувати біженців одягом та взуттям, створювалися спеціальні в основному жіночі комітети, які організовували збір одягу серед євреїв. Однак це не могло задовольнити потреби біженців. Все через те, що із настанням зими та холодів, виникла потреба у теплому одязі та взутті. Діти біженців не могли ходити до школи. Для вирішення даної проблеми створювалися майстерні, в яких працювали дівчата-біженки, яких одночасно навчали і ремеслу шиття. Що зрештою вирішувало і проблему працевлаштування біженців.

Вже на першому з'їзді (6-8 січня 1915 року) Єврейського комітету допомоги жертвам війни у Вільно (сучасний назва - Вільнюс) обговорювалася проблема пошуку джерел фінансування, а також розподілялися сфери діяльності між іншими єврейськими благодійними організаціями за галузями [80, с. 145]. Отже, діяльність, пов'язана з медично-санітарною допомогою, була передана Товариству охорони здоров'я єврейського населення, культурно-просвітницька – Товариству поширення просвіти серед євреїв, трудова допомога – Товариству ремісничої та сільськогосподарської праці. На інших зборах, що відбулися у Петрограді 14-16 травня 1915 року, було прийнято рішення направити у місця скупчення і переселення євреїв-біженців уповноважених осіб для надання допомоги, а також для заохочення місцевих єврейських організацій до надання будь-якої підтримки біженцям [80, с. 142]. До речі, для найбільш ефективної роботи збори також поділялися на секції: організаційно-господарську, медико-санітарну, трудової допомоги, піклування про дітей, допомоги на шляху та під час реєстрації.

Секція трудової допомоги розробила інструкцію для довідкового бюро, в якому біженці могли влаштуватися ремісниками у спеціально створені майстерні та отримувати за працю винагороду. Для жінок були організовані вакансії у будинках працелюбності, де вони могли за незначну плату

виконувати нетяжку роботу (ремонт одягу, плетіння корзин та інше), а постраждалих ремісників забезпечували знаряддями праці.

Водночас секція піклування за дітьми звернула увагу на деморалізацію підростаючого покоління у притулках в умовах відсутності достатньої турботи. Як наслідок на зборах було вирішено докласти максимум зусиль для забезпечення юнаків та дівчат роботою та необхідними професійними знаннями. Особливу увагу на зборах приділили організації дитячих садків, ігрових майданчиків, дитячих притулків та їдалень для дітей біженців.

У свою чергу медико-санітарна секція розробила низку правил для обслуговування потягів на шляху до місця постійного проживання, організувала медичну допомогу у всіх великих вузлових пунктах транспортування та у місцях найбільшого скупчення біженців. Секція трудової допомоги взяла за необхідне у майбутніх місцях постійного проживання біженців створити спеціальні реєстраційні пункти, які займалися б збиранням статистичних даних та обробкою іншої інформації.

У 1915 році єврейські благодійні заклади, що допомагали біженцям, зіткнулися з проблемою недостатнього фінансування. Наприклад, у звіті Миколаївського відділу допомоги біженцям відмічалось: «Кошти потрібні були значно більші, необхідна була впевненість у їх регулярному надходженні. Діюча до сих пір система одноразових пожертв не відповідала новоутвореним умовам і не давала впевненості, що у розпорядженні комітету будуть завжди знаходитися потрібні кошти... Тому було розпочато організацію щомісячних зборів шляхом самооподаткування» [102, с. 197]. Необтяжливі щомісячні внески добровільно сплачувалися багатьма небагатими членами єврейської общини і Комітет товариства не знаходився у залежності від щедрого заможного єврейства. Разом з тим, у звіті товариства мало місце і таке твердження: «На жаль треба відмітити, що деякі члени громади, переважно із заможних класів, не перейнялися усвідомленням зобов'язуючого нас моменту і з повною байдужістю віднесли до долі біженців, що знаходяться під нашою турботою, відмовилися від пожертв на

користь Комітету. Не дивлячись на багаторазові згадки, вони знаходили в собі достатньо мужності для того, щоб ігнорувати будь-які прохання Комітету... Єврей, відмовивши у допомозі своєму брату, чи є більш ганебне явище у житті єврейської громади?» [102, с. 198].

З 20 по 23 серпня 1915 року відбувся з'їзд представників єврейських комітетів допомоги (загалом було понад 150 осіб) [40, с. 121-126]. На ньому було вирішено, що справа допомоги євреям-біженцям та переселенцям непосильна для єврейських благодійних організацій і що дана робота та її фінансування це винятковий обов'язок держави. Також було прийнято рішення, що кошти, зібрані єврейськими комітетами повинні, витратитися на культурно-національні потреби єврейського населення. А вже 30 серпня 1915 року було ухвалено закон, згідно з яким турбота про біженців покладалася на Міністерство внутрішніх справ [17, с. 305-312]. Міністерство у свою чергу асигнувало Єврейському комітету допомоги жертвам війни один мільйон рублів у липні 1915 року, а в вересні цього ж року асигнувало ще 500 тисяч [80, с. 146]. Потрібно відзначити, що єврейські благодійні товариства у ті часи були дещо бюрократичні, і кошти, які збиралися громадою, жертвувалися єврейськими організаціями чи меценатами, іноді могли «загубитися» або прийти не у повній кількості. Все це може пояснюватися тим, що під час війни та революційних потрясінь, схема благодійництва була до кінця не складена, а товариства чи комітети допомоги не мали чіткої системи співпраці.

Однак для того, щоб задовольнити всі потреби біженців потрібні були великі суми. Та ж таки освітня сфера життя вимагала величезних затрат. Наприклад, Єврейський комітет допомоги жертвам війни займався зокрема створенням для дітей їдалень, притулків, ігрових майданчиків та виховних осередків. Однак дуже швидко, а саме в кінці жовтня 1914 року, Петербурзький комітет допомоги жертвам війни та Товариство охорони здоров'я єврейського населення домовилися про передачу опіки над дітьми останнє згаданому товариству [80, с. 147]. Слід зазначити, що все ж опіка над

дорослими та дітьми складає невід'ємне ціле, тому опікуючись дорослими євреями-біженцями ЕКОПО все ж не відкидало надання допомоги дітям Товариству охорони здоров'я і продовжувало з ним тісну співпрацю у цьому напрямку.

За ініціативою Комітету допомоги жертвам війни були відкриті дитячі осередки у Кельці для приблизно сотні дітей біженців та у Радомі для 150 дітей [51, с. 32]. Заняття для менших дітей велися на ідиш (що обов'язково входив в навчальну програму), для старших (які добре володіли польською мовою) – на польській. Після року війни, у 1915 році, збільшилася кількість учнів до 175. Схожі дитячі осередки працювали і у Вільнюсі (таких закладів там було 4), Меречі (Віленська губернія), Сімферополі, Генічеську, Мелітополі, Бердянську, Великих Токмаках (Новоросійська губернія), Курську та у багатьох інших містах [53, с. 410-416]. Тобто географія їх розміщення була великою та охоплювала основні регіони проживання єврейського населення. Іноді дитячі осередки працювали разом із школою або були зосередженні лише на вихованні дошкільнят.

Просвітницька діяльність зосереджувалася у Товаристві поширення просвіти серед євреїв, однак у містах, де дане товариство не працювало, Єврейський комітет допомоги жертв війни все ж мусив брати ситуацію з виховання дітей у свої руки. Окрім дитячих осередків, відкривалися й училища. ОПЕ та ЕКОПО приділяли увагу не лише шкільній освіті, але й культурному розвитку позаурочний час. Так відкривалися різного профілю курси, які відвідували не лише діти, але й дорослі та люди у віці, а також організовувалися читальні, суботні лекції та бібліотеки.

29-31 серпня 1916 року у Петрограді відбулася нарада представників єврейських комітетів допомоги [40, с. 128]. Ними була зроблена спроба об'єднати Єврейський комітет допомоги жертвам війни з іншими єврейськими благодійними товариствами, які брали участь у наданні будь-якої допомоги біженцям (Товариство поширення просвіти, Товариство охорони здоров'я, Товариство ремісничої та сільськогосподарської праці,

Єврейське колонізаційне товариство). Також на цих же зборах утворили тимчасовий Центральний Комітет, що мав діяти не більше пів року. В його склад ввійшли 62 особи, представники від губерній, вищезгаданих центральних єврейських благодійних об'єднань, депутати від Державної думи та Сенату [40, с. 132].

Вимушене безробіття багатьох тисяч євреїв вплинуло на їх деморалізацію. Дану проблему Єврейський комітет допомоги намагався вирішити у першу чергу. Трудова допомога виражалася в організації та утриманні кореспондентських пунктів та бюро праці, які займалися посередництвом між працездатними біженцями та роботодавцями. Для надання місць працевлаштування Товариство ремісничої та сільськогосподарської праці відкривало разом з ЕКОПО спеціалізовані майстерні – швецькі, кравецькі, білизняні, панчішні, шіткові, цукрових ящиків, механічні та інші. Варто зазначити, що у перший рік війни на території смуги осілості відкривалися також учбові майстерні для євреїв-біженців підліткового віку та для дорослих. Кравецькі майстерні найчастіше виготовляли теплу білизну, іноді шили шинелі, сорочки та шаровари для військових (так було у майстерні в Уфі, де місцевий військово-промисловий комітет замовив одяг для військових) [80, с. 148].

Лютнева революція змінила стан речей. На березневій нараді Єврейський комітет допомоги жертвам війни вирішив змінити свою політику щодо біженців та жертв війни. Зокрема відкривалися справи з відшкодування збитків за знищене та реквізоване майно, надавалися позики на відновлення господарства та на пристосування біженців після їхнього повернення додому. ЕКОПО сподівався, що після приходу до влади Тимчасового уряду, євреям дозволять повернутися із заслання та нарахують компенсацію. Однак уряду було зовсім не до єврейських біженців.

Тим часом частина біженців почала перебиратися у великі міста, чим був незадоволений центральний відділ Єврейського комітету допомоги жертвам війни. Справа в тому, що наплив біженців у Петроград у 1917 році

загострив і так велику продовольчу кризу у місті. Окрім цього, через неспроможність контролювати таку велику кількість переселенців, все частіше комітет отримував скарги на свавілля та безпорядки, що вчинялися біженцями. Міністерство внутрішніх справ звернулося із вимогою до національних благодійних організацій припинити приїзд біженців у Петроград та Москву [80, с. 150]. Серед євреїв переселенців все частіше виникали чутки про зловживання ЕКОПО зібраними благодійними коштами. Біженці домагалися контролю над розподілом допомоги, погрожуючи звернутися із скаргою до Комітету Тимчасового уряду. Тоді ж керівник Єврейського комітету допомоги барон А. Гінцбург залишив Російську імперію, а на його посаду заступив Г. Сліозберг. Кількість євреїв-біженців, що бажали повернутися додому, зросла, а ЕКОПО продовжувало свою діяльність. Варто згадати дуже важливу деталь, що сталася вже у 1918 році [48, с. 174]. Благодійні кошти, які роками збиралися комітетом та були покладені у банки, були врешті-решт втрачені. Все через те, що нова влада встановила жорсткий контроль над розподілом коштів ЕКОПО, а банки, що були націоналізовані, не видавали зібрані євреями-благодійниками кошти.

Вивчаючи історії єврейських благодійних організацій, пов'язаних із наданням допомоги біженцям та постраждалим у Першій світовій війні, закрадається думка, що всі вони були закриті, розформовані чи просто перестали вести діяльність після 1917 року. Причин для цього може бути багато. Російська імперія розвалилася, і кожна нація, народ, угруповання бажало встановити свою державу, права тощо. Окрім того, більшість активних осіб, які очолювали чи фінансували благодійні організації виїхали в еміграцію.

Отже, бурхливий розвиток різного виду єврейської благодійності у кінці XIX – початку XX століття свідчить про здібність єврейського народу до взаємодопомоги, консолідації та солідарності у часи вирішення гострих соціальних проблем. Все це було ознаками повноцінності та дієздатності єврейської громади. При цьому частково була реалізована й можливість

об'єднання більшості благодійних організацій. Часто траплялося, що добродчинні товариства у місті дублювали свої завдання та об'єкти благодійності, а це у свою чергу свідчить про збереження традиційного для єврейства плюралізму. Не викликає сумнівів і те, що саме завдяки філантропії та благодійності вдалося вирішити низку соціальних проблем, які стояли перед єврейською громадою, а саме розбіжності між бідними та багатими, отримання освіти, працевлаштування та ряд інших проблем.

Мета добродчинності – полягала в забезпеченні нужденного та у боротьбі із бідністю. Мотивом громадської допомоги було створення солідарності між членами громади. Громада являлася і суб'єктом благодійності. Серед благодійних організацій можна виділити два типи: відкриті (надавали допомогу без передання людей у богоугодні заклади) та закриті (система спеціалізованих закладів різного спрямування). Відкрита система благодійності представляла собою роздачу одягу, харчів чи коштів. Закрита система – створення спеціальних умов, в яких людина не просто отримує певні блага, але й має можливість розвиватися та працювати.

Єврейські благодійні товариства являти собою добровільні асоціації, джерелом доходів яких були членські внески та приватні пожертви і лише у невеликій кількості – коробковий збір. У багатьох містах такі товариства залучали у свої ряди майже всіх заможних представників громади, таким чином стаючи центрами єврейської активності. Під керівництвом новостворених благодійних товариств перейшли створені раніше благодійні традиційні або не зовсім традиційні єврейські об'єднання. Єврейська добродчинність стала охоплювати надзвичайно різноманітні форми благодійності: охорона здоров'я (лікарні, товариства допомоги хворим, табори для хворих дітей, направлення в лікувальні заклади, аптеки, громадські лікарі), допомога безхатькам (будинки для мандрівників, нічліжні заклади, богадільні, сирітські притулки, дитячі ясла), безвідсотковий кредит (гмілус хесед), допомога при надзвичайних ситуаціях (війна, погроми),

надання допомоги у вигляді продуктів харчування (дешеві їдальні), одягу, палива, допомога бідним нареченим та військовим.

У Російській імперії деякі добродійні єврейські організації діяли на загальноімперському рівні та утворювали мережу своїх відділів по всій імперії. Так, в 1863 році було організовано Товариство поширення просвіти серед євреїв Росії, а в 1880 році – Товариство ремісничої та сільськогосподарської праці. З першої половини 1880-х років в Російській імперії активно проводився збір пожертв на користь єврейських переселенців в Ерець-Ізраїль. Для координації цієї роботи було засновано Товариство допомоги євреям-землеробам та ремісникам в Сирії та Палестині, відоме під назвою Одеський комітет. У кінці 1890-х – початку 1900-х років все більшої популярності та авторитету здобуває Єврейське колонізаційне товариство, а в 1912 році починає свою роботу Товариство охорони здоров'я єврейського. Із початком Першої світової війни вищезгадані єврейські благодійні товариства разом із Єврейським комітетом допомоги жертвам війни розпочинають надавати вкрай необхідну допомогу євреям біженцям та переселенцям із західних губерній Російської імперії.

РОЗДІЛ III

Соціокультурний феномен єврейської доброчинності

Єврейська доброчинність – це унікальна діяльність, яка демонструє не лише національну згуртованість та взаємодопомогу, але й величезну винахідливість. Вона пронизує багато сфер життя, намагаючись максимально задовольнити всі можливі потреби. За різними підрахунками тільки єврейське населення, що користувалося благодійністю, складало від 15 до 40 відсотків. Одна із особливостей доброчинності у Російській імперії - це досить велика кількість єврейських меценатів, філантропів. Підприємці та банкіри єврейського походження були членами багатьох благодійних організацій, перечислювали величезні кошти в їх фонди, виступали патронами закладів охорони здоров'я, притулків для хворих, старих, сиріт та бездомних, були представниками кредитних закладів, виплачували грошову допомогу бідним нареченим і удовам, фінансували дешеві заклади харчування та нічліжні будинки, постачали біднякам їжу, одяг, паливо для зимування, дарували подарунки на свята, оплачували навчання бідним єврейським дітям, брали участь в організації та фінансуванні благодійних фестивалів, танцювальних вечорах, під час Першої світової війни підтримували євреїв-солдатів та інтелігенцію. Серед цих благодійників можна відзначити Лазаря та Самуїла Полякових, Ізраїля, Лева та Лазаря Бродських, сім'ю Гінцбургів, Д. Марголіна та багатьох інших не менш значних євреїв-благодійників.

Основною причиною, яка рухала заможних представників єврейської громади та громаду в цілому до доброчинної діяльності, безперечно були релігійні переконання. Крім того до мотивів доброчинності можна віднести прагнення самоутвердитися та залишитися в історії, усвідомлення, що так було потрібно, та інші прагматичні чинники. Впевнено сказати можна лише про те, що рівень свідомості та культури у другій половині XIX – на початку

XX століття був значно вищий. А моральними чинниками доброчинності є виховання, мистецтво, природа, господарська діяльність та ін.

Г. Гінцбург відомий як власник одного з найбільших банків Санкт-Петербурга в 1860-1880-х роках, також прославився як меценат та благодійник [25, с. 37]. Він належав до роду рабинів, коріння якого походило із XVI століття. А це свідчить про те, що у родині Гінцбургів ретельно дотримувалися релігійних традицій єврейського народу. Батько Горація Євзель Гінцбург відстоював інтереси єврейського народу у вищих урядових колах країни [104, р. 20]. За його сприяння було сформовані такі закони: про надання права євреям купцям першої гільдії та євреям-іноземцям можливість проживати за смугою осілості (1859); про заходи для полегшення євреям переходу із землеробського стану в інший (1865); про дозвіл ремісникам та майстрам проживати на всій території Російської імперії (1865). Саме за сприянням Є. Гінцбурга імперський уряд дозволив побудувати у Петербурзі першу синагогу – Велику хоральну [36, с. 103-108]. В 1863 році він був одним із засновників та на початку майже повністю фінансував Товариство поширення просвіти між євреями в Росії [26, с. 28]. Однак чи не більше благодійною діяльністю займався його син – Г. Гінцбург.

Вже на початку своєї кар'єри у 1860-х роках Г. Гінцбург проявив себе меценатом та великим благодійником. У його будинку збиралися найталановитіші представники науки та мистецтва: професори із польських університетів (які залишили свої посади в результаті повстання 1863 року), відомі письменники І. Тургенєв та М. Салтиков-Щедрін, художник І.Крамський та композитор А. Рубінштейн, а також багато інших. Г. Гінцбург оплачував навчання в Петербурзькій академії мистецтв скульптору єврейського походження М. Антокольському [104, р. 21]. Взагалі Гінцбург часто жертвував молодим бідним талановитим особам як єврейського походження, так і особам іншого віросповідання. Він був засновником Інституту археології, одним із засновників Інституту експериментальної медицини та інших наукових установ [86, с. 101]. Єдиною вимогою участі у

загальноімперських благодійних проектах Г. Гінцбург висував вимогу відкритих дверей для людей будь-якого віросповідання. Також він був головою центрального (петербурзького) відділу Єврейського колонізаційного товариства, яке займалося переселенням бідних євреїв за межі Російської імперії та агітацією євреїв займатися сільським господарство та ремісництвом [36, с. 103-107]. Фактично він був керівником єврейської громади в столиці і саме на його кошти в переважній більшості було побудовано вже згадувану Велику хоральну синагогу у Санкт-Петербурзі. Окрім цього, Г. Гінцбург надавав кошти на друк та поширення літератури, яка відстоювала права єврейства. Його дружина, А. Гінцбург заснувала дитячий притулок на Васильївському острові у Санкт-Петербурзі [25, с. 38]. Важко перерахувати всі благочинні діяння Г. Гінцбурга. Маючи старе єврейське виховання, він слідував принципу неухильного виконання законів країни, в якій проживає. Маючи статки та достатній вплив, жертвуючи величезні суми та клопочучись про пом'якшення антисемітських законів, Г. Гінцбург дотримувався принципу лояльності до уряду та імператора. На жаль, такий лідер був непотрібний єврейству на початку ХХ століття. До того ж самі євреї не мали такої великої єдності як раніше, і часто самі між собою мали суперечності у тому чи іншому питанні. У той час російська влада не цікавилася долею єврейства. У більшості випадків навпаки імперський уряд був зацікавлений у поширенні безправ'я щодо євреїв, в яких бачив поширювачів революційних настроїв та «козла відпущення» у будь-яких провалах імперії.

Відстоювання прав євреїв стало сімейною традицією Гінцбургів. Саме такий вид благодійності був найбільш мотивованим. Адже в такому випадку благодійник вважав, що у нього одна і та ж місія, що і з усім єврейством Російської імперії. Тому такі благодійники через почуття власної зацікавлені бажають якнайкращих результатів. Отже, в 1860-х роках Гінцбурги брали участь у створенні законів, що дозволяли євреям проживати за смугою осілості. Коли змінилася влада і настали часи правління Олександра III, в

1880-х роках вони намагалися протистояти контрреформативним урядовим діям. Г. Гінцбург неодноразово звертався до імператора та уряду з вимогою відмінити антисемітські закони. Під час Першої світової війни О. Гінцбург (син Г. Гінцбурга) звертався до уряду із проханням допомоги євреям-біженцям із Західної Польщі та домогся відміни селитися представникам військової влади на єврейських дачах на березі Фінської затоки [25, с. 39].

Іноді клопотання про пом'якшення антисемітських законів набирало дещо корупційної складової. І цьому є такий приклад - «Травневі правила» («Тимчасові правила»), які були ухвалені урядом 3 травня 1882 року [9, с. 181]. Історія їх розпочалася із хвилі погромів, які сталися після вбивства Олександра II в 1881 році. В Російській імперії ходило переконання, що погроми були санкціоновані урядом, який побоювався активного революційного руху. Погромів було багато і наслідки їх були настільки помітні, що Олександр III доручив дізнатися їх причину та шляхи вирішення тодішньому міністру внутрішніх справ графу М. Ігнат'єву [41, с. 2]. Міністр підготував доповідь, в якій причиною погромів вважав дії самих євреїв, які на його думку нещадно експлуатують селян. Вирішення цієї проблеми він вбачав у виселенні євреїв із сіл. Будучи досить хитрим та ласим до грошей, М. Ігнат'єв перш ніж нести доповідь імператору, показав її Г. Гінцбургу та натякнув йому, що якщо йому «подарують» 2 мільйони (за іншими даними – мільйон) рублів, проблему з євреями можна буде вирішити у дещо м'якший спосіб. Барон Г. Гінцбург не зміг зібрати такої суми, тому «подарував» графу Ігнат'єву дещо меншу (можливо близько 100 тисяч рублів), і закон дещо був пом'якшений [26, с. 40]. Згідно «Травневих правил» євреям було заборонено селитися у селах на території смуги осілості, а також купувати нерухомість в селах та торгувати спиртними напоями. Ці правила були наскільки жорстокі, що Олександр III не наважився їх дати на голосування у Державній раді, як всі інші закони. Тому ці правила стали тимчасовими, а діяли вони до повалення імперії у 1917 році. З роками «Тимчасові правила» доповнювалися не на користь євреїв.

Іншою відомою єврейською родиною, що займалася доброчинністю, була сім'я підприємців та банкірів Полякових. С. Поляков, найвідоміший представник родини, відноситься до типу російських підприємців, які розпочали свою кар'єру у середині 1860-х років [88, с. 190]. Розбагатівши на винних відкупках, воєнних заказах та на будівництві залізничних шляхів, він займав поважне місце у столичному фінансовому світі. Його називали «залізничним королем Російської імперії» [26, с. 49]. С. Поляков заснував і утримував перші в імперії залізничне (Єльц, 1867) та гірниче (Корсунь) технічні училища, на його гроші побудували Харківське залізничне училище (1870). Він був одним із жертводавців на заснування Ліцею пам'яті Цесаревича Миколи і багатьох інших навчальних закладів [25, с. 72].

До 1870-го року 32-х річний С. Поляков вже був почесним членом або співпрацівником багатьох товариств допомоги, встигнув заслужити репутацію мецената і був нагороджений орденом Святого Станіслава 2-го ступеня [88, с. 190]. Однак у громадських колах він отримав зовсім іншу репутацію. Його виставляли як безсоромного «ділка», який особливо не дбав про якість побудованих ним залізничних шляхів [86, с. 92]. Пожертвами та благодійністю Поляков намагався підтримати свою репутацію у громадських та урядових колах. І ось цьому приклад. 1870 року С. Поляков звернувся до міністра народного просвітництва Д. Толстого з офіційною пропозицією, що він пожертвує 200 тисяч рублів сріблом на заснування в Єльці класичної гімназії [104, р. 69, 72]. Пожертвування такої великої суми на будівництво гімназії було продиктовано не скільки турботою про освіту місцевих жителів, скільки турботою про своє майбутнє. Єльц на той час був географічним центром його залізнично-будівної кампанії [38, с. 154, 155]. Це була детально вивірена вигідна акція, завдяки якій він мав можливість покращити знання та кваліфікацію своїх працівників, а заодно отримати підвищення свого статусу у суспільстві. Сам міністр мав клопотати про надання С. Полякову титулу барона. Цікаво, що гроші на будівництво гімназії Поляков надав лише після того, як імператор Олександр II завірив його, що титул йому буде

забезпечений. Однак, забігаючи наперед, титул так і не був наданий, а от орден Святого Володимира 3-го ступеня (вручався нехристиянам), як втішна нагорода, таки був подарований С. Полякову [88, с. 191]. Новина про пожертвування Полякова у пресі викликала громадське невдоволення. До цього слід додати, що ще до надання С. Поляковим коштів на побудову гімназії, у журналі «Искра» було опубліковано звернення одного із жителів міста Єльц, в якому розповідалося, що «залізничний король» обіцяв земству надати кошти у 1868 році, але досі їх так і не надав [25, с. 73]. У результаті такої навали критики С. Поляков дійшов до висновку, що преса впливає на громадську думку, яка має велике значення у бізнесі. Тож він разом із братами вирішив прямо чи через посередництво «підтримувати» засоби масової інформації і цим самим здобути собі позитивний імідж, фокусуючи увагу на благодійності родини Полякових.

За значні пожертвування на користь жіночих гімназій Західного краю Міністерство народної освіти нагородило С. Полякова чином статського радника [88, с. 202]. Нагорода надавалася йому за пожертвування на будівництво Колегії Імператора Олександра II для студентів Імператорського Санкт-Петербурзького університету 200 тисяч рублів, на закінчення будівництва Ліцею Цесаревича Миколи у Москві 150 тисяч рублів та вже за згадувану гімназію в Єльці. С. Полякову надали зокрема статус таємного радника [38, с. 156]. Вищезгаданий приклад показує, що благодійність для С.Полякова була також способом отримати якусь нагороду чи звання.

До кінця життя Поляков так і не отримав таке бажане для нього право спадкового дворянства, оскільки не був на постійній державній службі, на якій він теж не міг бути через своє віросповідання. Звичайно, в масі своїй євреї в імперії жили досить бідно, і особи, подібні до Полякових були радше виключенням.

Перевагою С. Полякова був правильний вибір партнерів. Мається на увазі, що одним із партнерів С. Полякова був гірничий інженер П. Горлов, що вплинув на підвищення благодійних проявів партнера. А це у свою чергу

було позитивно для репутації С. Полякова. Так, наприклад, Горлов переконав Полякова заснувати у Горлівці гірниче училище, яке б готувало кадри для вугільної галузі. Вже в 1878 році з'явилося «Гірниче училище Самуїла Полякова» [86, с. 103-104]. На його будівництво було виділено 34,5 тисячі рублів із Товариства Південноросійської кам'яновугільної промисловості, яким в основному володів Поляков. За перші три роки існування даного училища було виділено 67 тисяч рублів. Син С. Полякова, Д. Поляков, також займався доброчинністю. Він був головою Товариства ремісничої та сільськогосподарської праці серед євреїв в Росії (ОРТ) [25, с. 74].

У С. Полякова також були два брати – Яків та Лазар, які, як і їхній брат, займалися благодійністю. Яків та Лазар Полякові відзначилися як власники торгових будинків, які займалися банківськими операціями. Я. Поляков відкрив у своєму маєтку на березі Азовського моря рятувальну станцію для Товариства надання допомоги на водах; протягом 22 років утримував за свій рахунок православного священника із сільської церкви, яка знаходилася на території його маєтку; відкрив безоплатну школу для сільських дітей; був головою Таганрозького управління Товариства Червоного Хреста [88, с. 192]. Я. Поляков одним із перших у своєму володінні в Краснополі облаштував добре обладнанні вугільні шахти, відправляв за свій рахунок інженерів на навчання за кордон [38, с. 157]. Завдяки підкупу преси Я.Поляков відводив увагу від краху власних банків, в які люди вкладали кошти, а тим часом преса писали лише про його доброчинну діяльність, описувала його лише з позитивної точки зору, хоча через крах банку Я.Полякова економічно постраждало багато людей.

Як і старші брати, Л. Поляков також широко займався благодійністю. Він був почесним членом Рязанського губернського будинку піклування за дітьми, Арбатського відділу піклування за бідними у Москві та членом багатьох інших товариств. У 1874 році за пожертвування дитячим притулком він був нагороджений орденом Святого Станіслава 2-го ступеня [88, с. 194]. Більше сорока років був у складі Імператорського Людинолюбного

товариства та Ради Піклування за дитячими притулками. На його пожертвування (640 тисяч рублів) було засновано Новочеркаське отаманське технічне училище [38, с. 157]. Л. Поляков забезпечував діяльність Московського музею витончених мистецтв Імператора Олександра III. Також він був головою Московської єврейської громади та багатьох інших благодійних установ Москви. У певній мірі на його кошти була побудована, а згодом діяла Московська хоральна синагога і навчальні заклади при ній [25, с. 75].

У 1913 році Л. Поляков подав прохання отримати баронський титул (який мав Г. Гінцбург) за свої заслуги перед державою: укріплення інтересів Росії в Персії, розвиток російської промисловості та торгівлі, а також за свою широку благодійну та громадську діяльність [88, с. 193]. Однак надання титулу він так і не дочекався, померши останнім із своїх впливових братів. Наступні покоління Полякових не маючи влади та великих статків, не змогли отримати такий бажаний титул.

З цього всього можна зробити висновок, що в переважній більшості благодійність для Полякових була способом отримання позитивного іміджу, титулів та нагород. Часто бізнес, доброчинність та позитивна репутація складає єдине невід'ємне ціле.

Іншими відомими єврейськими благодійниками були представники родини Бродських, які зробили значний внесок у розвиток економіки Російської імперії та окремих її міст (більшій мірі мається на увазі Київ). Неодмінним здобутком їхньої родини звичайно був і є результат їхньої доброчинної діяльності. Відомий представник роду І. Бродський прославився як цукрозаводчик та меценат. 1855 роком датується його перша благодійна справа. У Златопіллі (нині Кіровоградська область) його коштом був заснований притулок для старих людей. На утримання закладу І. Бродський жертвує маєтком у Бобринецькому повіті. Перебравшись з Одеси у Київ, родина Бродських продовжує традицію доброчинності. У 1855 році коштами І. Бродського у Києві будується єврейська лікарня на 100 ліжок [64, с. 204 –

225]. Всі послуги в ній були безкоштовними завдяки відсоткам із недоторканого капіталу, виділеного Бродським. На будівництво, обладнання та утримання ремісничого училища для дітей із бідних родин І. Бродський виділив більше 40 тисяч рублів [62, с. 104]. Саме йому належить відома цитата: «Я даю не тому, що мені хочеться давати, а тому, що я розумію, що треба і необхідно давати» [38, с. 68]. Аналізуючи вислів, можна зробити висновок, що єврейські підприємців не чекали, коли зникнуть проблеми соціальних розбіжностей, а брали справу до своїх рук та вирішували її самостійно.

На відмінну від інших меценатів Російської імперії, І. Бродський жертвував кошти не лише представникам свого віросповідання, але й представникам інших конфесій. Двоє його синів Лазар та Лев продовжили благодійництво батька. Саме Л. Бродського називали «цукровим королем» Києва, йому належить ініціатива створення рафінадного, цукрового синдикатів та Всеросійського товариства цукро заводчиків [64, с. 206]. Окрім надання великої кількості робочих місць, Л. Бродський вкладав кошти і в розвиток інфраструктури Києва. Його проектом було «Друге Пароплавне товариство по Дніпру та його притоках», йому належало 2/3 капіталу в Київському товаристві міської залізниці (трамвай) [54, с. 98]. Мав він частку у 26 голосів і в компанії, створеній для влаштування та експлуатації електричного освітлення, вкладав гроші і в побудову газової мережі, каналізації тощо.

Слід звернути увагу, що доброчинність Л. Бродського часто була багатовекторною. Благодійні кошти Бродський вкладав у соціально-економічні проекти, які привносили у життя людей покращення. Як і його батько І. Бродський, він не шкодував коштів на те, на що вважав за необхідне пожертвувати, та не зважав на релігійну та національну приналежність отримувачів благодійності. Наприклад, ось якими словами супроводжувалося призначення стипендії імені Л. Бродського на медичному факультеті Університету Святого Володимира: «Стипендіатом може бути кожний

студент медичного факультету без урахування віросповідання та національності» [38, с. 69]. За це його критикували єдиновірці, адже траплялося, що Бродський давав значні кошти на не єврейські благодійні проекти, а в результаті його ім'я навіть не згадувалося. Критикували і за саму добродійну діяльність, в результаті якої Л. Бродський отримував престиж та схвалення влади. З цим твердженням єврейської спільноти тяжко не погодитися, адже в значній мірі це так і було. Наприклад, з нагоди півстолітньої річниці існування університету Святого Володимира у 1884 році Бродським було подаровано даному закладу 50 тисяч рублів [54, с. 99]. Однак в університеті вирішили, що це недостатня сума для згадки єврейського мецената на урочистостях, присвячених ювілею вищого навчального закладу.

Л. Бродський надавав кошти на будівництво чи заснування різного виду закладів. Однак, безумовно, найвагоміший вклад він зробив у функціонування закладів охорони здоров'я. В цьому контексті слід згадати лікарню Товариства надання допомоги хворим дітям на вулиці Бульварно-Кудрявській (1898), Університетську клініку на Бібіковському бульварі (1888-1900), лікарню для хронічно хворих дітей на Парковій дорозі, протитуберкульозний санаторій у Пущі-Водиці, пологове відділення при гінекологічній клініці університету Святого Володимира [64, с. 220-222].

Окремо слід згадати пожертвування Л. Бродського на будівництво київського Бактеріологічного інституту, який займався виготовленням протидифтерійної сироватки [64, с. 217-218]. Тут зійшлися можливість та прагнення Л. Бродського допомогти та розуміння потреби в допомозі для науки в справі боротьби з інфекційними хворобами. Спочатку отриманням сироватки займалася бактеріологічна станція при Університеті Святого Володимира. Після успіхів у розробці сироватки, було вирішено відкрити окремий інститут. Основну суму на будівництво, а саме 132 тисячі рублів, надав Л. Бродський. Також на його кошти було виготовлено більше 12 тисяч доз сироватки [38, с. 73].

Знаковою подією для єврейської громади Києва було спорудження синагоги. Будувалася вона також на власні кошти Л. Бродського [65, с. 172]. А синагога як відомо це не просто місце для моління, для євреїв це місце зустрічі громади та збереження традицій в умовах вигнання та відсутності власної держави. Те, що побудова синагоги була важливою подією, свідчать декілька фактів. З 1870-х років євреї Києва неодноразово зверталися за дозволом побудувати синагогу, однак щоразу отримували відмову [65, с. 171]. Причиною цьому був закон, який не дозволяв мешкати євреям у великих містах, в тому числі і в Києві (винятки складала заможні купці першої гільдії). На ділі євреї, оминаючи закон, знаходили шляхи проживання у місті. За сприяння Л. Бродського євреї міста отримали дозвіл на спорудження синагоги. Вже через чотири роки відбулося урочисте освячення синагоги (24 серпня 1989 року), яку у народі, як данину внеску родини Бродських у розвиток міста, назвали «синагога Бродського» [65, с. 173].

Найбільш знаковою для Києва стала побудова критого Бессарабського ринку, який будувався завдяки заповітному бажанню Л. Бродського. Згідно заповіту підприємця на спорудження було виділено 500 тисяч рублів [64, с. 230-233]. Хоча було й побажання Л. Бродського, щоб 4,5% зазначеної суми витрачалися на користь кількох заснованих ним єврейських благодійних закладів. Влада Києва не погодилася на такі умови, але оскільки кошти на спорудження ринку міська влада таки хотіла отримати, то компроміс був врешті-решт знайдений. Так було вирішено, що цінні папери (облігації цільової 64-річної позики для побудови ринку) мало емітувати місто. Папери на пільгових умовах викупили душоприказники Бродського, а місто отримало живі гроші [38, с. 74]. Однак, родину Бродських, незважаючи на кількість добродійності зробленої ними, завжди сприймали як чужих, сприймали як таких з якими можна домовитися.

Інвестування в соціальну структуру своїх робітників теж в якійсь мірі можна назвати добродійністю. На заводах, що належали Л. Бродському, працювало більше 10 тисяч осіб, багато з них по декілька років [54, с. 97].

Тому, піклуючись як про швидке виробництво продукції, так і про робітників, на кошти Бродського поруч із підприємствами споруджувалися лікарні та школи, а робочим видавали гроші для оплати житла та купівлі палива. Енергійність та успішність Л. Бродського допомогла йому здобути авторитет та повагу, з ним радилися, йому надавали звання радника комерції та нагороджували різними відзнаками як імперськими, так і іноземними.

Л. Бродський, на противагу від братів, не був таким талановитим підприємцем, але добродійністю займався не менше. У 1912 році він став головою Єврейського еміграційного товариства, діяльність якого була спрямована на допомогу євреям виїхати за кордон у зв'язку з посилення антисемітизму, російського шовінізму та через збільшення кількості погромів [107, р. 317]. Окрім цього, разом з братом Л. Бродський надавав кошти на спорудження сучасних будинків Національного художнього музею, Театру оперети, Подільської жіночої гімназії та багато іншого [107, р. 222, 229]. Започаткував він і власні проекти: 1899 року звів два будинки, купецьку молитовню; пожертвував 60 тисяч рублів лікарні Товариства надання допомоги хворим дітям і 50 тисяч дитячій лікарні на нинішній Парковій алеї; 100 тисяч рублів дав на функціонування комерційного інституту в Києві, патроном якого був перші роки його існування [54, с. 194].

Окремо слід згадати про заснування Київського політехнічного інституту за сприянням братів Бродських. 25 листопада 1896 року в будинку Л. Бродського зібралися підприємці, інженери, представники міської влади, адміністрація Південно-Західної залізниці, професори університету із метою обговорення необхідності заснування у місті інституту, який готував би професійних спеціалістів у певній галузі [95, с. 61]. Після дискусії було вирішено заснувати у Києві Політехнічний інститут із механічним, інженерним, хімічним та агрономічним відділом. Організацією збору коштів займався Л. Бродський. Станом на серпень 1898 року для будівництва інституту було зібрано більше мільйона рублів. З них Л. Бродський пожертвував 100 тисяч рублів [64, с. 221-222]. Усього Київську політехніку

спонсорували 84 фундатори – як організації, так і приватні особи. Після того як було зібрано мільйон рублів, уряд дозволив будівництво політехніки. За час зведення корпусів було витрачено понад три мільйони рублів (решту коштів за будівництво сплатила держава) [95, с. 64-65]. 31 серпня 1898 року інститут розпочав свою роботу в орендованому приміщенні вже з іменними стипендіями. Так, тільки брати Бродські на створення стипендії виділили по 18 тисяч рублів [38, с. 78-79]. Особливої уваги заслуговує форма вдячності керівництва Київської політехніки за внесок підприємців єврейського походження у будівництво навчального закладу. У той час, як кількість студентів-євреїв була предметом постійних конфліктів із владою, адміністрація Київського політехнічного інституту ретельно захищала своє право навчати стільки євреїв, скільки вважали за необхідне.

Благодійність для цукро заводчиків Бродських була цінною не лише сама по собі, але й стала елементом стратегії інтеграції євреїв у переважній більшості антисемітське середовище. Ця стратегія включала в себе доведення лояльності (для отримання державних замовлень на цукор) і допомогу іншим євреям інтегруватися у суспільне життя Києва. Добродійність для братів Бродських також була способом отримати позитивну репутацію.

Разом із релігійними переконаннями, прагнення змінити світ на краще (а саме зменшити бідність та голод, привнести нові якісні зміни у життя людей) – основні причини, чому заможні євреї вкладали кошти та сили у добродійність. Іноді євреї, якими рухала така ідея, не вимагали і не очікували нічого взамін, іноді це була частина їхньої справи (наприклад, отримували від держави концесії на розвиток того чи іншого об'єкта).

Д. Марголіну належали великі товариства пароплавання по Дніпру. Він зробив свій внесок у створення міських інфраструктурних проектів. Так на бенкеті на честь 40-річчя комерційної діяльності Марголіна міський голова І. Д'яков зазначив, що у Києві навряд чи знайдеться комерційне підприємство чи благодійне починання, у яке Марголін не інвестував би час, гроші чи ідею [38, с. 167]. З цим важко не погодитися. У грудні 1890 року на

правах гласного депутата міської думи Д. Марголін вносить пропозицію заснувати Товариство київської міської залізниці (мається на увазі створення трамвайних шляхів) [64, с. 96]. Він всю відповідальність за керування товариством взяв на себе. У результаті за півтора року було побудовано 11 кілометрів шляхів для восьми вагонів, поєднаних по два. А вже 1892 року міський електричний трамвай розпочав свою роботу [107, р. 121]. Цей день став символом розвитку та перспективи міста, а також став святом для всіх киян, адже саме Київ отримав трамвай другим у Європі. Цікаво, що у день відкриття Д. Марголін висунув ідею побудувати трамвайні лінії на Деміївку та до Володимирського кадетського корпусу [72, с. 83]. З першим завданням він впорався за декілька місяців, а от з другим мав довгу затяжку у чотири роки. Виникла вона у результаті нерозуміння міської влади: навіщо витратити кошти на будівництво трамвайної інфраструктури, якщо є коні. З роками ми можемо побачити, що у Києві вже не має ні тодішньої міської влади, ні ініціатора створення трамваю, а мережа міського електричного трамваю до сьогодні збережена.

Ще один важливий інфраструктурний проект, що також не обійшовся без Д. Марголіна, це водогін. Єврейський підприємець виступав головою відповідного комерційного товариства. Саме від Д. Марголіна залежало, коли, який район міста отримає цей цивілізаційний привілей. Він вкладав кошти також і в освітній розвиток міста. Як меценат фінансово підтримував діяльність низки освітніх закладів, був почесним членом попечительської ради відкритого 1896 року за його безпосередньої участі Київського комерційного училища [107, р. 232]. Також йому належить авторство збірника правил приймання та програм усіх вищих та середніх спеціалізованих жіночих навчальних закладів імперії.

Доброчинність у другій половині XIX – початку XX століття для заможних православних була справою доброго тону та інвестицією, для заможних євреїв, у більшості, це був спосіб виживання у імперії. Д. Марголін не виходив за ці межі. Так, він спонсорував Товариство порятунку на воді,

підтримував сиротинці, безкоштовно надавав трамвай для проведення екскурсій містом для гімназистів й школярів, був готовий надати пароплав для різного роду заходів. Однак найбільшої критики зі сторони єврейської громади він отримав за спорудження церкви на Трухановому острові в Києві. Справа в тому, що у 1908-1909 роках на острові за кошти Марголіна у розмірі 30 тисяч рублів будується двокласне училище, а в 1913 році добудовується ремісниче відділення і православна церква імені святої Єлизавети [38, с. 170]. Варто згадати, що у той період відбувалося зростання антисемітизму в Російській імперії. Побудований комплекс Марголін передав у відділення Київського благодійного товариства Відомства закладів імператриці Марії [38, с. 171]. Це рішення Д. Марголін використав як вдалий перспективний іміджевий хід.

Д. Марголін очолював єврейську громаду Києва. Будуючи православну церкву, у фокусі своєї уваги він все ж мав потреби власного народу. Зазвичай у добродійних починаннях він діяв разом із братами Бродськими. Так, наприклад, у вересні 1905 року Д. Марголін разом із Л. Бродським звернувся до генерал-губернатора з проханням скасувати податок на кошерне м'ясо у Києві. У 1905-1907 роках, у часи погромів та жорстких обмежень щодо євреїв, Д. Марголін неодноразово звертався до влади Києва та губернії з проханням надати євреям рівні права з православними, зняти квоти на кількість євреїв у закладах освіти, скасувати смугу осілості та багато інших вимог. Д. Марголін також був у складі комісії з розслідування обставин єврейського погрому, що стався у жовтні 1905 року в Києві [107, р. 122-128].

Він відзначився не просто як меценат, але й як сміливий активний громадський діяч, що у непрості часи революції 1905 року у розпал антисемітизму відстоював права свого народу. Відомий випадок, коли київський поліцмейстер Цехівський вигукнув із балкона міської думи на Хрещатику «Бий жидів!». Кажуть, що Д. Марголін дав йому дзвінкого ляпаса. Цехівський у свою чергу схопився за шаблю, а Марголін – за револьвера, і водночас собою його закрили колеги-депутати. У результаті

розслідування кілька десятків поліцейських як рядових, так і офіцерів, включно з Цехівським, було віддано під суд [38, с. 171-172].

Д. Марголін також був заступником голови Центрального Комітету із надання допомоги постраждалим від погромів, що був створений 17 листопада 1905 року в Києві. Разом із сином А. Марголіним він створив адвокатську контору, яка займалася виключно витребуванням матеріальної компенсації за заподіяні євреям збитки під час погромів [107, р. 131]. Компенсацію вимагали від безпосередніх виконавців кримінальних злочинів та від страхових компаній. Тільки за півтора роки діяльності в усі судові інстанції адвокатською конторою було направлено більше 850 позовів про стягнення відшкодування матеріальних та моральних збитків із начальників поліцейських ділянок, керівників міських та районних управ, які допустили проведення таких антисемітських діянь, як: вбивства, зґвалтування, насильство, грабежі та знищення майна, підпали та руйнування будинків, квартир, магазинів і дрібних підприємств.

Після всіх потрясінь 1905-1906 років Д. Марголін продовжував вкладати кошти у благодійність. На Подолі він відкрив у 1911 році чотирикласне училище (талмуд-тору) для понад 420 учнів та синагогу для ремісників [64, с. 221, 348]. Також він був активним членом київського комітету, що опікувався науковими єврейськими виданнями. Саме за сприяння цього комітету світ побачила багатотомна «Єврейська енциклопедія».

Таким чином, до мотивів добродійної діяльності можна віднести: релігійні переконання; бажання змінити світ на краще; особисте відчуття, що так необхідно; фінансова та репутаційна вигода. Часто ці причини проявлялися в комплексі. Такі заможні євреї, як родини Гінцбургів чи Бродських, знаходилися також під певним соціально-громадським тиском. Вони мали потенційну можливість бути засудженими громадою у разі не надання допомоги потребувачим або будь-якого іншого вкладу у спільний проект громади. Іноді благодійність носила показовий характер (у випадку з

сім'єю Полякових), тобто мала за мету відволікти увагу громадськості від нечесного чи провального бізнесу. Однак, які б не були мотивації займатися благодійністю, заможні представники єврейства у певній мірі поліпшили життя єврейського населення у Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX століття та здійснили неоціненний вклад у розвиток культури, освіти, інфраструктури міст та в інші сфери життя не лише євреїв, але й представників інших народностей та віросповідань.

Висновки

Доброчинність – прояв співчуття до ближнього у вигляді матеріальної або моральної підтримки. Дане поняття одне із головних серед законів іудаїзму. У Талмуді доброчинність позначається словом цдака, що означає «праведність» або «справедливість». Турбота про бідного чи хворого регламентувалася і описувалася єврейським релігійним законом – Галахою. Істинно благочестиві євреї завжди намагалися допомогти нужденному таємно. На думку євреїв, найбільшу цінність допомога (навіть якщо вона була невеликою) мала тоді, якщо вона була щирою. Євреї були переконані, що важливіше було бажання допомогти ближньому, аніж власне допомога.

Поняття «гмілус-хаседім» (добрі справи) значно ширше – це будь-яка безкорислива допомога, окрім матеріальної. В той час як цдакою вважається роздача бідним грошей або збір приданого нареченій із бідної сім'ї, то гмілус-хаседім – це піклування про хворих, підтримка учнів чи студентів, організація похорон, допомога у викупі з полону, збір одягу для бідних, роздача їжі голодним, допомога літнім людям та багато чого іншого.

Крім релігійних переконань, до основних мотивів єврейської доброчинної діяльності можна віднести: бажання змінити світ на краще; особисте відчуття, що так необхідно; фінансова та репутаційна вигода. Часто ці причини проявлялися в комплексі. Доброчинність у другій половині XIX – початку XX століття для православних була справою доброго тону, для євреїв, у більшості, це був спосіб виживання в імперії.

У Російської імперії єврейська благодійність до кінця XIX століття була тісно пов'язана із громадою. Коробковий збір, який зазвичай збирався при синагогах та молитовних будинках, був внутрішньо-громадським податком за вживання кошерного м'яса. Цей збір призначався на громадські потреби євреїв, на заснування та утримання училищ, на допомогу євреям, що стали землеробами, на об'єкти громадського піклування та благодійність.

Наприкінці XVIII століття, у Російській імперії головним призначенням коробкового збору стало погашення кагальних боргів. Однак поступово російська влада у першій половині XIX століття перетворила коробковий збір у безпосереднє джерело виплати державних повинностей. Після ліквідації кагалів у 1844 році було видано нове положення про коробковий збір і діяло воно до кінця існування імперії. Згідно із цим положенням коробковий збір належить єврейській громаді, однак в першу чергу повинен йти на виплату державного боргу та боргів громади, а вже згодом на утримання єврейських шкіл, лікарень та загалом на різні благодійні потреби. Поступово імперська влада дійшла висновку, що єврейські добродійні об'єднання повинні знаходитися у веденні керівництва синагоги.

В останній третині XIX століття, по мірі зростання єврейської громадської активності, відбувалося погіршення економічного становища євреїв. Це було пов'язано із серією погромів по всій імперії, із складанням «Тимчасових правил» 1882 року, що значно обмежували право проживання та володіння майном для євреїв. Згідно зібраних даних Єврейського колонізаційного товариства в 1898 році частка нужденних євреїв складала від 25 до 37 % із загальної кількості єврейського населення смуги осілості. Водночас зросла кількість єврейських благодійних об'єднань, які все ще були тісно пов'язані з громадою, головним джерелом існування яких залишався коробковий збір. Однак у діяльності єврейських добродійних товариств з'явилося чимало нового. Наприклад, основну увагу стали приділяти не догляду за хворими, а на побудову постійно діючих лікарень, аптек. За даними Єврейського колонізаційного товариства станом на 1898 рік на території 25 губерній смуги осілості та Королівства Польського офіційно діяло 1984 добродійних об'єднань та організацій, найбільша кількість яких розміщувалася у Північно-Західному краї.

Система єврейської добродійності, яка існувала до розпаду Російської імперії, склалася після ухвалення у 1897 році «Примірного статуту товариства допомоги бідним». До кінця 1900-х років у кожному місті чи

містечку, де проживали євреї, існували благодійні товариства у відповідності з «Примірним статутом».

У Санкт-Петербурзі у другій половині XIX століття засновувалися та розміщувалися центральні відділи більшості авторитетних та найрезультативніших єврейських благодійних організацій, які мали розгалужену систему відділів по всій Російській імперії. Єврейська громада столиці була прогресивною та прагнула до якісних змін. Чи не найстаріше велике єврейське благодійне об'єднання – Товариство поширення просвіти серед євреїв Росії, яке засноване 1863 року у Петербурзі. Ідея організації центру для поширення та розвитку освіти серед євреїв, поширення російської мови та залучення євреїв до російської культури виникла серед заможних фінансистів та підприємців єврейського походження на початку 60-х років XIX століття. Ініціатором створення товариства став банкір Е. Гінцбург. Метою товариства мало стати створення нової системи єврейського навчання, яке б об'єднувало світську освіту із традиційною єврейською освітою. У мету товариства входило поширення виданих ними ж книг про єврейську культуру та історію; фінансування наукових досліджень в області іудаїки, яке згодом використовувалося як база до єврейських підручників; надання допомоги бідним євреям-студентам; поширення світських знань серед євреїв; розроблення навчальних планів для єврейських шкіл. Внесок, здійснений Товариством поширення просвіти, полягав у тому, що товариство та його відділи по всій імперії надали можливість вчити як загальноосвітні предмети, так й іврит, який являвся невід'ємною частиною єврейського самоусвідомлення. Наслідком діяльності Товариства стало те, що частина молодих євреїв під впливом світської освіти відмовлялася від будь-яких зв'язків із єврейською культурою.

Товариство поширення просвіти серед євреїв мало десятки відділень по всій Російській імперії, однак керівництво все ж знаходилося у столиці. Відділення були в Одесі, Москві, Єкатеринославі, Ковні та інших містах. Товариство поширення просвіти займалося проблемами не лише освіти, а й

здоров'я єврейських дітей. Для оздоровлення дітей деякі відділення Товариства поширення просвіти між євреями, наприклад, Одеське, Ризьке, Санкт-Петербурзьке та Бакинське, влаштовувало літні табори.

Разом з Товариством поширення просвіти одним із найстаріших єврейських об'єднань було Товариство ремісничої та сільськогосподарської праці євреїв Росії, гасло якого проявлялося із тодішнього становища євреїв імперії – «від торгівлі та посередництва до ремесла та сільського господарства».

У другій половині XIX століття була відсутня організована допомога єврейським робітникам зі сторони держави або громадських структур, тому почали виникати професійні організації взаємодопомоги, а однією з дієвих організацій стали товариства прикажчиків. Завданнями таких товариств було надання матеріальної допомоги у вигляді безвідсоткових кредитів (у випадку хвороби та втрати годувальника сім'ї матеріальна допомога надавалася без повернення), видачі пенсій, оплати навчання у початкових та середніх навчальних закладах освіти сиротам та бідним, працевлаштування безробітних членів товариства.

Після погромів 1880-х років відбулася переоцінка цінностей у середовищі єврейської інтелігенції, дедалі популярнішими стали палестинфільські та сіоністські ідеї. Одеса стала одним із центрів палестинфільського руху, а в лютому 1890 року тут було створено Одеський (Палестинський) Комітет, що став єдиною офіційно зареєстрованою у Російській імперії організацією сіоністичного характеру. Основним завданням палестинфільського руху була організація переселення євреїв на їх історичну батьківщину і подальше їх облаштування там шляхом розвитку сільського господарства, ремісництва, будівництва нових і підтримка старих єврейських поселень на території Османської імперії. Окремим товариством, що займалося еміграцією євреїв, було Єврейське колонізаційне товариство, відділення якого відкрилося у Санкт-Петербурзі в 1893 році, а очолив його барон Г. Гінцбург. Метою колонізаційного товариства було безпечне

вивезення впродовж 25 років трьох з чверттю мільйонів євреїв з Російської імперії. Товариство також займалося професійною підготовкою та навчанням євреїв.

Іншими поширеними формами єврейської благодійності були Товариства допомоги бідним євреям, при яких зазвичай діяли дешеві заклади харчування та мікви. Такі товариства надавали пенсії старим, хворим та калікам, забезпечували кошерною їжею хворих, а також допомагали повернутися додому мандруючим євреям. У мету єврейської доброчинності також входило надання кращих умов життя та догляд за хворими чи старими. Саме для цього відкривалися богадільні, де проживали інваліди, жертви погромів, безпритульні, старі немічні люди, що не мали засобів для існування. Сирітські притулки були досить поширеними та організованими єврейськими закладами в Російській імперії. Діяли вони легально на благодійні кошти та були досить корисними, адже виконували освітню та виховну функцію.

Єврейська доброчинність позначилася і на організаціях, заснованих не лише повністю євреями і не лише повністю для євреїв. Однією з таких організацій було Російське товариство захисту жінок, основною метою якого стала боротьба з проституцією. При ньому у 1905 році було утворено окремий відділ допомоги єврейським дівчатам. Організаторами товариства був розроблений перспективний план роботи, який передбачав заходи по запобіганню залучення дівчат та жінок у проституцію, а також певні дії по поверненню «згубних» жінок до чесної праці шляхом морально-етичної бесіди.

У 1907 році за сприянням єврейських громадських діячів, підприємців родини Гінцбургів у Санкт-Петербурзі було започатковано вищу школу єврейських знань – «Курси сходознавства», де могли навчатися євреї різного статку. Засновники навчального закладу поставили на меті створити інтелігентні особистості серед єврейства, які б відповідали духовним і науковим потребам євреїв Російської імперії та служили б інтересам

єврейства в якості громадського рабина або вчителя, який сприяв би збереженню традицій минулого. Хоч цей невеликий приватний вищий навчальний заклад, який існував на кошти сім'ї Гінцбургів та інших меценатів, проіснував недовго, однак здійснив вагомий просвітницький внесок у розвиток єврейського громадського життя імперії.

Єврейські лікарні були зазвичай у містах і засновувалися завдяки великим внескам меценатів. Єврейські лікарні мали свої власні приміщення і працювали завдяки коробковому збору. Іншим джерелом прибутку для лікарень були внески від почесних членів. За статутами в лікарню могли звертатися всі місцеві євреї, а при наявності вільних місць та часу у лікарів – до закладу могли звертатися і не євреї та не місцеві жителі. Найбільші єврейські лікарні знаходилися у Варшаві, Києві, Одесі, Лодзі, Бердичеві, це пояснюється тим, що саме тут були найбільші осередки єврейського населення.

Вкрай важливою для євреїв благодійною організацією було Товариство охорони здоров'я єврейського населення, засноване в 1912 році у Санкт-Петербурзі єврейськими лікарями та громадськими діячами. Офіційною метою діяльності товариства згідно з статутом було: «...вивчення санітарно-гігієнічних умов життя євреїв, поширювати серед них правильні гігієнічні відомості, сприяти науковій постановці громадсько-лікарської справи, і взагалі сприяти збереженню здоров'я єврейського населення». На початку Першої світової війни завдання Товариства охорони здоров'я дещо змінюються. На перший план постає проблема допомоги постраждалим в результаті війни та погромів. У 1916 р. Товариство охорони здоров'я єврейського населення являло собою громадську організацію з великим впливом на всі сфери життя євреїв, із розгалуженою системою закладів на всій території Російської імперії від фронту на заході до Сибіру на сході.

У жовні 1914 року було легалізовано Єврейський комітет допомоги жертв війни, який надавав медичну, продовольчу, речову, юридичну та іншу необхідну допомогу біженцям. Єврейський комітет допомоги співпрацював

із іншими єврейськими благодійними товариствами по всій Російській імперії.

Створення єврейських благодійних товариств у невеликих містах та містечках проходило пізніше, ніж у великих містах. Це можна пояснити консерватизмом місцевих військових губернаторів, які не бажали обтяжувати себе складною процедурою дозволу через відповідний департамент Міністерства внутрішніх справ. У кожному місті, де була єврейська громада, засновувалися та діяли товариства з подібною метою, функціями та способами діяльності. Всюди були товариства виховання сиріт та будинки для їхнього проживання, працювали богадільні або притулки для безхатків чи хворих, здійснювалася допомога старим та бідним, влаштовувалися дешеві їдальні, роздавалися одяг, їжа, паливо та гроші, відбувалася ліквідація наслідків погромів, надавалися безвідсоткові позики та багато іншої добродійної діяльності.

Бурхливий розвиток різного виду єврейської благодійності у другій половині XIX – початку XX століття свідчить про здібність єврейського народу до взаємодопомоги, консолідації та солідарності у часи вирішення гострих соціальних проблем. Фактично єврейські благодійні товариства у Російській імперії були досить активними та суттєво полегшували життя євреїв в умовах революцій, війни та погромів.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. № 3195. Сентябрь 26 (1929). Высочайшее утверждение мнение Государственного Совета. О правилах, по коим следует поступать с Евреями, принимавшими Христианскую веру, когда никакое Христианское общество на приписку их в свое сословие не изъявит согласия // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том 4 (1829). Санкт-Петербург: Типография II Собственной Отделения Его Императорского Высочества Канцелярии, 1830. С. 683. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php (Дата звернення, 06.12.2021).
2. № 32. Ведомость городской управы в хозяйственный Департамент министерства внутренних дел об еврейских благотворительных заведениях в г. Николаеве. 4 апреля 1886 г. // Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов. Том 1 / Составители Левченко Л., Огорокова Л., Серединский А., Явланова М. Николаев: Атолл, 2004. С. 125-126.
3. № 334. Май 12(1826). О ревизии книг Еврейских коробочных сборов // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том 1 (12 декабря 1825 – 1826). Санкт-Петербург: Типография II Собственной Отделения Его Императорского Высочества Канцелярии, 1830. С. 457. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php (Дата звернення, 06.12.2021).
4. № 35. Сведение Николаевской городской управы о синагогах и еврейских молитвенных домах в г. Николаеве. 8 марта 1892 г. // Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов. Том 1 / Составители Левченко Л., Огорокова Л., Серединский А., Явланова М. Николаев: Атолл, 2004. С. 132 – 135.

5. № 407. Октября 25. Высочайшее утвержденное положение о коробочном сборе с Евреев // Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев, от Уложения царя Алексея Михайловича до настоящего времени, от 1649-1873г.: Извлечение из полных собраний законов Российской империи / составитель В. Леванда. Санкт-Петербург: Типография К. В. Трубникова, 1874. С. 480. URL: <https://www.prilib.ru/item/437967> (Дата звернення, 06.12.2021).
6. № 41. Инструкция для комитета по заведованию еврейской дешовой столовой в г. Николаеве. 23 июля 1894 г. // Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов. Том 1 / Составители Левченко Л., Огорокова Л., Серединский А., Явланова М. Николаев: Атолл, 2004. С. 145 – 146.
7. № 47. Прошение Николаевского городского раввина в городскую управу о разрешении сбора пожертвований для содержания еврейской богадельни. 23 августа 1901 г. // Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов. Том 1 / Составители Левченко Л., Огорокова Л., Серединский А., Явланова М. Николаев: Атолл, 2004. С. 159 – 160.
8. № 8. Предписание военного губернатора духовному правлению при Николаевской синагоге о взятии в свое ведение еврейского кладбища. 23 июня 1877 г. // Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов. Том 1 / Составители Левченко Л., Огорокова Л., Серединский А., Явланова М. Николаев: Атолл, 2004. С. 60 - 61.
9. № 834. Мая 3. Высочайшее утвержденное положение Комитета Министров. О приведение в действие Временных Правил о евреях // Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Том 2 (1882). Санкт-Петербург: Типография II Собственной Отделения Его Императорского Высочества Канцелярии, 1886. С. 181. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php (Дата звернення, 06.12.2021).

10. Вірш 8. Розділ 15. Второзаконня. Старий заповіт // Святе письмо / Переклад Хоменко І. Київ: Місіонер, Українське біблійне товариство, Свічадо, 2007. С. 207.
11. Высочайше утверждение 19 декабря 1844 года // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том 19. Отделение первое, 1844. Санкт-Петербург: Типография II Собственной Отделения Его Императорского Высочества Канцелярии, 1845. С. 887-890. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/coll.php?part=480 (Дата звернення, 06.12.2021).
12. Высочайше утвержденное 9 декабря 1804 года Положение. О устройстве Евреев // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. Том 28. Санкт-Петербург: Типография II Собственной Отделения Его Императорского Высочества Канцелярии, 1830. С. 731-737. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/206-t-28-1804-1805-21112-21982-1830> (Дата звернення, 06.12.2021).
13. Высочайшее утвержденное 13 апреля 1835 года. Положение о евреях // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том 10. Отделение первое. 1835. Санкт-Петербург: Типография II Собственной Отделения Его Императорского Высочества Канцелярии, 1836. С. 308-311, 316-318. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/coll.php?part=365 (Дата звернення, 06.12.2021).
14. Высочайшее утвержденное положение об учреждениях мелкого кредита. 1 июня 1895 год // Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Том 15. 1895. Санкт-Петербург: Типография II Собственной Отделения Его Императорского Высочества Канцелярии, 1899. С. 354-355. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php (Дата звернення, 06.12.2021).
15. Галаха. Мишна Пеа [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://toldot.ru/articles/articles_29990.html. (Дата звернення, 06.12.2021).
16. О временных правилах об обществах и союзах: Именной Высочайший указ 4 марта 1906 г. // П. А. Столыпин: Программа реформ: документы

- и материалы: в 2 томах. Том 1. Москва: РОССПЭН, 2011. С. 78-88.
URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/8413-o-vremennyh-pravilah-ob-obschestvah-i-soyuzah> (Дата звернення, 06.12.2021).
17. Одобренный Государственным Совѣтомъ и Государственной Думой и Высоч. Утвержд. 30 августа 1915 г. Закон об обеспечении нужд беженцев // Левин С. Важнейшие законы, указы и распоряжения военного времени. Том 2. Апрель – декабрь 1915. Петроград: Издание Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова, Комиссионера Государственная Типография, 1916. С. 305 – 312. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/11291-t-2-aprel-dekabr-1915-g-1916> (Дата звернення, 06.12.2021).
18. Поляков Лазарь Соломонович // Список гражданским чинам четвертого класса. Исправлен по 1-е сентября 1906 года. Санкт-Петербург: Издание инспекторского отдела Собственной Его Императорского Величества канцелярии. Сенатская типография, 1906. С. 60. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003599546#?page=72> (Дата звернення, 06.12.2021).
19. Приложение 11. Медико-санитарный очерк г. Николаева. Врач В.М. Маркелов // Щукин В., Павлюк А. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII – начало XX вв.). Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2009. С. 318 – 320.
20. Приложение 14. Николаевская комиссия по раздаче пособий бедным евреям (по данным за 1901 г.). // Щукин В., Павлюк А. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII – начало XX вв.). Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2009. С. 323.
21. Состав Комитета Российского Общества защиты женщин на 1 ноября 1913 года // Российское общество защиты женщин в 1912 году (год тринадцатый). Отчет о деятельности общества. Санкт-Петербург: Тип. В. Безобравов и К, 1913. С. 3. URL:

- <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/14613#mode/inspect/page/1/zoom/4> (Дата звернення, 06.12.2021).
22. Список должностных лиц Отдѣления Россійскаго Общества защиты женщин // Россійское общество защиты женщин в 1912 году (год тринадцатый). Отчет о деятельности общества. Санкт-Петербург: Тип. В. Безобравов и К, 1913. С. 118. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/14613#mode/inspect/page/1/zoom/4> (Дата звернення, 06.12.2021).
23. Справа комісії «Товариства для поширення освіти між євреями в Росії» про утворення фонду імені барона О. Гінзбурга в Києві. (Про надходження сум). 28.03.1903 р. Київ // Відділ фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського., Ф. 321, Оп. 3, Од. зд. 2169. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/3623> (Дата звернення, 06.12.2021).
24. Указ Именной, состоявшийся в Верховном Тайном Совете 26 апреля 1727 года. О высылке жидов из России и наблюдении, дабы они не вывозили с собою золотых и серебряных Россійских денег // Полное собрание законов Россійской империи. Собрание первое. Том 7. Санкт-Петербург: Типография II Собственной Отделения Его Императорскаго Высочества Канцелярии, 1830. С. 728. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/185-t-7-1723-1727-4137-5219-1830> (Дата звернення, 06.12.2021).

Література

25. Ананьич Б. Банкирские дома в России 1860-1914 гг. очерк истории частного предпринимательства. Ленинград: Наука, 1991. 199 с.
26. Бейзер М. Евреи в Петербурге. Иерусалим: Библиотека-Алия, 1989. 320 с. URL:

- https://sinagoga.jeps.ru/Pdf/ob_obwine/beizer.evrei_v_peterburge.pdf (Дата звернення, 06.12.2021).
27. Белявская Н. Григорий Вейнштейн. Личность. Город. Время. Одесса: ФЛП Гринь Д. С., 2017. 268 с.
28. Биюшкина Н., Егоров В. Высочайше утверждённое положение о подчинении евреев в городах и уездах общему управлению с уничтожением еврейских кагалов от 19 декабря 1844 г. как важнейший источник регулирования самостоятельности еврейской общины // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2013. № 2 (1). С. 243-245.
29. Білоусова Л. Еміграція євреїв з Одеси в Аргентину наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць. 2020. № 29. С. 36 – 59.
30. Білоусова Л. Національні товариства в Одесі в ХІХ – на початку ХХ ст. // Український історичний журнал. 2017. №2. С. 46-63.
31. Бойчук Я. Громадські об'єднання етноменшин на українських землях у складі Російської імперії (1861 -1914 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2015. 273с.
32. Бойчук Я. Організаційні засади діяльності благодійних товариств етноменшин в Україні на початку ХХ ст. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки. 2014. №12. С. 8-19.
33. Бродовский И. Еврейская нищета в Одессе. Одесса: типография Гальперина и Швейцера, 1902. 50 с.
34. Бруханчик Е. Влияние евреев на становление и развитие кредитно-финансовой системы в белорусских губерниях (1861 -1914 гг.): подходы белорусской историографии постсоветского периода // Евреи в мировой истории, культуре и политике. Материалы научной конференции 26 апреля 2020 г. Санкт-Петербург, 2020. С. 254-262.

35. Будницкий О. Евзель Гинцбург: банкир, золотопромышленник, меценат. К 190-летию со дня рождения // Интернет-журнал ИЖС. 2002. URL: <https://web.archive.org/web/20071201090128/http://www.ijc.ru/memor42.html> (Дата звернення, 06.12.2021).
36. Будницкий О. Ростовщики имперского дворца // Коммерсантъ Деньги. 2002. №47. С. 103-108. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/353787> (Дата звернення, 06.12.2021).
37. Быстряков А. Евреи Екатеринослава-Днепропетровска (XVIII – начало XX вв.). Днепропетровск: Арт-Пресс, 2001. 142 с.
38. Водотика Т. Історія успіху: видатні українські бізнесмени XIX ст. Харків: Фоліо, 2020. 235 с.
39. Гербеєва І. Діяльність єврейських благодійних товариств в Одесі (1850-1900 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія історія. 2014. №2. С. 21–24.
40. Гессен В. К истории евреев: 300 лет в Санкт-Петербурге. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2005. 310 с. URL: <https://www.prilib.ru/item/335537> (Дата звернення, 06.12.2021).
41. Гессен Ю. Граф Игнатъев и временные правила 1882 г. // Право. 1908. № 30. С. 1631 - 1637. URL: <https://vivaldi.nlr.ru/pn000115543/view/?#page=23> (Дата звернення, 06.12.2021).
42. Гессен Ю. Евреи в России. Очерки общественной, правовой и экономической жизни русских евреев. Санкт-Петербург: Типо-Литогр. А. Г. Розена, 1906. 471 с.
43. Гессен Ю. История еврейского народа в России: Том 1, 2. Ленинград: Тип. К.-О. Ленингр. Губпрофсовета, 1925, 1927. 246, 236 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/22963-gessen-yu-i-istoriya-evreyskogo-naroda-v-rossii-t-1-2-1-1925-1927> (Дата звернення, 06.12.2021).

44. Гессен Ю., Фридштейн В. Сборник законов о евреях с разъяснениями по определениям Правительствующаго Сената и циркулярам министерства. Санкт-Петербург: издание Юридического книжного магазина Н. К. Мартынова. 1904. 422 с.
URL: https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_003332284?page=2&rotate=0&theme=white (Дата звернення, 06.12.2021).
45. Гольденберга М., Павлюк А., Щукин В. Еврейские адреса города Николаева (еврейский путеводитель по Николаеву). Николаев: Издатель Шамрай П., 2015. 144с.
46. Гузенко Ю. Діяльність Миколаївського товариства допомоги бідним євреям на початку ХХ століття // ІІІ Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. Миколаїв, 2000. С. 176-183.
47. Дегальцева Е. «Общество для распространения просвещения между евреями в России» (1863 – 1929) как интеллектуальный центр национальной идентификации // Вестник НГУ. Серия: История, филология. Том 5. 2006. № 1. С. 88 – 90.
48. Донік О. Благодійність в Україні (ХІХ - початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. 2005. №4. С. 159-177.
49. Доценко В. Діяльність єврейського колонізаційного товариства в українських губерніях Російської імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Вісник Черкаського університету. 2014. № 29 (322). С. 47-51.
50. Доценко В. Єврейські благодійно-просвітницькі організації українських губерній Російської імперії у кінці ХІХ – на початку ХХ століття // Музейний вісник. 2013. №13. С. 121-127.
51. Доценко В. Єврейські громадські об'єднання українських губерній Російської імперії в роки Першої Світової війни // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2014. № 22. С. 29-33.

52. Доценко В. Єврейські громадські організації Волинської губернії в кінці XIX – на початку XX ст. // Вопросы духовной культуры. Исторические науки. С. 99 -103.
53. Доценко В. Історія діяльності в Україні товариства з охорони здоров'я єврейського населення // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки. 2013. № 10. С. 410-416.
54. Друг О., Малаков Д. Особняки Києва. Київ: «Кий», 2004. 828 с.
55. Егоров В. Правовые особенности политики правительства Екатерины II в отношении еврейского населения Российской империи во второй половине XVII века // Вестник Нижегородской академии МВД России. 2012. № 20. С. 149-152.
56. Єрмілов В. Розвиток лікарської справи у дорадянському Миколаєві // Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини. 2020. № 2 (Б). С. 44 – 47.
57. Зайлер Б. Его обожали, боялись и ненавидели // Мишпоха. 2010. № 26. URL: <http://mishpoha.org/n26/26a08.php> (Дата звернення, 06.12.2021).
58. Златина М. К вопросу об участии евреев в работе Особого совещания по устройству беженцев (1915 – 1917 гг.) // Евреи в мировой истории, культуре и политике. Материалы научной конференции 26 апреля 2020 г. Санкт-Петербург, 2020. С. 154-161.
59. Златина М. Организация помощи еврейским беженцам в Российской империи в первые месяцы Первой мировой войны по материалам прессы (июль – октябрь 1914 года) // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2009. № 118. С. 30-35.
60. Златина М. Проблемы организации противоэпидемиологических мероприятий в отношении вынужденных мигрантов на примере еврейских беженцев в Черниговской губернии Российской империи (1915) // Бюллетень национального научно-исследовательского

- института общественного здоровья имени Н. А. Семашко. 2021. № 3. С. 46-53.
61. Іваненко О. Єврейська громада та розвиток освіти в Київському навчальному окрузі на початку ХХ ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2019. С. 45-79.
62. Казьмирчук М. Благодійність у Київській губернії кінця ХІХ – початку ХХ століття // Вісник КНТЕУ. 2011. № 4. С. 101-108.
63. Клименко Т. До історії євреїв на Черкащині: соціально-економічне становище в ХІХ – на початку ХХ ст. // Проблеми історії України ХІХ – ХХ ст. 2009. № 16. С. 75-82.
64. Ковалинский В. Меценаты Киева. Киев: Кий, 1998. 536 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=2559> (Дата звернення, 06.12.2021).
65. Коноваленко Г. З історії створення синагог у Києві // Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія. Київ, 2018. № 23. С. 167-179.
66. Кряжева-Карцева Е. Некоторые черты деловой культуры евреев в России в ХІХ – начале ХХ в.: конфессионально-этические корреляции // Вестник РУДН, сер. История России. 2010. № 2. С. 44-51.
67. Курінна Т. Із витоків благодійності й освіти єврейських громад в Україні в ХІХ – початок ХХ ст. // Наукові записки. 2005. № 30 (1). С. 264-277.
68. Лизунов П. Петербургский банкирский дом «И. Е. Гинцбург»: «Падение Титана» // История финансов. 2014. №2 (25). С. 8-18.
69. Лукин В. «Полезные евреи»: к истории участия российских евреев в войне 1812 года // Лехаим. Москва, 2012. № 3. URL: <https://lechaim.ru/ARHIV/239/lukin.htm> (Дата звернення, 06.12.2021).
70. Макушина Г. Благодійна діяльність купецтва міста Миколаєва в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Науковий вісник Одеського національного економічного університету: збірник наукових праць. Одеса, 2019. № 3 (266). С. 217-237.

71. Марк Шагал Мой мир. Первая автобиография Шагала. Воспоминания. Санкт-Петербург: Текст, 2009. 157 с. URL: <http://www.m-chagall.ru/library/Mojj-mir22.html> (Дата звернення, 06.12.2021).
72. Машкевич І. Історія приміських трамвайних ліній Києва. III. Деміївський трамвай // Краєзнавство. 2017. № 1-2. С. 81 – 94.
73. Мельник І. Єврейське населення Уманщини наприкінці XVIII – на початку XX ст.: дис. канд. іст. наук 07.00.01 / Умань, 2018. 223 с.
74. Моїсеєнко Л. Єврейські благодійні організації в Катеринославській губернії (кінець XIX – початок XX ст.) // Наука. Релігія. Суспільство. 2011. № 4. С. 51-56.
75. Моргулис М. Г. Коробочный сбор // Еврейская библиотека. Историко-литературный сборник. 1878. Том 6. С. 61 - 113. URL: http://tfde.dp.ua/Коробочный_сбор (Дата звернення, 06.12.2021).
76. Моргун О. Ограждения лестниц. Одесса. XIX - начало XX вв. Одесса: А. С. Фридман, 2014. 196 с.
77. Москалець В. Благодійна діяльність єврейських підприємців Дрогобича і Борислава як індикатор модерності // Вісник НТУ «ХПІ». 2013. №25 (998). С. 86 – 92.
78. Нарядько А. Благодійна діяльність єврейської спільноти в Україні другої половини XIX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. № 32. С. 137-141.
79. Певзнер Е. «Тесная связь культуры духа и культуры тела» в основе деятельности Общества охранения здоровья еврейского населения (ОЗЕ) // Тирош – труды по иудаике. 2007. № 8. С. 194-203.
80. Певзнер Е. Еврейский комитет помощи жертвам войны (1914-1921) // Тирош – труды по иудаике. 2010. № 10. С. 141-155.
81. Певзнер Е. О деятельности летних детских колоний под покровительством Общества для распространения просвещения между евреями в России (ОПЕ) // Евреи в мировой истории, культуре и

- политике. Материалы научной конференции 26 апреля 2020 г. Санкт-Петербург, 2020. С. 299-304.
82. Позин Г. Об отцах-основателях ОЗЕ // Новые исследования по еврейской истории. Материалы XIX Международной ежегодной конференции по иудаике. Том III. 2012. № 42. С. 90-109.
83. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии: социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии 1881 – 1904. Москва: Мосты культуры, 2002. 446 с.
84. Прокоп Ю. Роль евреев-иностранцев в социально-экономической и культурной жизни Херсонской губернии в конце XVIII – первой половине XX в. // Историчний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. Миколаїв, 2013. № 12. С. 74-81.
85. Прохорова А. Благотворительность в караимских и еврейских общинах Российской империи в XIX – начале XX вв.: общие тенденции и различия // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. № 27. С. 582-586.
86. Ребель А. Евреи в России: самые влиятельные и богатые. Москва: Эксмо, 2011. 199 с. URL: <https://historylib.org/historybooks/Alina--Rebel-Evrei-v-Rossii-samye-vliyatelnye-i-bogatye/> (Дата звернення, 06.12.2021).
87. Рудницька Н. Фінансування освіти євреїв Волинської губернії у XIX – на початку XX ст. // Євреї в Україні: історія і сучасність. Матеріали міжнародної науково практичної конференції 20 березня 2009 р. 2009. С. 263-273.
88. Рыклис И., Шумков А. Поляковы: некоторые вопросы генеалогии рода и сословного статуса // Новые исследования по еврейской истории. Материалы XIX Международной ежегодной конференции по иудаике. Том III. 2012. № 42. С. 189-218.
89. Савочка А. Благодійна діяльність єврейської громади Таврійської губернії (друга пол. XIX - поч. XX ст.) // XX століття –

- етнонаціональний вимір та проблеми Голокосту: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, Житомир, 22–23 жовтня 2010 р. Дніпропетровськ, 2011. С. 247-257.
90. Сборник материалов об экономическом положении в России. Том I. Еврейского колониционного общества. Санкт-Петербург: Типография «Общества Польза», 1904. 410 с.
91. Севастьянов А. Мифы о «еврейском дворянстве» в России // Трибуна русской мысли. 2017. № 17. С. 54-64. URL:<https://www.apn.ru/index.php?newsid=25464> (Дата звернення, 06.12.2021).
92. Сейко Н. Єврейська громада України як суб'єкт доброчинної підтримки сфери освіти (XIX – початку XX століття) // Євреї в Україні: історія і сучасність. Матеріали міжнародної науково практичної конференції 20 березня 2009 р. 2009. С. 199-206.
93. Сергеева И., Хамрай А. Собрание пинкасов (записных книг еврейских общин) в фондах Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского // Новые исследование по еврейской истории. Материалы XIX Международной ежегодной конференции по иудаике. Том III. 2012. № 42. С. 9-23.
94. Сергеева І. «... і ніколи не вимовляв я імені Божого в всуе» Семен Анський - організатор і популяризатор єврейської етнографії // Українознавство. 2005. № 1. С. 173-187.
95. Стефанович Д., Янковий В. Київська політехніка: початок історії. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 244 с.
96. Функ Ю. Общая характеристика еврейских благотворительных обществ на территории белорусских губерний в середине XIX – начале XX в. // Веснік БДУ. Сер.3. 2011. №2. С. 5-10. URL:<https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/104247/1/3-11.pdf> (Дата звернення, 06.12.2021).

97. Хитерер В. Деятельность еврейских женских организаций в Российской империи в начале XX века (на примере деятельности Еврейских отделов Российского общества защиты женщин) // Доля еврейських громад центральної та східної Європи в першій половині XX століття. матеріали конференції 6-28 серпня 2003 р., Київ, 2004. URL: <http://judaica.kiev.ua/old/Conference/Conf2003/33.htm> (Дата звернення, 06.12.2021).
98. Шайдуров В., Колясов О., Федорова К. Еврейские общины южнорусских городов в начальной период Первой мировой войны (по материалам периодической печати) // Первая мировая война и проблемы российского общества. Посвящается 100-летнему юбилею. Материалы международной научной конференции 20-21 ноября 2014 г. Санкт-Петербург, 2014. С. 206-208.
99. Шара Л. Єврейське жіноче товариство допомоги допомоги бідним у Чернігові: благодійність у роки Першої світової війни (за матеріалами «Черниговской земской недели» за 1915 р.) // Євреї Лівобережної України. Історія та культура. Матеріали XII Міжнародного наукового семінару 6 квітня 2017 р. м. Чернігів. Чернігів, 2017. С. 85-93.
100. Шерстенникова Е. Еврейские благотворительные организации и учебные заведения – посетители музея антропологии и этнографии в конце XIX – начале XX века (по данным экскурсионного журнала МАЭ 1899-1921 гг.) // Кунсткамера. 2020. № 2 (8). С. 181-190.
101. Шитюк М., Щукін В. Єврейське населення Херсонської губернії в XIX – на початку XX ст. Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2008. 222 с.
102. Щукин В., Павлюк А. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII – начало XX вв.). Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2009. 352 с.
103. Dubnow S. History of the Jews in Russia and Poland. Volume II: From the death of Alexander I. until the death of Alexander III (1825-1894).

- Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1918. 423 p.
URL: <https://archive.org/details/historyofthejews15729gut> (Дата
звернення, 06.12.2021).
104. Horowitz B. Jewish Philanthropy and Enlightenment in Late-Tsarist
Russia. Seattle: University of Washington Press, 2009. 360 p.
105. Meir N. From Pork to "Kaporesh": Transformations in Religious
Practice among the Jews of Late Imperial Kiev // The Jewish Quarterly
Review. 2007. №4. P. 616-645.
106. Meir N. Jews, Ukrainians, and Russians in Kiev: Intergroup Relations
in Late Imperial Associational Life // Slavic Review. 2006. №3. P. 475-501.
107. Meir N. Kiev, Jewish Metropolis: A History, 1859-1914.
Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2010. 391 p.